

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΔΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Τμήμα Νομικής
ΠΜΣ Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές
Κατεύθυνση Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου
Πανεπιστημιακό Έτος: 2018-2019

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Αυγούστα - Μαρία Καλούδη του Γεωργίου

A.M.:7340011918008

**Η πρόσφατη νομολογία του Διαμερικανικού Δικαστηρίου για το
Περιβάλλον και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα
(Γνωμοδότηση OC-23/17)**

Επιβλέπουσες/ Επιβλέποντες:

Καθηγήτρια Φωτεινή Παζαρτζή
Αν. Καθηγήτρια Μαρία Γαβουνέλη
Λέκτορας Γεώργιος Κυριακόπουλος

**Αθήνα,
Σεπτέμβριος 2019**

*Σε όλη τη διάρκεια της Ιστορίας,
ο άνθρωπος έπρεπε να παλεύει με τη Φύση για να επιβιώσει.
Σ' αυτόν τον αιώνα, έχει αρχίσει να συνειδητοποιεί ότι
για να επιβιώσει, πρέπει να την προστατέψει.*

Ζακ-Υβ Κουστό, (1910-1997), Γάλλος ωκεανογράφος

Copyright © [Αυγούστα-Μαρία Καλούδη, 30 Σεπτεμβρίου 2019]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν την συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ευχαριστίες

Σε αυτή την δημιουργική πορεία έρευνας και συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στους ανθρώπους που στάθηκαν με επιμονή και πίστη δίπλα μου. Ευχαριστώ τους γονείς μου, Γιώργο και Δήμητρα και όλους τους ανθρώπους που στέκονται δίπλα μου στην πορεία της ακαδημαϊκής και προσωπικής μου ζωής.

Ευχαριστώ θερμά τις δύο εξαιρετικές Καθηγήτριές μου, Δρ. Φωτεινή Παζαρτζή και Δρ. Μαρία Γαβουνέλη, οι οποίες ήταν δίπλα μου και συνέβαλλαν ουσιαστικά στην ολοκλήρωση της εργασίας με την σωστή καθοδήγηση και αποσαφήνιση των βασικών θεματικών. Ευχαριστώ για τις παρατηρήσεις, τις συμβουλές και την ενθάρρυνση που μου έδωσαν καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου καθώς και στην εκπόνηση της παρούσας.

Με απεριόριστη εκτίμηση

Περιεχόμενα

Εισαγωγή και Σύντομο Ιστορικό	vii
Κεφάλαιο 1	
Η Διεύρυνση του όρου της Δικαιοδοσίας και η πρόσδωση του στοιχείου Εξω-εδαφικότητας λόγω Διασυνοριακής Ρύπανσης	1
1.1 Ερώτημα Κολομβίας και Εισαγωγικές Παρατηρήσεις	1
1.2 Δικαιοδοσία και Εξωεδαφικότητα κατά την Ερμηνεία του Άρθρου 1 παρ. 1 Αμερικανικής Σύμβασης.....	3
1.3 Η Δικαιοδοσία στο ειδικό καθεστώς που εγκαθιδρύουν οι Συνθήκες για το Περιβάλλον	7
1.4 Η επέκταση της Δικαιοδοσίας σε περίπτωση διασυνοριακής ζημίας	11
1.5 Amicus Curiae Brief.....	16
1.6 Συμπεράσματα	19
Κεφάλαιο 2	
Η Σχέση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με το Περιβάλλον	22
2.1 Η συμβατική και νομολογιακή κατοχύρωση της σχέσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον.....	22
2.2 Ανθρώπινα δικαιώματα, περιβάλλον και κλιματική αλλαγή	27
2.3 Η σχέση περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την ευρωπαϊκή σκοπιά	30
2.4 Οι αυτόχθονες πληθυσμοί και η έμφαση στην προστασία των δικαιωμάτων τους	32
2.5 Ατομική και συλλογική πτυχή του δικαιώματος στο περιβάλλον	36
2.6 Τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις για τη σχέση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος.....	38
2.6.1 Το περιβάλλον ως εργαλείο	38
2.6.2 Τα ανθρώπινα δικαιώματα ως εργαλείο.....	39
2.6.3 Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης.....	39
2.7 Το αυτόνομο δικαίωμα στο περιβάλλον.....	41
2.8 Συγκεκριμένα ανθρώπινα δικαιώματα που επηρεάζονται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση κατά την Αμερικανική Σύμβαση.	45
2.8.1 Το Δικαίωμα στη Ζωή (Άρθρο 4 στην Αμερικανική Σύμβαση).....	46
2.8.2 Το Δικαίωμα στην Προσωπική Ακεραιότητα (Άρθρο 5 στην Αμερικανική Σύμβαση).....	50
2.9 Συμπεράσματα	52
Κεφάλαιο 3	
Οι Υποχρεώσεις Πρόληψης, Προφύλαξης, Συνεργασίας και οι Ειδικές Διαδικαστικές Υποχρεώσεις των Κρατών για την Προστασία του Περιβάλλοντος	53

3.1	Η αρχή της δέουσας επιμέλειας εισάγει υποχρεώσεις συμπεριφοράς	53
3.2	Η υποχρέωση πρόληψης	54
3.2.1	Το είδος της ζημίας που πρέπει να αποτραπεί	56
3.3	Οι ειδικότερες υποχρεώσεις της πρόληψης.....	59
3.3.1	Η υποχρέωση θέσπισης ρυθμίσεων στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους	59
3.3.2	Η υποχρέωση άσκησης ελέγχου και εποπτείας.....	61
3.3.3	Η υποχρέωση διενέργειας Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων.....	62
3.3.4	Η υποχρέωση προετοιμασίας ενός σχεδίου για περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης (contingency plan)	65
3.3.5	Υποχρέωση περιορισμού της περιβαλλοντικής ζημίας εάν εμφανισθεί	66
3.4	Η αρχή της προφύλαξης	67
3.5	Η υποχρέωση συνεργασίας σε διακρατικό επίπεδο	71
3.6	Οι ειδικότερες υποχρεώσεις συνεργασίας.....	73
3.6.1	Η υποχρέωση κοινοποίησης	73
3.6.2	Η υποχρέωση διαβούλευσης και διαπραγμάτευσης.....	75
3.6.3	Η υποχρέωση ανταλλαγής πληροφοριών.....	76
3.7	Ειδικές διαδικαστικές υποχρεώσεις σε εσωτερικό κρατικό επίπεδο.....	77
3.7.1	Ενημέρωση	77
3.7.2	Συμμετοχή κοινού στη λήψη αποφάσεων (δημόσια διαβούλευση).....	79
3.7.3	Πρόσβαση στη δικαστική προστασία	79

Κεφάλαιο 4

Η Σύγχρονη Τάση της Θεωρίας και της Νομολογίας για το Περιβάλλον και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα πριν και μετά τη Γνωμοδότηση OC-23/17.....		82
4.1	Η υπόθεση Tamaka Borough στην Πενσυλβάνια	83
4.2	Το Σύνταγμα του Εκουαδόρ.....	84
4.3	Το Σύνταγμα της Βολιβίας.....	85
4.4	Η υπόθεση Vilcabamba River στο Εκουαδόρ.....	86
4.5	Η προστασία της Φύσης στη Νέα Ζηλανδία	88
4.6	Η προστασία της Φύσης στην Ινδία	89
4.7	Κολομβία: Η υπόθεση Tierra Digna y otros v Presidencia de la República y otros (Atrato River case) και τα βιο-πολιτιστικά δικαιώματα	90
4.8	Κολομβία: Η υπόθεση Dejusticia y otros v Presidencia de la República y otros (Amazon Basin case) του 2018.....	92
4.9	Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, στην υπόθεση <i>Certain Activities Carried Out By Nicaragua In the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) 2018</i>	95
4.10	Η πρόσφατη Απόφαση της Επιτροπής για τα Ατομικά και πολιτικά Δικαιώματα του ICCPR στην υπόθεση <i>Portillo Caseres v. Paraguay, 2019</i> .	100
4.11	Επίλογος και Συμπεράσματα	102

Συμπεράσματα.....	105
Βιβλιογραφία	107

Εισαγωγή και σύντομο Ιστορικό της υπόθεσης

“In its collective dimension, the right to a healthy environment constitutes a universal interest which is owed both to present and future generations.[...] The degradation of the environment can cause irreparable damage to human beings, and therefore a healthy environment is a fundamental right the existence of humanity.¹”

Η παρούσα διπλωματική εργασία σκοπό έχει να πραγματευθεί το ζήτημα της σχέσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την περιβαλλοντική προστασία μέσα από την ανάλυση της πρόσφατης Γνωμοδότησης OC-23/17 (στο εξής, η Γνωμοδότηση) που εξέδωσε το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (στο εξής, ΔΔΔΑ) με αίτημα της Κολομβίας. Η Γνωμοδότηση εξεδόθη στις 15 Νοεμβρίου 2017 και δημοσιεύθηκε στις 8 Φεβρουαρίου 2018. Εισάγει μία νομική πρωτοπορία, καθώς αποτελεί την πρώτη δικαιοδοτική (συμβουλευτική) κρίση από Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η οποία επικεντρώνεται κατεξοχήν σε ζητήματα περιβαλλοντικού δικαίου, συνθέτοντας διαλεκτικά το regime των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με εκείνο της περιβαλλοντικής προστασίας². Επιπλέον, τοποθετεί τα περιβαλλοντικά δικαιώματα και τις αντίστοιχες κρατικές υποχρεώσεις στον πυρήνα των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία κατοχυρώνονται από την Αμερικανική Σύμβαση, αναδεικνύοντας την απόλυτα αλληλένδετη σχέση τους όσον αφορά στην απόλαυση και την ουσιαστική πραγμάτωσή τους. Αυτή η νομική αναγνώριση είναι άκρως σημαντική, καθώς όπως παρατηρεί ο ειδικός Εισηγητής των Ηνωμένων Εθνών, Καθηγητής John Knox *“[t]he drafters of the seminal human rights instrument, the 1948 Universal Declaration of Human Rights did not include environmental rights”*³. Όπως όμως πλέον είπε το Διαμερικανικό Δικαστήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα *«χωρίς την εξασφάλιση ενός υγιούς περιβάλλοντος τα υπόλοιπα ανθρώπινα δικαιώματα είναι κενά περιεχομένου και εκμηδενίζονται»*⁴.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανωτέρω παραδοχή και με την συνδυαστική και

¹ Στην υπό ανάλυση Γνωμοδότηση OC-23/17, (ser. A), N0 23, 15 November 2017, παρ. 59.

² Feria-Tinta, M. & Milnes, S. C., *“The rise of environmental law in international dispute resolution: Inter-American Court of Human Rights issues a landmark advisory opinion on environment and human rights”*, EJIL Talk!, Blog, 26 February 2018.

³ Human Rights Council, *Preliminary report of the independent expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, John H. Knox, 24 December 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, § 7.

⁴ Γνωμοδότηση OC-23/17, (ser. A), N0 23, 15 November 2017, παρ. 59.

προοδευτική ερμηνεία της Αμερικανικής Σύμβασης για τα δικαιώματα του ανθρώπου και των άλλων διεθνών κειμένων περιβαλλοντικής προστασίας, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε το πώς η Γνωμοδότηση λειτουργεί διορθωτικά στο κενό προστασίας όσον αφορά την αδιαμφισβήτητη αλληλεξαρτώμενη σχέση της φύσης και του ανθρώπου και τη δυνατότητα παροχής δικαστικής προστασίας με αμιγώς περιβαλλοντική κατεύθυνση. Θεωρούμε ότι επιτυχημένα καταφέρνει να συνδυάσει την ανθρώπινη με την περιβαλλοντική υπόσταση και αναδεικνύει την ανάγκη θέσπισης ενός αυτόνομου προστατευτικού πλαισίου ή αναμόρφωσης του ήδη υπάρχοντος προς τη σωστή κατεύθυνση, θέτοντας παράλληλα και εύστοχα τον προβληματισμό για το εάν το περιβάλλον μπορεί να προστατευθεί διαμέσου του ανθρώπου ή και ξεχωριστά από εκείνον ως αυτόνομο αγαθό στην εποχή της εντεινόμενης περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της γενικότερης κλιματικής αλλαγής.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε εν συντομία στο ιστορικό της υπόθεσης που αποτέλεσε το εφαλτήριο για την παρούσα γνωμοδοτική διαδικασία και στις ειδικότερες συνθήκες που πυροδότησαν την πρωτοβουλία για την κατάθεση του αιτήματος της Κολομβίας ενώπιον του Διαμερικανικού Δικαστηρίου προς παροχή της συμβουλευτικής του δικαιοδοτικής κρίσης:

Στη Θάλασσα της Καραϊβικής βρίσκονται πολλά παράκτια κράτη με ιδιαίτερα γεωπολιτικά συμφέροντα⁵. Το αίτημα της Κολομβίας προς έκδοση της Γνωμοδότησης OC-23/17 καταδεικνύει μία γεωπολιτική διαμάχη με οικονομικές και περιβαλλοντικές πτυχές στην ευρύτερη περιοχή της Καραϊβικής. Βασική αιτία που πυροδότησε το αυξημένο ενδιαφέρον της Κολομβίας για να αιτηθεί την παροχήγνωμοδότησης από το ΔΔΔΑ ήταν μεταξύ άλλων η έντονη αναπτυξιακή δραστηριότητα, την οποία σχεδίαζε να υλοποιήσει η Νικαράγουα διεκδικώντας μερίδιο στην αμφισβητούμενη εδαφική κυριαρχία της περιοχής⁶. Οι ανησυχίες της Κολομβίας αλλά και των άλλων κρατών-μελών του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών⁷ που παρενέβησαν ενεργά στη διαδικασία της Γνωμοδότησης εδράζονταν στην πιθανότητα πρόκλησης ανεπανόρθωτης περιβαλλοντικής βλάβης από τις εκτεταμένες επιχειρηματικές και

⁵ Συγκεκριμένα στο νότιο τμήμα βρίσκεται η Βενεζουέλα, η Κολομβία και ο Παναμάς, δυτικά η Κόστα Ρίκα, η Νικαράγουα, η Ονδούρα, η Γουατεμάλα, το Μπελίζ και τη χερσόνησο Γιουκάταν στο Μεξικό. Στο βορρά βρίσκονται τα νησιά των Μεγάλων Αντίλλων (Κούβα, Ισπανιόλα, Τζαμάικα και Πουέρτο Ρίκο) και ανατολικά οι Μικρές Αντίλλες.

⁶ Territorial and maritime dispute (Nicaragua v. Colombia), Judgment, ICJ Reports, 2012, p. 624.

⁷ Μέλη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών είναι και τα 35 κράτη της Αμερικανικής ηπείρου, τα οποία έχουν επικυρώσει το Χάρτη του Οργανισμού.; The Organization of American States, or the OAS, is a continental organization that was founded on 30 April 1948, for the purposes of regional solidarity and cooperation among its member states.

οικοδομικές δραστηριότητες της Νικαράγουα στο ήδη ευάλωτο οικοσύστημα της Καραϊβικής, διακινδυνεύοντας παράλληλα τις συνθήκες και το επίπεδο ζωής των παράκτιων πληθυσμών στα νησιά San Andrés, Providencia, και Santa Catalina⁸.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Κολομβία έθεσε το ερώτημα σε ένα κρίσιμο χρονικό σημείο, καθώς την ίδια περίοδο λάμβανε χώρα η δικαστική διαμάχη μεταξύ της Κόστα Ρίκα και της Νικαράγουα ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης (ΔΔΧ) σχετικά με παρόμοια κατασκευαστικά έργα κατά μήκος του ποταμού Σαν Χουάν, τα οποία επέφεραν σοβαρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις και ενδεχομένως μη αναστρέψιμη περιβαλλοντική βλάβη και κατ' επέκταση υποβάθμιση του όλου οικοσυστήματος της περιοχής⁹. Πέρα από τα υλοποιηθέντα σχέδια, η Νικαράγουα σχεδίαζε να πραγματοποιήσει εξορύξεις πετρελαίου πέραν της ακτής στην οποία ασκούσε δικαιοδοσία, καθώς και να προβεί στην κατασκευή ενός τεχνητού καναλιού κόστους 50δισ με την συνεργασία της Κίνας, το οποίο χαρακτηρίστηκε ως «η μεγαλύτερη κατασκευαστική επιχείρηση που θα ταρακουνήσει τη γη»¹⁰. Αυτό το τεράστιο, πολυεπίπεδο κατασκευαστικό εγχείρημα αντιμετωπίστηκε με καχυποψία από την επιστημονική κοινότητα, αλλά και την κοινωνία πολιτών και εκφράστηκαν σκέψεις και φόβοι για τον τεράστιο, ενδεχομένως μη αναστρέψιμο περιβαλλοντικό αντίκτυπο που θα επέφερε στο θαλάσσιο κυρίως οικοσύστημα της Καραϊβικής και στους ενδιαφερόμενους παράκτιους πληθυσμούς¹¹. Πέρα από την αίτηση της Κολομβίας για την παροχή της Γνωμοδότησης, εκκρεμούσε ακόμη μία αίτηση ενώπιον της Διαμερικανικής Επιτροπής για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, την οποία είχαν ασκήσει από κοινού κάποιοι από τους αυτόχθονες πληθυσμούς κατά της δράσης της Νικαράγουα για τη σχεδιαζόμενη κατασκευή του καναλιού¹².

Επομένως αντιλαμβανόμαστε ότι η αίτηση της Κολομβίας ήταν ένα ακόμη δείγμα του διάχυτου κλίματος ανησυχίας για τις σύγχρονες κατασκευαστικές εξελίξεις

⁸ Feria-Tinta, M. & Milnes, S. C. n. 9 “*This political 'edge' to the Request would doubtless have been apparent to the IACtHR, and in any event, the Guatemalan representative at the hearing on Colombia's Request drew attention to the need to ensure that any Advisory Opinion did not undermine the ICJ's settlement of that territorial dispute., . The IACtHR deftly defused that aspect by concentrating on the issues of principle and avoiding expressing any concrete views on particular instances of pollution sources or their victims*”.

⁹ *Certain Activities Carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*, Judgment of 16 December 2015, ICJ Reports.

¹⁰ Gibbs, S. & Elliott, L., “*China puts Nicaraguan canal plan on hold*”, The Times, 19 June 2017 όπου το έργο χαρακτηρίστηκε αυτολεξεί ως “the biggest earth-moving operation in history”.

¹¹ Feria-Tinta, M. & Milnes, S.C., *How international law could help victims of environmental degradation*, The Guardian, 21 February 2018.

¹² Petition 912/14 filed before the Inter-American Commission on Human Rights on 17 June 2014.

στην περιοχή αναδεικνύοντας τα συγκρουόμενα συμφέροντα οικονομικού χαρακτήρα και οικολογικού ενδιαφέροντος, υπό το πρίσμα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα η Κολομβία έθεσε το ερώτημα εάν υπάρχει στο διεθνές δίκαιο ένα κατάλληλο, επαρκές και ισχυρό κανονιστικό πλαίσιο που να μπορεί να οριοθετήσει και να θέσει υπό τη ρυθμιστική του επιρροή τη σύγχρονη, σχεδόν ανεξέλεγκτη ανάπτυξη με τα τεράστια κατασκευαστικά έργα, τα οποία σαφώς φέρουν τον κίνδυνο σημαντικής διασυννοριακής ρύπανσης και ανεπανόρθωτης περιβαλλοντικής βλάβης. Δεν αναφέρθηκε συγκεκριμένα στη Νικαράγουα, αλλά έθεσε ερωτήματα γενικότερου περιεχομένου στο Διαμερικανικό Δικαστήριο, η απάντηση και εφαρμογή των οποίων απευθύνονται σε ευρύτερο φάσμα περιπτώσεων.

Δημιουργήθηκε με αυτό τον τρόπο ένα γόνιμο έδαφος και πεδίο συζήτησης, καθώς αναδεικνύονται μέσω της πρωτοβουλίας της Κολομβίας ζητήματα διεθνούς δικαίου που απορρέουν τόσο από το έθιμο, όσο και από τη σύναψη διεθνών συνθηκών, διμερών ή πολυμερών για την προστασία του περιβάλλοντος και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η Γνωμοδότηση έδωσε επίσης την ευκαιρία σε πολλά ενδιαφερόμενα κράτη-μέλη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών να εκφραστούν¹³, όπως και σε διεθνείς οργανισμούς¹⁴ και σε οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών¹⁵. Ένα αξιοσημείωτο στοιχείο στην πληθώρα καταθέσεων, παρεμβάσεων, γραπτών και προφορικών σχολίων από τους παραπάνω φορείς είναι η σταθερά προσανατολιζόμενη, φιλο-περιβαλλοντική οπτική και η οικολογική ευαισθητοποίηση, την οποία διαθέτει και ενσωματώνει στην καθημερινή του ζωή και πρακτική μεγάλο μέρος από τους παράκτιους πληθυσμούς. Οι επικείμενες συνέπειες της ανάπτυξης δεν επηρεάζουν μόνο τους παράκτιους πληθυσμούς, αλλά ολόκληρη τη διεθνή κοινότητα καθώς πλέον έχει καταστεί επιστημονικά σαφές ότι οι περισσότερες περιβαλλοντικές επιδράσεις έχουν διασυννοριακό χαρακτήρα, λόγω και της περιπλοκότητας της λειτουργίας των οικοσυστημάτων που είναι αλληλεξαρτώμενα¹⁶.

¹³ Η Αργεντινή, η Βολιβία, η Ονδούρα και ο Παναμάς κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις και παρενέβησαν και προφορικά στο Δικαστήριο. Η Γουατεμάλα έκανε μόνο προφορική παρέμβαση. Advisory Opinion, παρ. 6 και 9.

¹⁴ The Inter-American Commission on Human Rights, the General Secretariat from the Organisation of American States (OAS) with the International Union for Conservation of Nature's World Commission on Environmental Law, and the International Maritime Organisation.

¹⁵ Έγιναν 44 παρεμβάσεις από οργανισμούς και την κοινωνία των πολιτών. Σημειώθηκε έντονο ενδιαφέρον για την έκβαση της δίκης λόγω αυξημένων γεωπολιτικών συμφερόντων και περιβαλλοντικών προβληματισμών για τις σχεδιαζόμενες αναπτυξιακές δραστηριότητες στην περιοχή.

¹⁶ UNEP, "Specially Protected Areas and Wildlife of the Wider Caribbean Region: a Regional Biodiversity Protocol", July 2000; Annex I: Huggins A.E., S. Keel et al., Biodiversity Conservation Assessment of the Insular Caribbean Using the Caribbean Decision Support System, Technical Report, The Nature Conservancy, 2007.

Η αλληλεξαρτώμενη περιοχή της ευρύτερης Καραϊβικής:

Το περιβάλλον της ευρύτερης Καραϊβικής¹⁷ έχει χαρακτηριστεί ως «η καρδιά του Ατλαντικού Ωκεανού» από άποψη βιοποικιλότητας και φυσικών πόρων που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη φυσική και οικονομική επιβίωση των παράκτιων πληθυσμών¹⁸. Το θαλάσσιο περιβάλλον καθορίζει τις συνθήκες ζωής και οικονομικής ανάπτυξης των κατοίκων των παράκτιων περιοχών, ιδίως όσον αφορά στην αλιεία¹⁹ και τον τουρισμό, δραστηριότητες οι οποίες με τη σειρά τους εξαρτώνται από τη διατήρηση της ισορροπίας του φυσικού περιβάλλοντος της περιοχής. Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών επίσης έχει αναγνωρίσει την αλληλεξάρτηση των κατοίκων των ακτών με τη θάλασσα και το ευρύτερο περιβάλλον της Καραϊβικής και τη θεμελιώδη σημασία που έχει η προστασία αυτών των πληθυσμών και των δικαιωμάτων που συνδέονται με την επιβίωση και την ευζωία τους. Για παράδειγμα στο Προοίμιο της Απόφασης 61/197 με τίτλο «Προς μία βιώσιμη ανάπτυξη στην περιοχή της Καραϊβικής για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές», που υιοθετήθηκε τον Δεκέμβριο του 2006, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ανέδειξε τη σημασία και την ευαλωτότητα του οικοσυστήματος, την εξάρτηση των παράκτιων πληθυσμών για θέματα επιβίωσης και ανάπτυξης από αυτό, καθώς και την ανάγκη προστασίας των φυσικών πόρων και της μοναδικής φυσικής ομορφιάς που αποτελεί κατοικία πολλών ζωντανών οργανισμών²⁰. Αυτή η σχέση εξάρτησης ανθρώπων και οικοσυστήματος, αλλά και η

¹⁷ According to Article 2(1) of the Convention for the Protection and Development of the Marine Environment of the Wider Caribbean Region, adopted in Cartagena de Indias on March 24, 1983, the Wider Caribbean Region consists of: “The ‘Convention area’ means the marine environment of the Gulf of Mexico, the Caribbean Sea and the areas of the Atlantic Ocean adjacent thereto, south of 30 deg north latitude and within 200 nautical miles of the Atlantic coasts of the States referred to in article 25 of the Convention.”

¹⁸ Annex I: Huggins A.E., S. Keel et al., *Biodiversity Conservation Assessment of the Insular Caribbean Using the Caribbean Decision Support System*, Technical Report, The Nature Conservancy, 2007. Available at: www.conserveonline.org/workspaces/Caribbean,conservation.

¹⁹ General Assembly, United Nations, “Provisional report of the Special Rapporteur on the right to food,” A/67/268, 8 August 2012, pp. 4-5.

²⁰ Resolution A/Res/61/197: “Towards the sustainable development of the Caribbean Sea for present and future generations,” adopted on December 20, 2006, the General Assembly indicated that: “Recognizing that the Caribbean Sea has a unique biodiversity and highly fragile ecosystem, Bearing in mind the heavy reliance of most of the Caribbean economies on their coastal areas, as well as on the marine environment in general, to achieve their sustainable development needs and goals, Acknowledging that the intensive use of the Caribbean Sea for maritime transport, as well as the considerable number and interlocking character of the maritime areas under national jurisdiction where Caribbean countries exercise their rights and duties under international law, present a challenge for the effective management of the resources, Noting the problem of marine pollution caused, inter alia, by land-based sources and the continuing threat of pollution from ship-generated waste and sewage, as well as from the accidental release of hazardous and noxious substances in the Caribbean Sea area, Cognizant of the importance of the Caribbean Sea to present and future generations and to the heritage

ανάγκη προστασίας του θαλάσσιου περιβάλλοντος αναδεικνύεται και στο Προοίμιο της Σύμβασης της Καρθαγένης²¹, η οποία εκφράζει αυτή τη βούληση και σαφή στοχοθεσία ενίσχυσης της περιβαλλοντικής προστασίας. Ήδη τα κράτη της Λατινικής Αμερικής έχουν αναλάβει κάποιες υποχρεώσεις προστασίας του περιβάλλοντος, πέρα από το εθνικό και σε διεθνές επίπεδο, όπως φαίνεται και από την υιοθέτηση της Σύμβασης για την Προστασία και Ανάπτυξη του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος στην περιοχή της Καραϊβικής το 1983, η οποία εισήγαγε μέτρα πρόληψης, μείωσης και ελέγχου της θαλάσσιας ρύπανσης προωθώντας παράλληλα τη διεθνή συνεργασία των όμορων κρατών προς αυτή την κατεύθυνση και –πολύ σημαντικό- να ορίσουν περιοχές αυξημένης προστασίας²².

Τον Μάρτιο του 2016 η Κολομβία υπέβαλλε ένα αίτημα στο ΔΔΔΑ προς γνωμοδότηση πάνω στα εξής τρία ερωτήματα:

1) *Εάν ένα πρόσωπο που ζει στο Κράτος Α υποστεί μία προσβολή στα ανθρώπινα δικαιώματά του, η οποία οφείλεται σε περιβαλλοντική ζημία που απορρέει από το Κράτος Β, έχει τη δυνατότητα αυτό το πρόσωπο να προσφύγει εναντίον του Κράτους Β σύμφωνα με τις διατάξεις της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου²³;*

2) *Θα παραβίαζε το Κράτος Β την Αμερικανική Σύμβαση εάν- με πράξη ή παράλειψη- προκαλούσε σοβαρή διασυνοριακή περιβαλλοντική ζημία, η οποία με τη σειρά της*

υποβάθμιζε τα δικαιώματα στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα (τα οποία

and the continuing economic well-being and sustenance of people living in the area, and the urgent need for the countries of the region to take appropriate steps for its preservation and protection, with the support of the international community.”

²¹ Convention for the Protection and Development of the Marine Environment of the Wider Caribbean Region (Cartagena de Indias, March 24, 1983), Preamble: “*The Contracting Parties, Fully aware of the economic and social value of the marine environment, including coastal areas, of the wider Caribbean region, Conscious of their responsibility to protect the marine environment of the wider Caribbean region for the benefit and enjoyment of present and future generations, Recognizing the special hydrographic and ecological characteristics of the region and its vulnerability to pollution, Recognizing further the threat to the marine environment, its ecological equilibrium, resources and legitimate uses posed by pollution and by the absence of sufficient integration of an environmental dimension into the development process, Considering the protection of the ecosystems of the marine environment of the wider Caribbean region to be one of their principal objectives.*”

²² Article 10 of the Convention for the Protection and Development of the Marine Environment of the Wider Caribbean Region, Cartagena de Indias, March 24, 1983: “*The Contracting Parties shall, individually or jointly, take all appropriate measures to protect and preserve rare or fragile ecosystems, as well as the habitat of depleted, threatened or endangered species, in the Convention area. To this end, the Contracting Parties shall endeavour to establish protected areas. [...].*”

²³ American Convention on Human Rights (Pact of San Jose), adopted at San Jose, Costa Rica, on 22 November 1969, entered into force 18 July 1978, OAS Treaty Series, N° 36.

προστατεύονται στα άρθρα 4 και 5 της Αμερικανικής Σύμβασης) των κατοίκων του Κράτους Α;

3) Θεμελιώνει η Αμερικανική Σύμβαση το Κράτος Β να συμμορφώνεται με τους κανόνες του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου και περιλαμβάνεται σε αυτό το περιεχόμενο συμμόρφωσης η υποχρέωση διενέργειας μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων για τα σχεδιαζόμενα έργα με πιθανότητα πρόκλησης διασυνοριακών επιπτώσεων; Και εάν ναι, τι περιλαμβάνει γενικά αυτή η υποχρέωση;

Οι ειδικότερες ερωτήσεις που τέθηκαν σε αυτό το πλαίσιο ήταν: Πώς πρέπει να ερμηνεύεται η Αμερικανική Σύμβαση (San Jose Pact) όταν η κατασκευή τεράστιων κατασκευαστικών έργων εμπεριέχει τον κίνδυνο σημαντικών επιπτώσεων στο θαλάσσιο περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής της Καραϊβικής και κατ' επέκταση στον τόπο κατοικίας των ανθρώπων που είναι βασικό στοιχείο για την πλήρη άσκηση και απόλαυση των δικαιωμάτων των κατοίκων των ακτών ή/και των νησιών ενός κράτους-μέλους της Αμερικανικής Σύμβασης, υπό το φως του περιβαλλοντικού δικαίου όπως έχει διαμορφωθεί από τις συνθήκες και το έθιμο μεταξύ των κρατών;

Επιπλέον, πώς πρέπει να ερμηνευθεί το Σύμφωνο του Σαν Χοσέ σε σχέση με άλλες συνθήκες περιβαλλοντικού δικαίου, οι οποίες στοχεύουν στην προστασία συγκεκριμένων περιοχών, όπως είναι η Σύμβαση για την Προστασία και Ανάπτυξη του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος στην Ευρύτερη Περιοχή της Καραϊβικής σε σχέση με την κατασκευή τεράστιων έργων από τα κράτη μέλη και σε σχέση με τις διεθνείς υποχρεώσεις που αφορούν την πρόληψη, την προστασία και την μείωση της περιβαλλοντικής ζημίας και την συνεργασία μεταξύ των ενδιαφερόμενων κρατών;

Διάρθρωση εργασίας

Όσον αφορά στη δομή της η παρούσα εργασία αναπτύσσεται σε τέσσερα κεφάλαια και διαρθρώνεται πάντοτε με άξονα αναφοράς την Γνωμοδότηση OC-23/17 του Διαμερικανικού Δικαστηρίου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με την έννοια της δικαιοδοσίας ως βασικό ζήτημα για την απόδοση διεθνούς ευθύνης σε ένα κράτος. Οι δικαστές δεν έμειναν μόνο στο περιεχόμενο της αίτησης της Κολομβίας, αλλά επαναπροσδιόρισαν κάποιες έννοιες κάνοντας για παράδειγμα διασταλτική ερμηνεία στην έννοια της δικαιοδοσίας σε περίπτωση πρόκλησης διασυνοριακής ζημίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο καταδεικνύεται η σχέση και ο ρόλος της περιβαλλοντικής προστασίας στην πραγμάτωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσα από διεθνή και ευρωπαϊκή σκοπιά με έμφαση στους αυτόχθονες πληθυσμούς. Σε αυτό το κεφάλαιο αναπτύσσεται και η ιδέα της δημιουργίας ενός αυτόνομου δικαιώματος στο περιβάλλον.

Στο τρίτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας θα αναφερθούμε στις υποχρεώσεις πρόληψης, προφύλαξης, συνεργασίας, καθώς και στις ειδικότερες διαδικαστικές εκφάνσεις τους προκειμένου ένα κράτος να εξασφαλίσει την ουσιαστική προστασία του περιβάλλοντος και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο κάνουμε δειγματοληπτικά καίριες αναφορές σε περιπτώσεις που αναδεικνύουν τις σύγχρονες τάσεις του περιβαλλοντικού δικαίου με την ολοένα αυξανόμενη αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας της Φύσης ως αυτόνομο υποκείμενο δικαίου. Εν είδει συμπεράσματος η μελέτη καταλήγει στην έκθεση ορισμένων τελικών σκέψεων για τη σχέση ανθρώπου και φύσης σε μία προσπάθεια προσέγγισης του ιδιαίτερα πολυσχιδούς αυτού θέματος που η εργασία δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει.

Κεφάλαιο 1

Η διεύρυνση του όρου της δικαιοδοσίας και το στοιχείο της εξω-εδαφικότητας λόγω διασυνοριακής ρύπανσης

1.1 Ερώτημα Κολομβίας και εισαγωγικές παρατηρήσεις

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παράγραφος 1 του Συμφώνου του Σαν Χοσέ, πρέπει να θεωρηθεί ότι ένα πρόσωπο, ακόμη και αν δεν βρίσκεται στο έδαφος συμβαλλόμενου κράτους, υπάγεται στη δικαιοδοσία του εν λόγω κράτους στην περίπτωση στην οποία, συντρέχουν συσσωρευτικά, οι ακόλουθες τέσσερις προϋποθέσεις (i) ότι το πρόσωπο κατοικεί ή βρίσκεται σε μια περιοχή οριοθετημένη και προστατευμένη από ένα σύστημα προστασίας του περιβάλλοντος στο οποίο το εν λόγω κράτος είναι συμβαλλόμενο μέρος·(ii) ότι το εν λόγω σύστημα που βασίζεται στη συνθήκη δημιουργεί ένα χώρο λειτουργικής δικαιοδοσίας, όπως, για παράδειγμα, εκείνο που θεσπίστηκε στη Σύμβαση για την Προστασία και την Ανάπτυξη του θαλάσσιου περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής της Καραϊβικής (Σύμβαση της Καρθαγένης) (iii) ότι στον εν λόγω τομέα λειτουργικής δικαιοδοσίας, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την υποχρέωση πρόληψης, περιορισμού και ελέγχου της ρύπανσης μέσω μιας σειράς γενικών και ειδικών υποχρεώσεων, και (iv) ότι ως αποτέλεσμα της βλάβης στο περιβάλλον ή του κινδύνου για περιβαλλοντική ζημία στην περιοχή που προστατεύεται από την εν λόγω σύμβαση, η οποία μπορεί να αποδίδεται ένα συμβαλλόμενο κράτος - στη σύμβαση αυτή και στο Σύμφωνο του Σαν Χοσέ - τα ανθρώπινα δικαιώματα του το εν λόγω προσώπου έχουν παραβιαστεί ή απειλούνται.

Όσον αφορά στο πρώτο ερώτημα περί δικαιοδοσίας που έθεσε η Κολομβία, το Διαμερικανικό Δικαστήριο στη Γνωμοδότηση OC-23/17 προέβη σε επαναδιατύπωση, καθώς έκρινε ότι δεν δεσμεύεται κατά την άσκηση της συμβουλευτικής του αρμοδιότητας από τη λεκτική διατύπωση που επιλέγει το προσφεύγον σε αυτό κράτος²⁴, κατανοώντας το πνεύμα και το βαθύτερο σκοπό της ερώτησης για την ερμηνεία και το εύρος του άρθρου 1 (1) της Αμερικανικής Σύμβασης σε σχέση με το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης της Καρθαγένης. Δεν στέκεται στις τέσσερις σωρευτικά προβαλλόμενες προϋποθέσεις τις οποίες θέτει η Κολομβία και επαναδιατυπώνει :

²⁴ Advisory Opinion OC-7/86 of August 29, 1986. Series A No. 7, παρ. 12, και Advisory Opinion OC-16/99, παρ. 42; *Enforceability of the Right of Reply or Rectification* (άρθρα 14.1, 1.1 και 1. 2 American Convention on Human Rights).

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 1(1) του Συμφώνου του Σαν Χοσέ, πρέπει να θεωρηθεί ότι ένα πρόσωπο, ακόμη κι αν αυτός/αυτή δεν βρίσκεται στην επικράτεια ενός κράτους-μέρους της Σύμβασης, υπόκειται στη δικαιοδοσία ενός κράτους σύμφωνα με τις υποχρεώσεις που αφορούν το περιβάλλον;

Στην παράγραφο 28 της Γνωμοδότησης το ΔΔΔΑ διευκρινίζει ότι όταν ένα κράτος είναι μέρος σε μία διεθνή συνθήκη, όπως η Αμερικανική Σύμβαση, αυτή η Συνθήκη είναι δεσμευτική για όλα τα όργανα του κράτους, περιλαμβάνοντας τη δικαστική, τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία. Επομένως η παραβίαση της Συνθήκης από ένα εξ αυτών των κρατικών οργάνων συνιστά διεθνώς άδικη πράξη και επιφέρει τη διεθνή ευθύνη του κράτους αυτού, παραπέμποντας και στο *dictum* της υπόθεσης *Velásquez Rodríguez v. Honduras*²⁵. Τα όργανα του εκάστοτε κράτους οφείλουν να πράττουν σύμφωνα με τις διεθνείς υποχρεώσεις που έχει αναλάβει το κράτος και προβλέπονται στις Συνθήκες που έχει συνάψει, εν προκειμένω σε αυτές που ισχύουν για τα κράτη-μέρη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών, όπως η Αμερικανική Σύμβαση (*San Jose Pact*) με στόχο την «προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου»²⁶.

Το Δικαστήριο σε αυτό το σημείο διευκρινίζει ότι η σημασία της παρούσας Γνωμοδότησης εκτείνεται και ασκεί νομική επιρροή όχι μόνο στο κράτος της Κολομβίας, αλλά σε όλα τα κράτη-μέρη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών²⁷. Τα ερωτήματα που έθεσε η Κολομβία αφορούν όχι μόνο ένα κράτος αλλά την διεθνή κοινότητα εν συνόλω, καθώς τίθουν βασικά ζητήματα που αγγίζουν το μέλλον ολόκληρου του πλανήτη και της ανθρωπότητας²⁸. Λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη το γεγονός ότι το περιβάλλον ασκεί μεγάλη επιρροή στα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, ήτοι στην ουσιαστική πραγμάτωση, πλήρη απόλαυση και αποτελεσματική προστασία τους, δεν περιορίζει την κρίση του μόνο στο πεδίο της Σύμβασης της Καρθαγένης ούτε σε αναφορές μόνο στο θαλάσσιο περιβάλλον. Θα αναφερθεί σε κρατικές υποχρεώσεις, οι οποίες διατρέχουν όλο το περιβαλλοντικό δίκαιο και το δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπό το πρίσμα του σεβασμού, της διαφύλαξης και της εκπλήρωσης αυτών των δικαιωμάτων.

²⁵ *Case of Velásquez Rodríguez v. Honduras. Merits.* Judgment of July 29, 1988. Series C No. 4, παρ. 164.

²⁶ American Convention on Human Rights (Pact of San Jose), 22 November 1969.

²⁷ Όπως αντίστοιχα κρίθηκε και στην *Advisory Opinion OC-16/99*, παρ. 41; Βλ. επίσης Antonio Augusto Cancado Trindade. *The developing case law of the Inter-American Court of Human Rights*, 22 Sept 2015, σελ. 24.

²⁸ Βλ. και *Request of Colombia*, παρ. 42.

Το εννοιολογικό εύρος της λέξης «δικαιοδοσία» θα αναζητηθεί και θα καθορισθεί σε σχέση με α) το άρθρο 1(1) της Αμερικανικής Σύμβασης²⁹, β) το ειδικό καθεστώς που εγκαθιδρύουν οι συνθήκες περιβαλλοντικής προστασίας και γ) την περίπτωση της πρόκλησης διασυνοριακής ζημίας.

1.2 Δικαιοδοσία και εξωεδαφικότητα κατά την ερμηνεία του άρθρου 1 παρ. 1 της Αμερικανικής Σύμβασης

Όσον αφορά στην πρώτη περίπτωση του άρθρου 1 (1) της Αμερικανικής Σύμβασης, η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επιφέρει την ευθύνη του κράτους, εφόσον το θιγόν πρόσωπο εμπίπτει στη δικαιοδοσία του κράτους αυτού. Η έννοια του όρου «δικαιοδοσία», είπε το ΔΔΔΑ, σημαίνει ότι το πρόσωπο που επικαλείται την προσβολή των δικαιωμάτων του βρίσκεται εντός της επικράτειας του κράτους που διενεργεί την παράνομη πράξη ή υπόκειται στον –πραγματικό και αποτελεσματικό- έλεγχο ή την εξουσία του κράτους αυτού ακόμη κι αν βρίσκεται ή διαβεί εκτός της επικράτειάς του³⁰. Με βάση αυτή την ερμηνεία η οποία γίνεται με καλή πίστη και υπό το φως του σκοπού και του αντικειμένου της Αμερικανικής Σύμβασης, ο όρος «δικαιοδοσία» δεν εξαντλείται στα στενά εδαφικά όρια του κράτους αυτού, αλλά περιλαμβάνει μία ευρύτερη σύλληψη για τον τρόπο άσκησης αυτής της δικαιοδοσίας³¹, την οποία έχει εκφράσει και η Διαμερικανική Επιτροπή σε κάποιες αποφάσεις της³² αλλά και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης³³.

Στο διεθνές δίκαιο οι βάσεις της δικαιοδοσίας δεν είναι αποκλειστικά εδαφικές,

²⁹ Article 1(1) of the American Convention establishes that the States Parties “undertake to respect the rights and freedoms recognized herein and to ensure to all persons subject to their jurisdiction the free and full exercise of those rights and freedoms.”

³⁰ Advisory Opinion OC-21/14, παρ. 61 και ECHR, *Case of Loizidou v. Turkey* (Preliminary objections), No. 15318/89. Judgment of March 23, 1995.

³¹ Advisory Opinion OC-23/17, παρ. 77 “Accordingly, the margin of protection for the rights recognized in the American Convention was expanded insofar as the States Parties’ obligations are not restricted to the geographical space corresponding to their territory, but encompass those situations where, even outside a State’s territory, a person is subject to its jurisdiction. In other words, States may not only be found internationally responsible for acts or omissions attributed to them within their territory, but also for those acts or omissions committed outside their territory, but under their jurisdiction”.

³² IACHR, *Franklin Guillermo Aisalla Molina (Ecuador v. Colombia)*, Admissibility Report No. 112/10 of October 21 2011, παρ. 91; IACHR, *Saldaño v. Argentina*, Inadmissibility Report No. 38/99 of May 11, 1999, παρ. 15-20; IACHR, *Case of Armando Alejandro Jr. et al. v. Cuba*, Merits Report No. 86/99 of September 29, 1999, παρ. 23 - 25, and IACHR, *Case of Coard et al. v. United States*, Merits Report No. 109/99 of September 29, 1999, παρ. 37; Βλ. επίσης Theodor Meron, “[w]here agents of the state, whether military or civilian, exercise power and authority (jurisdiction or de facto jurisdiction) over persons outside national territory, the presumption should be that the state’s obligation to respect the pertinent human rights continues”.

³³ I.C.J., *Legal consequences of the construction of a wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion of July 9, 2004, παρ. 109.

αλλά μπορεί να έγκεινται και σε άλλα κριτήρια. Με αυτή την έννοια η Διαμερικανική Επιτροπή έχει πει ότι «υπό ορισμένες συνθήκες, η άσκηση δικαιοδοσίας (ενν. ενός κράτους) επί πράξεων με εξωεδαφική πτυχή όχι μόνο είναι συνεπής, αλλά επιβάλλεται από τους κανόνες που τη διέπουν»³⁴. Ως εκ τούτου, ενώ ο όρος δικαιοδοσία συνήθως αναφέρεται σε μία εξουσία, η οποία ασκείται επί προσώπων που βρίσκονται εντός της επικράτειας ενός κράτους, τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι εγγενή με την υπόσταση του ανθρώπου και η προστασία τους δεν βασίζεται στην υπηκοότητα ή την τοποθεσία. Σύμφωνα με το δίκαιο της αμερικανικής ηπείρου, κάθε κράτος έχει την υποχρέωση να σέβεται τα δικαιώματα όλων των ατόμων εντός της επικράτειάς του και όσων βρίσκονται μεν στην επικράτεια άλλου κράτους αλλά υπάγονται στη δικαιοδοσία των οργάνων του πρώτου κράτους.

Στο διεθνές δίκαιο αναγνωρίζονται διάφορες περιπτώσεις άσκησης δικαιοδοσίας με στοιχεία εξωεδαφικότητας. Όπως έχει αναγνωρίσει και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής ΕΔΔΑ) η άσκηση δικαιοδοσίας πέραν της επικράτειας ενός κράτους απαιτεί αυτό το κράτος να ασκεί εξουσία ή αποτελεσματικό έλεγχο σε μία περιοχή πέραν της επικράτειάς του, ή επί ατόμων που βρίσκονται νόμιμα ή μη στην επικράτεια ενός άλλου κράτους με τη συναίνεση, πρόσκληση ή ανοχή της κυβέρνησης³⁵. Όπως χαρακτηριστικά έχει κρίνει και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, στην *Advisory Opinion on the Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory* «ενώ η δικαιοδοσία των κρατών είναι πρωτίστως εδαφική, μπορεί κάποιες φορές να θεωρηθεί ότι ασκείται και εκτός της εθνικής επικράτειάς τους. Λαμβάνοντας υπόψιν το αντικείμενο και το σκοπό του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) [ή της εκάστοτε διεθνούς συνθήκης], θα ήταν φυσικό ακόμη και σε αυτή την περίπτωση τα κράτη μέρη του Συμφώνου να δεσμεύονται προς τήρηση των υποχρεώσεων που προβλέπονται στις

³⁴ IACHR, *Franklin Guillermo Aisalla Molina (Ecuador v. Colombia)*, Admissibility Report No.112/10 of October 21, 2011, παρ. 91; IACHR, *Case of Coard et al. v. United States*, Merits Report No.109/99 of September 29, 1999, παρ. 37.; *In international law, the bases of jurisdiction are not exclusively territorial, but may be exercised on several other bases as well. In this sense, [...] "under certain circumstances, the exercise of its jurisdiction over acts with an extraterritorial locus will not only be consistent with but required by the norms which pertain."* Thus, although jurisdiction usually refers to authority over persons who are within the territory of a State, human rights are inherent in all human beings and are not based on their citizenship or location. Under inter-American human rights law, each American State is obligated therefore to respect the rights of all persons within its territory and of those present in the territory of another State but subject to the control of its agents.

³⁵ ECHR, *Case of Loizidou v. Turkey* (Preliminary objections), No. 15318/89. Judgment of March 23, 1995, παρ. 62; ECHR, *Case of Al-Skeini and Others v. The United Kingdom* [GS], No. 55721/07. Judgment of July 7, 2011, παρ. 138, and ECHR, *Case of Catan and Others v. Moldova and Russia* [GS], Nos. 43370/04, 8252/05 and 18454/06. Judgment of October 19, 2012, παρ. 311.

διατάξεις του»³⁶.

Η Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών έχει επίσης αναγνωρίσει συμπεριφορές ενός κράτους που καταδεικνύουν την ύπαρξη εξωεδαφικής δικαιοδοσίας, οι οποίες συνήθως περιλαμβάνουν μία στρατιωτική διάσταση και έχουν εξαιρετικό χαρακτήρα³⁷. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο αναφέρει στην παράγραφο 81 της Γνωμοδότησης OC-23/17 ότι οι περιπτώσεις εξωεδαφικής δικαιοδοσίας έχουν εξαιρετικό χαρακτήρα, για αυτό και πρέπει να τυγχάνουν στενής ερμηνείας και παραπέμπει στην ευρωπαϊκή νομολογία³⁸. Πέραν από την απόδοση μίας πράξης ή συμπεριφοράς σε ένα όργανο του κράτους βάσει της εδαφικής δικαιοδοσίας, η Επιτροπή, αναφέρει το ΔΔΔΑ, διεύρυνε την έννοια της ευθύνης του κράτους σχετικά με την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων με βάση την Αμερικανική Σύμβαση κατά την οποία «τα ατομικά δικαιώματα ανήκουν στον πυρήνα της υπόστασης του ανθρώπου και κάθε αμερικανικό κράτος οφείλει να τα προστατεύει για όλα τα πρόσωπα που υπάγονται στη δικαιοδοσία του»³⁹.

Μία σημαντική διευκρίνιση πρέπει να γίνει σε αυτό το σημείο ως προς τις έννοιες «εξουσία» και «έλεγχος». Η πρώτη έχει ένα ευρύτερο περιεχόμενο και αναφέρεται «στη δύναμη ή το δικαίωμα να δίνει κάποιος εντολές, να λαμβάνει αποφάσεις και να επιβάλλει την υπακοή»⁴⁰, ενώ ο έλεγχος έχει διαφορετικό εννοιολογικό εύρος και αφορά «τη δύναμη να επηρεάζει κάποιος ή να κατευθύνει τη συμπεριφορά ορισμένων ατόμων ή την πορεία κάποιων γεγονότων»⁴¹ με πιο

³⁶ Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, ICJ Reports 2004, παρ. 109 “while the jurisdiction of States is primarily territorial, it may sometimes be exercised outside the national territory. Considering the object and purpose of the International Covenant on Civil and Political Rights, it would seem natural that, even when such is the case, State parties to the Covenant should be bound to comply with its provisions.”

³⁷ Human Rights Committee, Communication No. 56/1979, *Lilian Celiberti de Casariego v. Uruguay*, CCPR/C/13/D/56/1979, 29 July 1981, παρ. 10.3.; and Human Rights Committee, Communication No. 106/1981, *Mabel Pereira Montero v. Uruguay*, CCPR/C/18/D/106/1981, March 31, 1983, παρ. 5.

³⁸ Το ΕΔΔΑ στη νομολογία του έχει ερμηνεύσει ότι, «ενώ η δικαιοδοσία ενός κράτους έχει κατεξοχήν εδαφικό χαρακτήρα, υπάρχει μία σειρά ειδικών περιπτώσεων οι οποίες ενεργοποιούν την άσκηση δικαιοδοσίας από ένα συμβαλλόμενο κράτος πέραν της εδαφικής του επικράτειας». ECHR, *Case of Al-Skeini and Others v. The United Kingdom* [GS], No. 55721/07. Judgment of July 7, 2011, παρ. 131 and 133 to 139; ECHR, *Case of Ilascu and Others v. Republic of Moldova and Russia* [GS], No. 48787/99. Judgment of July 8, 2004, παρ. 311 to 319; ECHR, *Case of Catan and Others v. Republic of Moldova and Russia* [GS], Nos. 43370/04, 8252/05 and 18454/06. Judgment of October 19, 2012, παρ. 105; ECHR, *Case of Chiragov and Others v. Armenia*, [GS], No. 13216/05. Judgment of June 16, 2015, παρ. 168, and ECHR, *Case of Banković and Others v. Belgium* [GS], Decision on admissibility of December 12, 2001, παρ. 66.

³⁹ American Convention on Human Rights (Bogota Declaration) “individual rights inhere simply by virtue of a person's humanity, each American State is obliged to uphold the protected rights of any person subject to its jurisdiction.”; Βλ. και *Coard et al. v. the United States*, Case 10.951, Report No. 109/99, September 29, 1999

⁴⁰ “Authority”, *Oxford English Dictionary*, Oxford University Press.

⁴¹ “Control”, *Oxford English Dictionary*, Oxford University Press.

μετριοπαθή χροιά. Ενώ συχνά οι έννοιες χρησιμοποιούνται αδιακρίτως σε πολλές περιπτώσεις, αυτή η λεπτή διάκριση μπορεί να αξιοποιηθεί στη διεύρυνση των ορίων της δικαιοδοσίας με εξωεδαφικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της σχεδιαζόμενης κατασκευής μεταξύ Νικαράγουα και Κίνας του Grand Canal δεν θα ήταν ξεκάθαρο ποιος θα ήταν ο εξουσιοδοτημένος από τα κράτη δρών, επομένως η απόδοση της ευθύνης σε ένα κράτος ή σε μία επιχείρηση είναι αρκετά δυσχερέστερη από την περίπτωση μίας πολεμικής αποστολής η οποία λαμβάνει σαφείς εντολές. Στο πεδίο του περιβαλλοντικού δικαίου η άσκηση εξουσίας ή ελέγχου από ένα κράτος και τα εξουσιοδοτημένα όργανά του, στους πολίτες ενός άλλου κράτους δεν είναι πάντοτε τόσο ξεκάθαρη όσο στο πλαίσιο του πολέμου. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν πρέπει να αποδοθεί ευθύνη στο κράτος εφόσον οι πράξεις των οργάνων του και των υπηρεσιών του, υπό την καθοδήγηση, τον έλεγχο ή την ανοχή του, προκαλούν σοβαρή περιβαλλοντική ζημία με σαφείς επιπτώσεις στη ζωή, την υγεία και την ευημερία άλλου κράτους. Η θαλάσσια ρύπανση που προέρχεται άμεσα από τη δραστηριότητα ενός κράτους, αποτελεί παραβίαση στο δικαίωμα της τροφής και της οικονομικής ανάπτυξης των πολιτών άλλου (γειτονικού) κράτους, ιδίως σε περιοχές όπου οι κάτοικοι βασίζονται στην αλιεία για την φυσική και οικονομική τους επιβίωση.

Ως εκ τούτου το ΔΔΔΑ καταλήγει στην παράγραφο 82 της υπό ανάλυση Γνωμοδότησης ότι η απόδοση του στοιχείου της εξωεδαφικότητας στη συμπεριφορά ενός κράτους πρέπει να κρίνεται ad hoc βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε περίπτωσης, προκειμένου να διαπιστωθεί η άσκηση πραγματικού και αποτελεσματικού ελέγχου επί των ατόμων και κατ' επέκταση η παραβίαση των δικαιωμάτων τους, η οποία συνιστά διεθνώς άδικη πράξη και ενεργοποιεί το μηχανισμό απόδοσης διεθνούς ευθύνης και την υποχρέωση επανόρθωσης.

1.3 Η έννοια της δικαιοδοσίας στο ειδικό καθεστώς που εγκαθιδρύουν οι συνθήκες για το περιβάλλον

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω το ΔΔΔΑ εξετάζει κατά πόσον η υποχρέωση συμμόρφωσης των κρατών με υποχρεώσεις εξω-εδαιφικού χαρακτήρα στο πλαίσιο των διατάξεων που προβλέπονται σε συνθήκες περιβαλλοντικής προστασίας συνάδει με την εφαρμογή της Αμερικανικής Σύμβασης για την Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Θα αναλύσουμε στο σημείο αυτό το πλαίσιο υποχρεώσεων που εισάγουν οι συγκεκριμένες συνθήκες για την προστασία του περιβάλλοντος και το κατά πόσον είναι θεμιτή η εξεύρεση προϋποθέσεων σύζευξης προς την διεύρυνση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο ειδικότερο αυτό καθεστώς.

Μία εκ των περιβαλλοντικών συνθηκών που υπογράφηκε το 1983 και ετέθη σε εφαρμογή το 1986 στο πλαίσιο του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP) για την αντιμετώπιση της θαλάσσιας υποβάθμισης και την ενίσχυση της διακρατικής συνεργασίας στο επίπεδο της περιβαλλοντικής προστασίας ήταν η Σύμβαση της Καρθαγένης⁴². Βάσει των άρθρων 2, 4 και 10 της Σύμβασης της Καρθαγένης, η Κολομβία πρότεινε να εγκαθιδρυθεί μία περιοχή λειτουργικής δικαιοδοσίας για τις περιοχές τις οποίες καλύπτει το προστατευτικό πλαίσιο της ανωτέρω Σύμβασης, η οποία θα εκτείνεται πέραν των κρατικών συνόρων των κρατών-μερών και εντός της οποίας τα κράτη θα οφείλουν να τηρούν ορισμένες υποχρεώσεις για την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής της Καραϊβικής. Αυτή η πρόβλεψη, όπως παρατηρεί το Δικαστήριο στην παράγραφο 86 της Γνωμοδότησης OC-23/17, ενυπάρχει και σε άλλα νομικά καθεστώτα περιφερειακής περιβαλλοντικής προστασίας⁴³.

⁴² Convention for the Protection and Development of the Marine Environment of the Wider Caribbean Region, Preamble: *The contracting parties, fully aware of the economic and social value of the marine environment, including coastal areas, of the wider Caribbean region, Conscious of their responsibility to protect the marine environment of the wider Caribbean region for the benefit and enjoyment of present and future generations, Recognizing the special hydrographic and ecological characteristics of the region and its vulnerability to pollution, Recognizing further the threat to the marine environment, its ecological equilibrium, resources and legitimate uses posed by pollution and by the absence of sufficient integration of an environmental dimension into the development process[...].*

⁴³ Βλ. για παράδειγμα (i) the Nairobi Convention for the Protection, Management and Development of the Marine and Coastal Environment of the Western Indian Ocean (Nairobi Convention); (ii) the Barcelona Convention for the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean (Barcelona Convention); (iii) the Convention for Cooperation in the Protection and Development of the Marine and Coastal Environment of the West and Central African Region (Abidjan Convention); (iv) the Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (Tehran Convention); (v) the Convention on the Protection of the Black Sea against Pollution; (vi) the Convention for the Protection of the Marine Environment and Coastal Area of the South-East Pacific (Lima Convention); (vii) the Convention for the Protection of Natural Resources and the Convention for the Protection of Natural Resources and Environment of the South Pacific Region

Οι περιβαλλοντικές αυτές συνθήκες εγκαθιδρύουν ειδικά καθεστώτα για την πρόληψη, τη μείωση και τον έλεγχο της ρύπανσης στην εκάστοτε προστατευόμενη περιοχή και αναγνωρίζουν ειδικές υποχρεώσεις στα κράτη σε αυτά τα ειδικά καθορισμένα γεωγραφικά σημεία, τα οποία χρήζουν ιδιαίτερης περιβαλλοντικής προστασίας, ακόμη και αν οι περιοχές αυτές αφορούν ζώνες ευρύτερης κρατικής δικαιοδοσίας όπως είναι η Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη ή η Υφαλοκρηπίδα ενός κράτους⁴⁴. Η Κολομβία προτείνει στην αίτησή της την ισότιμη επέκταση των περιβαλλοντικών υποχρεώσεων που προβλέπονται σε αυτές τις συνθήκες και σε υποχρεώσεις διαφύλαξης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ώστε η συμπεριφορά ενός κράτους εντός αυτών των περιοχών να εξομοιώνεται με την άσκηση δικαιοδοσίας εκ μέρους του με βάση της Αμερικανική Σύμβαση.

Ωστόσο, το Δικαστήριο κάνει μία σημαντική διευκρίνιση δεχόμενο ότι η άσκηση δικαιοδοσίας από ένα κράτος σύμφωνα με την Αμερικανική Σύμβαση δεν εξαρτάται (ούτε και πρέπει να εξαρτηθεί) από την συμπεριφορά (πράξη ή παράλειψη) του κράτους σε μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Αυτή η νομική κατασκευή θα περιόριζε αδικαιολόγητα το εύρος εφαρμογής της Αμερικανικής Σύμβασης και θα έθετε παραπάνω προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση του όρου της δικαιοδοσίας με αποτέλεσμα την ασθενέστερη προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην Αμερικανική Σύμβαση. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η άσκηση δικαιοδοσίας εξαρτάται από την άσκηση εξουσίας ή αποτελεσματικού ελέγχου εκ μέρους ενός κράτους επί των ατόμων που υπόκεινται σε αυτό είτε βρίσκονται στην εδαφική επικράτειά του είτε εκτός αυτής. Πέραν τούτου, το Δικαστήριο στην παράγραφο 88 συνεχίζει, οι συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές καθορίστηκαν με τέτοιο τρόπο από τις ειδικές περιβαλλοντικές συνθήκες, όπως η Σύμβαση της Καρθαγένης, με μοναδικό σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος μέσω της μείωσης και του ελέγχου της ρύπανσης από διάφορες πηγές και δραστηριότητες. Ακόμη κι αν η περιβαλλοντική προστασία κατατείνει στην επίτευξη της πληρέστερης απόλαυσης και προστασίας των

(Noumea Convention); (viii) the Regional Convention for the Conservation of the Red Sea and Gulf of Aden Environment (Jeddah Convention); (ix) the Kuwait Regional Convention for Co-operation on the Protection of the Marine Environment from Pollution; (x) the Convention for the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area (Helsinki Convention), and (xi) the Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (OSPAR).

⁴⁴ United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), entered into force on November 16, 1994, arts. 55 to 75. Ο όρος «λειτουργική δικαιοδοσία» χρησιμοποιείται στο δίκαιο της θάλασσας και αναφέρεται στην περιορισμένη δικαιοδοσία που έχουν τα παράκτια Κράτη σε δραστηριότητες επί των θαλάσσιων ζωνών τους (χωρικά ύδατα, συνορεύουσα ζώνη, ΑΟΖ, υφαλοκρηπίδα).

ανθρωπίνων δικαιωμάτων αυτό δεν συνεπάγεται άμεσα ότι οι ειδικές περιβαλλοντικές συνθήκες και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτές εξομοιώνονται με την δικαιοδοσία και τις υποχρεώσεις που κατοχυρώνονται μέσω της Αμερικανικής Σύμβασης⁴⁵.

Επιπλέον το Δικαστήριο στην επόμενη παράγραφο σημειώνει ότι η δικαιοδοσία ενός κράτους εκτείνεται στην επικράτεια έτερου κράτους όταν το τελευταίο εκφράζει, μέσω μιας συμφωνίας, τη συναίνεσή του για τον περιορισμό της δικής του δικαιοδοσίας⁴⁶. Αυτό όμως που μένει να εξετασθεί στη συγκεκριμένη περίπτωση με βάση το ερώτημα που έθεσε η Κολομβία είναι το εάν αυτές οι συνθήκες που εισάγουν το ειδικό καθεστώς περιβαλλοντικού δικαίου εμπεριέχουν την κρατική συναίνεση για περιορισμό της δικαιοδοσίας τους επί των εκ της συνθήκης καθορισμένων περιοχών χάριν του σκοπού περιβαλλοντικής προστασίας και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε αυτό το σημείο το Δικαστήριο λέει ότι η συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τις συνθήκες για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή του περιβάλλοντος δεν συνεπάγεται ούτε δικαιολογεί τη μη συμμόρφωση με άλλους κανόνες διεθνούς δικαίου, όπως είναι η αρχή της μη επέμβασης⁴⁷ και φυσικά η αρχή της κρατικής κυριαρχίας⁴⁸. Η Αμερικανική Σύμβαση πρέπει να ερμηνεύεται με συνέπεια προς τις επιταγές του διεθνούς δικαίου⁴⁹, καθώς οι υποχρεώσεις σεβασμού και διαφύλαξης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν παρέχουν στα κράτη την εξουσία να δρουν κατά παράβαση των διατάξεων του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών ή των γενικών αρχών διεθνούς δικαίου.

Επομένως τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των κρατών σε μία ειδικά προστατευόμενη περιοχή πρέπει πάντοτε να ασκούνται με σεβασμό προς τα δικαιώματα που αντλούν τα άλλα κράτη από τις ζώνες δικαιοδοσίας τους, όπως αναφέρεται και στη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας (UNCLOS 1982)⁵⁰. Με βάση

⁴⁵Πολύ σημαντικό σημείο παρ. 88 Γνωμοδότησης: *“Even though compliance with environmental obligations may contribute to the protection of human rights, this does not equate to the establishment of a special jurisdiction common to the States parties to those treaties in which it is understood that any action of a State in compliance with the treaty obligations constitutes an exercise of the jurisdiction of that State under the American Convention.”*

⁴⁶ European Commission on Human Rights. *Case of X.Y. v. Switzerland*. Nos. 7289/75 and 7349/76. Decision of July 14, 1977, pp. 71 to 73.

⁴⁷ Γνωμοδότηση OC-23/17, παρ. 90.

⁴⁸ Γνωμοδότηση παρ. 90 *“[...] Consequently, territorial sovereignty imposes limits on the scope of the States’ obligation to contribute to the global realization of human rights.”*

⁴⁹ ECHR, *Al-Adsani v. The United Kingdom* [GS], No. 35763/97, Judgment of November 21, 2001, παρ. 60 to 67, and ECHR, *Case of Banković and Others v. Belgium* [GS], No. 52207/99. Decision on admissibility on December 12, 2001, par. 57.

⁵⁰ UNCLOS, άρθρο 56.2 (Rights, jurisdiction and duties of the coastal State in the exclusive economic

τα ανωτέρω το Διαμερικανικό Δικαστήριο καταλήγει στο ότι η Σύμβαση της Καρθαγένης⁵¹ «πρέπει να ερμηνεύεται χωρίς να προκαταλαμβάνει παρούσες ή μελλοντικές αξιώσεις ή αποφάσεις για κάποιο κράτος-μέρος όσον αφορά στη θαλάσσια δικαιοδοσία»⁵². Αυτός ο περιορισμός ισχύει και για άλλες συνθήκες που καθιερώνουν ένα ειδικό καθεστώς περιβαλλοντικής προστασίας⁵³. Η αρχή *pacta sunt servanda* που διέπει συμβατικά και εθιμικά ολόκληρο το δίκαιο των Συνθηκών απαιτεί από τα κράτη να εφαρμόζουν μία Συνθήκη στην οποία είναι συμβαλλόμενα μέρη «με τρόπο που να εκπληρώνει το αντικείμενο και το σκοπό της»⁵⁴.

zone), και άρθρο 78 (Legal status of the superjacent waters and air space and the rights and freedoms of other States); International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS), *Request for an advisory opinion submitted by the Subregional Fisheries Commission (SRFC)*. Advisory Opinion of April 2, 2015, παρ. 216.

⁵¹ Convention for the Protection and Development of the Marine Environment in the Wider Caribbean Region (Cartagena Convention), entered into force on October 11, 1986, άρθρο 3.3.

⁵² Γνωμοδότηση, παρ.91: *The Court emphasizes that the Cartagena Convention itself limits the scope of the provisions of this instrument, so that they should not be interpreted in a sense that “prejudice[s] the present or future claims or the legal views of any Contracting Party concerning the nature and extent of maritime jurisdiction.”*

⁵³ Convention for the Protection, Management and Development of the Marine and Coastal Environment of the Western Indian Ocean (Nairobi Convention), entered into force on May 30, 1996, art. 3.3.; Barcelona Convention for the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean (Barcelona Convention), entered into force on February 12, 1978, art. 3; Convention for Cooperation in the Protection and Development of the Marine and Coastal Environment of the West and Central African Region (Abidjan Convention), entered into force on August 5, 1984, art. 3; Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (Tehran Convention), entered into force on August 12, 2006, art. 37; Convention on the Protection of the Black Sea against Pollution, entered into force on January 15, 1994, art. V. 1; Convention for the Protection of the Marine Environment and Coastal Area of the South-East Pacific (Lima Convention), entered into force on May 19, 1986, art. 3.4.; Convention for the Protection of Natural Resources and Environment of the South Pacific Region (Noumea Convention), entered into force on August 22, 1990, art. 4.4.; Regional Convention for the Conservation of the Red Sea and Gulf of Aden Environment (Jeddah Convention), entered into force on August 19, 1985, art. XV; Kuwait Regional Convention for Co-operation on the Protection of the Marine Environment from Pollution entered into force on June 30, 1979, art. XV; Convention for the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area (Helsinki Convention), entered into force on January 17, 2000, art. 4; Convention for the Protection, Management and Development of the Marine and Coastal Environment of the Western Indian Ocean (Nairobi Convention), entered into force on May 30, 1996, art. 3.3; Barcelona Convention for the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean (Barcelona Convention), entered into force on February 12, 1978, art. 3.

⁵⁴ VCLT, άρθρο 26; ICJ, *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary c. Slovakia)*. Judgment of September 25, 1997, παρ. 142.

1.4 Η επέκταση της έννοιας της δικαιοδοσίας σε περίπτωση διασυνοριακής ζημίας

Όπως αναλύθηκε ανωτέρω, ο όρος δικαιοδοσία δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην εδαφική επικράτεια ενός κράτους. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο σε αυτό το σημείο παραπέμπει στη νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία έχει αναγνωρίσει ότι με τις πράξεις ενός κράτους μέσω των οργάνων του ενδέχεται να ασκείται εξωεδαφική δικαιοδοσία⁵⁵. Η διασυνοριακή ρύπανση παρέχει ένα σαφές παράδειγμα όσον αφορά την υποχρέωση πρόληψης και άσκησης δέουσας επιμέλειας στην τήρηση των υποχρεώσεων ενός κράτους και την αρχή της μη-βλάβης σε περιοχές που εκτείνονται πέραν της δικαιοδοσίας του. Πλείστες επιχειρηματικές και εν γένει αναπτυξιακές δραστηριότητες έχουν ως συνέπεια την πρόκληση περιβαλλοντικής ζημίας ή εν γένει περιβαλλοντικής υποβάθμισης. «Η ρύπανση μίας χώρας μπορεί να γίνει το πρόβλημα μίας άλλης χώρας για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον, ιδίως όταν οι φορείς της ρύπανσης, όπως είναι ο αέρας και το νερό, μπορούν να διαπερνούν τα σύνορα»⁵⁶.

Για αυτό το λόγο το διεθνές δίκαιο περιλαμβάνει μία σειρά από υποχρεώσεις, οι οποίες σχετίζονται με την πιθανότητα πρόκλησης περιβαλλοντικής ζημίας με διασυνοριακό χαρακτήρα. Η ανάγκη ρύθμισης της διασυνοριακής περιβαλλοντικής ζημίας έχει ως συνέπεια την σύναψη πλείστων διμερών ή και πολυμερών συνθηκών προς αντιμετώπιση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών ζητημάτων⁵⁷. Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης έχει επανειλημμένως πει ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να

⁵⁵ Βλ. ECHR. Case of Al-Skeini and Others v. The United Kingdom, judgment of July 7, 2011, παρ. 131: *The European Court has established that a State's responsibility may be generated by acts of its authorities that produce effects outside its territory. In this regard, it has indicated that "acts of the Contracting Parties performed or producing effects outside their territories can constitute an exercise of jurisdiction within the meaning of Article 1, only in exceptional cases."*; Case of Soering v. The United Kingdom, No. 14038/88, Judgment of July 7, 1989, παρ. 86 to 88; Case of Issa and Others v. Turkey, No. 31821/96. Judgment of November 16, 2004, παρ. 68 and 71; IACHR, *Franklin Guillermo Aisalla Molina (Ecuador v. Colombia)*, Admissibility Report No. 112/10 of October 21, 2010, παρ. 98.

⁵⁶ Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, παρ. 47 και 48; ESCR Committee, General Comment No. 15: The right to water (articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/2002/11, January 20, 2003, παρ. 31, and Human Rights Council, Analytical study of the relationship between human rights and the environment, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, adopted on December 16, 2011, UN Doc. A/HRC/19/34, παρ. 65, 70 και 72.

⁵⁷ Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, παρ. 47 και 48, and Commission on Human Rights, Analytical study of the relationship between human rights and the environment, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, adopted on December 16, 2001, UN Doc. A/HRC/19/34, παρ. 65, 70, 72.

μην επιτρέπουν να χρησιμοποιείται το έδαφός τους για πράξεις, οι οποίες παραβιάζουν τα δικαιώματα άλλων κρατών⁵⁸. Επίσης, το ίδιο Δικαστήριο (ICJ) έχει πει ότι τα κράτη πρέπει να διασφαλίζουν ότι οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα υπό τη δικαιοδοσία τους ή τον έλεγχό τους δεν προκαλούν βλάβη στο περιβάλλον άλλων κρατών ή σε περιοχές πέραν των ορίων της δικαιοδοσίας τους⁵⁹ και ότι για αυτούς τους λόγους είναι υποχρεωμένα να αξιοποιούν όλα τα κατάλληλα μέσα για να αποτρέπουν τέτοιου είδους δραστηριότητες εντός της επικράτειάς τους ή όπου ασκούν πραγματική δικαιοδοσία⁶⁰.

Αυτή μάλιστα η υποχρέωση περιλαμβάνεται στη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, στην αρχή 21⁶¹ και στη Διακήρυξη του Ρίο στην αρχή 2⁶². Συνδυάζει μάλιστα την έννοια της κρατικής κυριαρχίας με την έννοια της πρόληψης προβλέποντας ότι: «*Τα Κράτη, σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών και τις αρχές του διεθνούς δικαίου, έχουν το κυρίαρχο δικαίωμα να εκμεταλλεύονται τους φυσικούς τους πόρους σύμφωνα με τις περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές τους πολιτικές και φέρουν την ευθύνη να διασφαλίζουν ότι οι δραστηριότητες που ασκούνται υπό τη δικαιοδοσία ή τον έλεγχό τους δεν προκαλούν βλάβη στο περιβάλλον άλλων Κρατών ή σε περιοχές πέρα από τα όρια στα οποία εκτείνεται η δικαιοδοσία τους*» (αρχή 2 της Διακήρυξης του Ρίο).

Επίσης η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS 1982), η οποία

⁵⁸ ICJ, *Corfu Channel case (The United Kingdom v. Albania)*. Judgment of April 9, 1949, p. 22. Βλ και *Trail Smelter Case* όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι “*under the principles of international law, no State has the right to use or permit the use of its territory in such a manner as to cause injury in or to the territory of another State.*” Cf. Court of Arbitration, *Trail Smelter Case (United States v. Canada)*. Decision of April 16, 1938, and March 11, 1941, p. 1965.

⁵⁹ ICJ, *Legality of the threat or use of nuclear weapons*. Advisory Opinion of July 8, 1996, παρ. 29.

⁶⁰ ICJ, *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*. Judgment of April 20, 2010, παρ. 101, 204; ICJ, *Certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua)* and *Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*. Judgment of December 16, 2015, παρ. 104 and 118.

⁶¹ Stockholm Declaration on the Human Environment, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, June 5 to 16, 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 21: “*States have, in accordance with the Charter of the United Nations and the principles of international law, the sovereign right to exploit their own resources pursuant to their own environmental policies and the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction.*”

⁶² Rio Declaration on Environment and Development. United Nations Conference on Environment and Development, Río de Janeiro, June 3 to 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. 1), Principle 2. Η αρχή αυτή αναφέρεται επίσης στο Προοίμιο της Σύμβασης- Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) : “*Recalling also that States have, in accordance with the Charter of the United Nations and the principles of international law, the sovereign right to exploit their own resources pursuant to their own environmental and developmental policies, and the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction.*” United Nations Framework Convention on Climate Change, entered into force on March 21, 1994.

εν προκειμένω έχει εφαρμογή επί των θαλασσιών ζωνών της ευρύτερης Καραϊβικής με την πλούσια βιοποικιλότητα και τα πλείστα, συχνά συγκρουόμενα συμφέροντα, στο άρθρο 194 παρ. 2 σχετικά με την πρόληψη προβλέπει: «*Τα Κράτη οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διασφαλίσουν ότι οι δραστηριότητες υπό τη δικαιοδοσία τους ή τον έλεγχό τους ασκούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην προκαλούν βλάβη από ρύπανση σε άλλα Κράτη και το περιβάλλον τους, καθώς και ότι η ρύπανση που πηγάζει από γεγονότα ή δραστηριότητες υπό τη δικαιοδοσία ή τον έλεγχό τους δεν εκτείνεται πέραν των περιοχών όπου ασκούν κυριαρχικά δικαιώματα σύμφωνα με την παρούσα Συνθήκη*»⁶³.

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην παρούσα Γνωμοδότηση OC-23/17 προβαίνει σε μία νομική θεμελίωση της ευθύνης που απορρέει από τη μη τήρηση των υποχρεώσεων πρόληψης και αποτροπής διασυνοριακής ζημίας κάνοντας αναφορά στα *Articles on the Prevention of Transboundary Damage Resulting from Hazardous Activities* της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, καθώς και στις παραγράφους 181 έως 184 της *Advisory Opinion* του ITLOS “*Responsibilities and Obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area*”. Το αξιοσημείωτο είναι ότι δεν αναφέρεται πουθενά ρητώς η συνδρομή όλων των σωρευτικά αναφερόμενων προϋποθέσεων, ήτοι της υποχρέωσης αποτροπής πρόκλησης σοβαρής διασυνοριακής ζημίας, σε συνδυασμό με την υποχρέωση διαφύλαξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ερμηνευόμενη υπό το φως του γενικού διεθνούς δικαίου αλλά και της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Στην παρ. 181 της Γνωμοδότησης του ITLOS αναφέρεται μόνο ότι: «Για να ανακύψει ευθύνη του κράτους, είναι απαραίτητο να θεμελιωθεί η ύπαρξη ζημίας και ότι αυτή η ζημία να είναι το αποτέλεσμα της αποτυχίας του κράτους να φέρει εις πέρας τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει»⁶⁴.

Επομένως παρατηρούμε ότι εδώ το Διαμερικανικό Δικαστήριο πρωτοπορεί συσχετίζοντας την υποχρέωση πρόληψης και μη πρόκλησης σημαντικής διασυνοριακής ρύπανσης με την υποχρέωση σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η υποχρέωση σεβασμού και διαφύλαξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απαιτεί από τα κράτη να απέχουν από την πρόκληση σοβαρής περιβαλλοντικής ζημίας και να αναλαμβάνουν υποχρεώσεις πρόληψης για την αποτροπή ή τον περιορισμό της. Οι

⁶³ UNCLOS, άρθρο 194 παρ.2.

⁶⁴ ITLOS *Responsibilities and Obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area*, *Advisory Opinion* of February 1, (2011) “*in order for the sponsoring State’s liability to arise, it is necessary to establish that there is damage and that the damage was a result of the sponsoring State’s failure to carry out its responsibilities*”, παρ. 181.

δραστηριότητες οικονομικής ανάπτυξης ενός κράτους δεν πρέπει να επηρεάζουν την οικονομική, κοινωνική ανάπτυξη και περιβαλλοντική προστασία των άλλων κρατών ούτε να δημιουργούν εμπόδια στις εγγυήσεις της πραγμάτωσης και πλήρους απόλαυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁶⁵. Φέρουν δηλαδή την υποχρέωση να ελέγχουν, να προλαμβάνουν και να μειώνουν την πρόκληση διασυνοριακής περιβαλλοντικής ζημίας. Βάσει της Αμερικανικής Σύμβασης και των δικαιωμάτων που αυτή κατοχυρώνει είναι φανερό ότι τα άτομα των οποίων τα δικαιώματα έχουν παραβιασθεί από την διασυνοριακή περιβαλλοντική ρύπανση άλλου κράτους έχουν αξιώσεις παύσης και αποκατάστασης από το «κράτος προέλευσης»⁶⁶ εφόσον θεμελιώνεται άμεσος και επαρκής αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της δραστηριότητας-πηγής ρύπανσης και την προσβολή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εκτός της εδαφικής επικράτειας του κράτους-προέλευσης, αναφέρει το Διαμερικανικό στην παράγραφο 101 της Γνωμοδότησης OC-23/17.

Στις περιπτώσεις διασυνοριακής ζημίας η άσκηση δικαιοδοσίας από το κράτος προέλευσης βασίζεται στο ότι το έδαφός του χρησιμοποιήθηκε ως μέρος όπου έλαβαν χώρα οι ρυπογόνες δραστηριότητες επί των οποίων ασκεί εξουσία ή/και αποτελεσματικό έλεγχο και άρα είναι σε θέση να αναλάβει καθήκοντα πρόληψης και περιορισμού των περιβαλλοντικών επιπτώσεων που ενδεχομένως προκαλούνται εντός και εκτός της επικράτειάς του. Τα πιθανά θύματα των οποίων τα δικαιώματα παραβιάζονται από την διασυνοριακή ρύπανση και τη σοβαρή περιβαλλοντική υποβάθμιση θεωρούνται ως υποκείμενα στη δικαιοδοσία του κράτους – προέλευσης της ρύπανσης, καθώς η πραγμάτωση των δικαιωμάτων τους επηρεάζεται από αυτό.

Κατ' ανάλογη εφαρμογή, εάν τα κράτη θεωρούνται υπεύθυνα για την αδυναμία άσκησης αποτελεσματικού ελέγχου επί των οργάνων τους, τα οποία δρουν σε έδαφος εντός ή εκτός της επικράτειάς τους, τότε πρέπει να θεωρούνται υπεύθυνα και για την αδυναμία τους να ελέγξουν τη διασυνοριακή ζημία και κατ' επέκταση την περιβαλλοντική βλάβη που προκαλούν σε εδάφη -χερσαία ή θαλάσσια - πέραν της δικαιοδοσίας τους, εφόσον δεν τήρησαν τις υποχρεώσεις πρόληψης ή περιορισμού αυτής της ζημίας. Οι δραστηριότητες από τις οποίες προκαλείται αυτή η διασυνοριακή

⁶⁵ ESCR Committee, General Comment No. 15: The right to water (Articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/2002/11, January 20, 2003, παρ. 31 “[t]o comply with their international obligations [...], States parties have to respect the enjoyment of the [economic, social and cultural rights] in other countries.”

⁶⁶ For the purposes of this Advisory Opinion (OC-23/17) “State of origin” refers to the State under whose jurisdiction or control the activity that caused environmental damage originated, could originate, or was implemented.”

ζημία εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του κράτους, άρα και τα αποτελέσματα ακόμη κι αν εκτείνονται πέρα από αυτό, αποδίδονται στο κράτος που ανέλαβε τη συγκεκριμένη αναπτυξιακή δραστηριότητα, η οποία πραγματοποιήθηκε με βάση της εσωτερικές διοικητικές του διαδικασίες. Το ότι τα αποτελέσματα, ήτοι η ρύπανση έχει διασυνοριακό χαρακτήρα θα καθιστούσε ασυνεπή τη μη απόδοση ευθύνης στο εκάστοτε κράτος και θα υπονόμει ριζικά τον πρωταρχικό σκοπό της πρόληψης πριν την ανάληψη μίας οικονομικής, βιομηχανικής ή άλλου είδους δραστηριότητας με περιβαλλοντικό αντίκτυπο⁶⁷.

Επιπλέον, η ανάληψη της ευθύνης για την διασυνοριακή ζημία που προκαλείται από τις δραστηριότητες ενός κράτους συνάδει με την αρχή της καλής γειτονίας αλλά και με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», εφόσον εγκαθιδρύεται ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της δράσης και της επιγενόμενης ζημίας ακόμη και εκτός των στενών ορίων της κρατικής δικαιοδοσίας⁶⁸. Επομένως αναμένεται από τα κράτη να λαμβάνουν υπόψη την πιθανότητα πρόκλησης διασυνοριακών επιπτώσεων και να ενσωματώνουν την περιβαλλοντική διάσταση στις δημόσιες πολιτικές τους σταθμίζοντας το ευρύτερο οικονομικό, δημόσιο συμφέρον με τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁶⁹. Αυτό δεν συνεπάγεται την ενεργοποίηση διεθνούς ευθύνης για κάθε είδους διασυνοριακής ρύπανσης παρά μόνο για εκείνη που επιφέρει σοβαρές επιπτώσεις, αντικειμενικά μετρήσιμες πάνω από το όριο του ανιχνεύσιμου⁷⁰. Η παραβίαση της υποχρέωσης πρόληψης αφορά μία σημαντική ζημία, όχι οποιαδήποτε αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος. Επίσης δεν εξαρτάται από τη νόμιμη ή μη φύση της δραστηριότητας ή συμπεριφοράς του κράτους προέλευσης, αρκεί το γεγονός ότι προκαλεί σημαντική βλάβη στο περιβάλλον και κατ' επέκταση στα δικαιώματα των άλλων εντός και εκτός της εδαφικής επικράτειας του κράτους⁷¹.

⁶⁷Birmie, P., Boyle, A. and Redgwell, C. (2009), *International Law and the Environment*, Oxford University Press, σελ. 302.

⁶⁸ 2006 ILA Conference Report, Committee on Transnational Enforcement of Environmental Law, Rule 2, and Commentary; OECD policy on equivalent treatment of domestic and transboundary effects, section 3(2)(d).

⁶⁹ International Law Association, Report of 72nd Conference (Toronto, 2006), Committee on Transnational Enforcement of Environmental Law, Final Report, Rule 2, and commentary.

⁷⁰ *Articles on Prevention of transboundary harm from hazardous activities*, adopted by the International Law Commission in 2001 and annexed to UN General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, UN Doc. A/RES/62/68.

⁷¹ Γνωμοδότηση OC-23/17, παρ. 103 “*Accordingly, it can be concluded that the obligation to prevent transboundary environmental damage or harm is an obligation recognized by international environmental law, under which States may be held responsible for any significant damage caused to persons outside their borders by activities originating in their territory or under their effective control or authority. It is important to stress that this obligation does not depend on the lawful or unlawful nature of the conduct that generates the damage, because States must provide prompt, adequate and effective redress to the persons and States that are victims of transboundary harm resulting from activities carried*

Επιπλέον, το Δικαστήριο στην παρ. 100 της Γνωμοδότησης OC-23/17 τονίζει την ανάγκη διακρατικής συνεργασίας για την πρόληψη, μείωση και έλεγχο της διασυνοριακής ζημίας, όπως έχει προτείνει άλλωστε και το ΟΗCHR των Ηνωμένων Εθνών στην Έκθεση του Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις σχετικά με την απόλαυση ενός ασφαλούς, καθαρού, υγιούς και βιώσιμου περιβάλλοντος⁷².

1.5 Amicus Curiae Brief

Στο σημείο αυτό θεωρούμε σκόπιμο να παραθέσουμε μερικές σκέψεις, οι οποίες εκτέθηκαν στο Amicus curiae brief από την ομάδα των φοιτητών και καθηγητών του Πανεπιστημίου της Φλόριδα για το ζήτημα της δικαιοδοσίας και των υποχρεώσεων που ανακύπτουν για τα κράτη και συγκεκριμένα για το κράτος της Νικαράγουα, σε περίπτωση πρόκλησης εκ μέρους τους διασυνοριακής ρύπανσης στην περιοχή της ευρύτερης Καραϊβικής Θάλασσας.

Στην πρόσφατη Γνωμοδότηση OC-22/16⁷³ για την οποία είχε καταθέσει αίτηση το κράτος του Παναμά, η Διαμερικανική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα αναφερόμενη στις ιδιωτικές επιχειρήσεις είπε ότι σαφώς αυτές δεν αποτελούν φορείς ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς τα δικαιώματα αυτά αποδίδονται μόνο σε φυσικά πρόσωπα. Ωστόσο, η νομική προσωπικότητα μίας εταιρίας, ενώ δεν της αποδίδει ανθρώπινα δικαιώματα, μπορεί να της καταλογίσει ευθύνη για την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στην περίπτωση του σχεδιαζόμενου Grand Canal δεν διαφαίνεται ξεκάθαρα ποιο όργανο ή ποια επιχείρηση δρα και θα μπορούσε να προβληθεί το επιχείρημα ότι ο όρος «κρατικό όργανο» πρέπει να επεκταθεί, ώστε να περιλαμβάνει και τις επιχειρήσεις μέσω της νομικής προσωπικότητάς τους, η ύπαρξη της οποίας αναγνωρίζεται παγκοσμίως. Το υπό εξέταση κατασκευαστικό έργο βέβαια θα χρηματοδοτούταν από έναν Κινέζο επιχειρηματία, ο οποίος δεν έχει κανέναν προφανή ή επίσημο σύνδεσμο με το κράτος της Νικαράγουα. Η κυβέρνηση της Νικαράγουα όμως είχε ενσωματώσει στην εσωτερική της πολιτική το τεράστιου

out in their territory or under their jurisdiction, even if the action which caused this damage is not prohibited by international law”.

⁷² Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Έκθεση του Ανεξάρτητου Εμπειρογνώμονα για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις σχετικά με την απόλαυση ενός ασφαλούς, καθαρού, υγιούς και βιώσιμου περιβάλλοντος, John H. Knox, December 2013; Individual report No. 9 on global and regional environmental agreements. December 2013, παρ. 147, 149.

⁷³ Advisory opinion OC-22/16, Requested by Panama, 28 April 2014, http://www.corteidh.or.cr/sitios/observaciones/panama/9.lixinski_dayal_taneja_submission.pdf

διαμετρήματος και περιβαλλοντικού αντικτύπου κατασκευαστικό έργο⁷⁴ παρέχοντας στήριξη με νομικά και άλλα μέσα, νομοθετώντας και εκδίδοντας διοικητικές πράξεις προς διευκόλυνση της υλοποίησής του. Προέβη μάλιστα η κυβέρνηση της Νικαράγουα σε διαβεβαιώσεις περί της τεράστιας επερχόμενης οικονομικής άνθισης λόγω του έργου, η οποία θα συνέβαλε ώστε το κράτος της Νικαράγουα να γίνει η τρίτη ταχύτερα αναπτυσσόμενη χώρα στον κόσμο⁷⁵.

Στην παράγραφο 35 του Amicus Curiae brief αναφέρεται ότι κατ' εφαρμογή της αρχής *respondeat superior*, είναι δυνατό να θεμελιωθεί μία σύνδεση και σχέση ευθύνης διαμέσου της διαδοχικής αλυσίδας των παρεμβαλλόμενων κυβερνητικών και μη οργάνων, αρχών και φορέων⁷⁶. Καθώς λοιπόν η κυβέρνηση της Νικαράγουα ασκεί εξουσία και έλεγχο επί των συνεργατών της και των επενδυτών που δραστηριοποιούνται στο έδαφός της, μέσω της ψήφισης νόμων και της έκδοσης διοικητικών πράξεων που συμβάλλουν στην υλοποίηση αυτής της επένδυσης θεωρείται υπεύθυνη για κάθε αναπτυξιακή δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα στο έδαφός της.

Βάσει του πορίσματος της Διαμερικανικής Επιτροπής στην Advisory Opinion OC- 22/16 για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που αναγνωρίζονται σε μία εταιρία με νομική προσωπικότητα και επί τη βάση των ανωτέρω πραγματικών περιστατικών γίνεται αντιληπτό ότι η κατασκευή του Grand Canal εμπίπτει στη δικαιοδοσία του κράτους της Νικαράγουα. Επομένως ως δραστηριότητα υπαγόμενη στην κρατική της δικαιοδοσία, σε περίπτωση εμφάνισης διασυννοριακής ζημίας, το εύρος της ευθύνης του κράτους της Νικαράγουα εκτείνεται εξωεδαφικά, εφόσον διαπιστωθεί επαρκώς η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της κατασκευής και της πρόκλησης βλάβης μέσω της διασυννοριακής ρύπανσης στα δικαιώματα των κατοίκων των όμορων με τη Νικαράγουα παράκτιων κρατών. Και αυτό διότι τα κράτη μέρη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών (OAS) είναι συμβαλλόμενα στην Αμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και φέρουν την υποχρέωση προστασίας των δικαιωμάτων αυτών εντός και εκτός της δικαιοδοσίας τους με τους όρους που αναλύθηκαν ανωτέρω. Αυτή η θέση υποστηρίζεται και από τις αποφάσεις της Διαμερικανικής Επιτροπής αλλά

⁷⁴ Βλ. Chris Kraul, Nicaragua Canal: A Giant Project with Huge Environmental Costs, Yale Environment 360 (May 5, 2015), available at http://e360.yale.edu/feature/nicaragua_canal_a_giant_project_with_huge_environmental_costs/2871/.

⁷⁵ Βλ. Michael S. Doyle, *Nicaragua's Grand Canal: A Case Study in Political and Economic Culture*, Global Advances in Business Communication (Vol. 5, Iss. 1, Art. 5)

⁷⁶ Η βασική ιδέα και το νομικό επιχείρημα πίσω από αυτή για κάποιον που ασκεί τον πραγματικό έλεγχο ή την εξουσία επί μίας δραστηριότητας και ευθύνεται για τις πράξεις των οργάνων του προέρχεται από τα λατινικά και μεταφράζεται ως "let the master answer".

και εν γένει από τη νομολογία, η οποία δέχεται τη διεύρυνση του όρου της δικαιοδοσίας.

Όσον αφορά στο ειδικό καθεστώς που εγκαθιδρύουν οι συνθήκες περιβαλλοντικής προστασίας σε μία πιθανή αναδιατύπωση και συγκεκριμενοποίηση της ερώτησης που έθεσε η Κολομβία θα λέγαμε:

Θεμελιώνεται εξωεδαφική δικαιοδοσία εάν ένας πολίτης της Κολομβίας προσβάλλεται στα δικαιώματά του από τη ρύπανση που απορρέει (=αιτιώδης σύνδεσμος) από τις πράξεις ενός άλλου κράτους-μέρους, όπως είναι η Νικαράγουα, εφόσον η Κολομβία και αυτό το κράτος-μέρος είναι συμβαλλόμενα μέρη στην Σύμβαση για την Προστασία και την Ανάπτυξη του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος της Περιοχής της Ευρύτερης Καραϊβικής («Σύμβαση της Καρθαγένης»), ήτοι σε μία Συνθήκη περιβαλλοντικού δικαίου, η οποία δημιουργεί «λειτουργική δικαιοδοσία» και απαιτεί από τα μέρη της να μειώσουν την ρύπανση;

Εφόσον αναγνωρίζεται το κριτήριο της εξωεδαφικότητας ως προς την άσκηση δικαιοδοσίας και την υπαγωγή υπηκόων άλλων κρατών στη δικαιοδοσία, εν προκειμένω του κράτους της Νικαράγουα, και επηρεάζει τα δικαιώματα και τα συμφέροντά τους, δεν θεωρείται ούτε απαραίτητο ούτε σκόπιμο να προχωρήσει το Δικαστήριο στην εξέταση του ειδικού καθεστώτος προστασίας που εγκαθιδρύουν οι συνθήκες περιβαλλοντικής προστασίας, εν προκειμένω η Σύμβαση της Καρθαγένης επί της ευρύτερης περιοχής της Καραϊβικής. Και αυτό διότι εφόσον έχει ήδη διαπιστωθεί η δυνατότητα άσκησης εξωεδαφικής δικαιοδοσίας και έχει θεμελιωθεί η πηγή προέλευσης της διασυνοριακής ρύπανσης που επηρεάζει και παραβιάζει τα δικαιώματα των κατοίκων των άλλων παράκτιων κρατών, η υπαγωγή στο στενό πλαίσιο ενός ειδικότερου καθεστώτος προστασίας και η αναζήτηση κριτηρίων για την επίτευξη αυτής της νομικής κατασκευής θα είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή περαιτέρω προϋποθέσεων – άρα και εμποδίων – για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η ύπαρξη μίας ειδικής (περιβαλλοντικού περιεχομένου) Συνθήκης δεν πρέπει να λειτουργεί ως κατώφλι, ώστε να θεμελιώνεται η ύπαρξη και άσκηση εξωεδαφικής δικαιοδοσίας. Ούτε βέβαια η ύπαρξη μίας Συνθήκης για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δημιουργεί εξαρχής εξωεδαφική δικαιοδοσία. Το κριτήριο για να θεμελιωθεί η εξωεδαφικότητα ως στοιχείο της δικαιοδοσίας ενός κράτους είναι οι πράξεις των οργάνων του επί τις οποίες ασκεί εξουσία ή/και έλεγχο και όχι μία αυθαίρετη λίστα ή κάποια ειδική συνθήκη. Το σημαντικό βήμα, το οποίο έκανε το

Διαμερικανικό Δικαστήριο στην υπό ανάλυση Γνωμοδότηση είναι ότι αναγνώρισε ως βάση δικαιοδοσίας όχι μόνο τις πράξεις/παραλείψεις των οργάνων ενός κράτους επί των οποίων ασκεί εξουσία ή/και αποτελεσματικό έλεγχο, αλλά διεύρυνε τη βάση και στα αποτελέσματα αυτών των πράξεων εφόσον έχουν διασυνοριακό χαρακτήρα και θεμελιώνεται ο αναγκαίος αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ αυτών και της παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατοίκων άλλων παράκτιων κρατών. Από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης η Κολομβία θα μπορούσε να στηρίξει το επιχείρημα ότι η Νικαράγουα ασκεί εξωεδαφική δικαιοδοσία καταδεικνύοντας την προσβολή των δικαιωμάτων και τη μη τήρηση των υποχρεώσεων που κατοχυρώνονται στη Σύμβαση της Καρθαγένης, ωστόσο δεν θα ήταν σκόπιμο το Διαμερικανικό Δικαστήριο να υιοθετήσει αυτή την προσέγγιση για μελλοντικές αποφάσεις επί δικαιοδοσίας, καθώς θα έθετε παραπάνω όρους στη διαδικασία διαπίστωσης της συνδρομής του στοιχείου της εξωεδαφικότητας.

1.6 Συμπεράσματα του πρώτου κεφαλαίου

Το Δικαστήριο επομένως όσον αφορά στο τρίτο υπο-ερώτημα, το οποίο έθεσε η Κολομβία σε σχέση με την αναγνώριση δικαιοδοσίας και την απόδοση ευθύνης σε ένα κράτος σε περιπτώσεις πρόκλησης διασυνοριακής ζημίας κατέληξε στο ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να αποτρέπουν την πρόκληση διασυνοριακής περιβαλλοντικής ζημίας, η οποία ενδέχεται να επηρεάσει τα ανθρώπινα δικαιώματα ατόμων που βρίσκονται και εκτός της επικράτειάς τους. Αυτό επομένως εφαρμόζεται και για τους σκοπούς της Αμερικανικής Σύμβασης και δη την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο διασυνοριακός χαρακτήρας της ρύπανσης αποτελεί μία βάση εξωεδαφικότητας και διευρύνει την δικαιοδοσία του κράτους. Εφόσον αποδεικνύεται ένας άμεσος αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της κρατικής δραστηριότητας με προέλευση το Κράτος Α και της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών του Κράτους Β⁷⁷ τα εν δυνάμει θύματα των αρνητικών επιπτώσεων της ρύπανσης νομιμοποιούνται να ασκήσουν αξιώσεις αποκατάστασης κατά του Κράτους Α, το οποίο αποτελεί και το Κράτος προέλευσης της διασυνοριακής ρύπανσης, καθώς λογίζονται ως υποκείμενα που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία του⁷⁸. Ακόμη και αν η

⁷⁷ International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS), *Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the area*. Advisory Opinion of February 1, 2011, παρ. 181 to 184.; IACHR, *Franklin Guillermo Aisalla Molina (Ecuador v. Colombia)*, Admissibility Report No. 112/10 of October 21, 2011, παρ. 99.

⁷⁸ Ο όρος της δικαιοδοσίας και η διασταλτική ερμηνεία που λαμβάνει σε περιπτώσεις διαπίστωσης του στοιχείου της εξω-εδαφικότητας, αναλύθηκε διεξοδικά στο τμήμα κάτω από το πρώτο υπο-ερώτημα που

αναπτυξιακή αυτή δραστηριότητα είναι νόμιμη, το κράτος ευθύνεται έναντι των ατόμων των οποίων η επικράτεια επιβαρύνεται από την διασυνοριακή περιβαλλοντική ρύπανση⁷⁹. Αυτή η παραδοχή δεν σημαίνει ότι ένα κράτος ευθύνεται σε κάθε περίπτωση που προκαλείται διασυνοριακή ρύπανση από μία δραστηριότητά του, αλλά εισάγεται η έννοια της «διαγωνίας προστασίας»⁸⁰ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αναδεικνύεται για ακόμη μία φορά η στενή, αλληλένδετη σχέση ανθρώπου, περιβάλλοντος και των regimes προστασίας τους.

Και επιγραμματικά το Δικαστήριο καταλήγει στην παρ. 104 της Γνωμοδότησης OC- 23/17:

A) Τα κράτη μέρη στην Αμερικανική Σύμβαση έχουν την υποχρέωση να σέβονται και να διασφαλίζουν τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σε όλα τα πρόσωπα που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους,

B) Η άσκηση κρατικής δικαιοδοσίας επιφέρει την ευθύνη του κράτους για τις πράξεις (και παραλείψεις) που αποδίδονται σε αυτό και οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την προσβολή των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από την Αμερικανική Σύμβαση.

Γ) Η άσκηση δικαιοδοσίας από τα κράτη, σε σχέση με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που προβλέπονται στην Αμερικανική Σύμβαση, δεν περιορίζεται μόνο στο έδαφος της επικράτειάς τους. Ο όρος «δικαιοδοσία» στην Αμερικανική Σύμβαση είναι ευρύτερος της εδαφικής επικράτειας ενός κράτους και περιλαμβάνει περιπτώσεις πέραν των εδαφικών του συνόρων. Τα κράτη έχουν την υποχρέωση να σέβονται και να διασφαλίζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα όλων των προσώπων που υπάγονται στη δικαιοδοσία τους, ακόμη κι αν αυτά τα πρόσωπα δεν βρίσκονται εντός της επικράτειάς τους.

Δ) Η άσκηση δικαιοδοσίας κατά το άρθρο 1(1) της Αμερικανικής Σύμβασης εκτός της επικράτειας του κράτους αποτελεί εξαιρετική περίπτωση, η οποία πρέπει να κρίνεται με βάση τη συγκεκριμένη ad hoc περίπτωση και να ερμηνεύεται στενά.

E) Ο όρος της δικαιοδοσίας σύμφωνα με το άρθρο 1(1) της Αμερικανικής Σύμβασης περιλαμβάνει κάθε περίπτωση κατά την οποία ένα κράτος ασκεί

έθεσε η Κολομβία.

⁷⁹ Όπως έχει αναγνωρίσει και η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου, βλ. *Articles on Prevention of transboundary harm from hazardous activities*, adopted by the International Law Commission in 2001 and annexed to UN General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, UN Doc. A/RES/62/68.

⁸⁰ Ο όρος «διαγωνία προστασία» αντλήθηκε από το άρθρο-μελέτη της Feria-Tinta, M.; Milnes, S. C. (2019). *International Environmental Law for the 21st Century: The Constitutionalization of the Right to Healthy Environment in the Inter-American Court of Human Rights Advisory Opinion 23*.

αποτελεσματικό έλεγχο ή εξουσία επί ενός ή περισσότερων προσώπων, εντός ή εκτός της επικράτειάς τους.

ΣΤ) Τα κράτη οφείλουν να εγγυώνται ότι το έδαφός τους δεν χρησιμοποιείται με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλείται σοβαρή ζημία στο περιβάλλον άλλων Κρατών ή σε περιοχές που εκτείνονται πέραν των ορίων της επικράτειάς του. Αναγνωρίζεται δηλαδή ότι τα Κράτη έχουν υποχρέωση να αποτρέπουν την πρόκληση διασυνοριακής ζημίας.

Ζ) Τα κράτη έχουν την υποχρέωση να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να αποφύγουν δραστηριότητες, οι οποίες επηρεάζουν την απόλαυση των δικαιωμάτων προσώπων που βρίσκονται εντός ή εκτός της επικράτειάς τους.

Η) Όταν προκύπτει διασυνοριακή ζημία ή βλάβη, εφόσον διαπιστωθεί η ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της πράξης εντός της επικράτειας του κράτους και του αρνητικού αποτελέσματος που προκάλεσε σε κάποιο ανθρώπινο δικαίωμα, τότε το πρόσωπο που είναι φορέας αυτού του δικαιώματος ακόμη και εκτός της επικράτειας του κράτους προέλευσης της ζημίας θεωρείται ότι εμπίπτει στη δικαιοδοσία του κράτους αυτού και άρα μπορεί να ζητήσει την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη.

Κεφάλαιο 2

Η σχέση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον

2.1 Η συμβατική και νομολογιακή κατοχύρωση της σχέσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον

Πέραν της διασταλτικής ερμηνείας και της αποσαφήνισης του όρου της δικαιοδοσίας, το αίτημα της Κολομβίας για παροχή γνωμοδότησης αποτέλεσε μία μοναδική ευκαιρία για το Δικαστήριο, ώστε να ασχοληθεί και να αναδείξει τη σημασία της έντονης και αδιαμφισβήτητης πλέον αλληλεπίδρασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον, η υποβάθμιση του οποίου επηρεάζει άμεσα την απόλαυσή τους. Το Δικαστήριο στις παραγράφους 47⁸¹, 49, 54, 55 και 57⁸² της υπό ανάλυση Γνωμοδότησης OC-23/17 αναγνώρισε τον ενιαίο και αλληλένδετο χαρακτήρα που έχουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως είχε ήδη άλλωστε αναγνωρίσει στην υπόθεση *Lagos del Campo* αναφερόμενο στα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα. Στην παρούσα Γνωμοδότηση επανέλαβε, ανέδειξε και αξιοποίησε αυτή τη σχέση αλληλεξάρτησης και αδιαίρετου χαρακτήρα για να συνδέσει τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία τους με το περιβάλλον και να δημιουργήσει ένα νέο πλαίσιο προστασίας με ανθρώπινη και περιβαλλοντική προέκταση⁸³.

Ήδη στο Προοίμιο του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (εφεξής Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ) στο πεδίο των Οικονομικών, Κοινωνικών και Πολιτιστικών δικαιωμάτων τονίζεται αυτή η αλληλεπίδραση, η οποία απαιτεί την διατήρηση και προαγωγή ενός υγιούς περιβάλλοντος ποιότητας ώστε να αποφεύγονται οι παραβιάσεις των θεμελιωδών

⁸¹ Γνωμοδότηση OC-23/17 παρ. 47 “*This Court has recognized the existence of an undeniable relationship between the protection of the environment and the fulfillment of other human rights, in that environmental degradation and the adverse effects of climate change affect the effective enjoyment of human rights. Likewise, the preamble of the [Protocol of San Salvador] highlights the close relationship between the validity of economic, social and cultural rights -- which include the right to a healthy environment -- and that of civil and political rights, and indicates that the different categories of rights constitute an indissoluble whole that is based in the recognition of human dignity, for which there is permanent protection and advancement with the objective of achieving their full validity, without ever being able to justify the violation of some [rights] for the sake of fulfilling others.*”

⁸² Γνωμοδότηση OC-23/17, παρ. 57 “*The Court reiterates the interdependence and indivisibility of the civil and political rights, and the economic, social and cultural rights, because they should be understood integrally and comprehensively as human rights, with no order of precedence, that are enforceable in all cases before the competent authorities.*”

⁸³ *Lagos del Campo v. Peru*, Case No. 12.795, Judgment of 31 August 2017 (Preliminary Objections, Merits, Reparations and Costs).

ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁸⁴. Η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών (OAS) έχει υπογραμμίσει την σημασία της ανάδειξης της σχέσης που υπάρχει μεταξύ περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων χάριν επίτευξης δύο στόχων που περιλαμβάνουν ο ένας και τον άλλο⁸⁵. Επίσης τα κράτη μέλη του Οργανισμού τονίζουν ότι οφείλουν να εφαρμόζουν εθνικές πολιτικές, διεθνείς συνθήκες και να συνάπτουν συμφωνίες για την προστασία του περιβάλλοντος και την επίτευξη μίας βιώσιμης ανάπτυξης χάριν της παρούσας και των μελλοντικών γενεών⁸⁶. Τέλος αναφέρει ότι τα κράτη οφείλουν να ακολουθήσουν τη στοχοθεσία που θέτει το Διαμερικανικό Πρόγραμμα Βιώσιμης Ανάπτυξης 2016-2021, το οποίο αναγνωρίζει τις τρεις πτυχές της βιώσιμης ανάπτυξης, την οικονομική, την κοινωνική και την περιβαλλοντική που ενσωματώνονται σε έναν κοινό στόχο και μία κοινή πολιτική προάγοντας την ισότητα, την κοινωνική ενσωμάτωση και καταπολεμώντας τη φτώχεια σε όλα τα επίπεδα⁸⁷.

Η στενή σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος, η οποία κατατείνει στην πλήρη πραγμάτωση και απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων διαφαίνεται ήδη από 1968 όπου η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών με την Απόφαση 2398/1968 αναγνώρισε την αδιάσπαστη αλληλεπίδραση μεταξύ της ποιότητας του περιβάλλοντος και της απόλαυσης των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁸⁸.

Ακολούθησε το 1972 η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, η οποία επιβεβαίωσε στο Προοίμιο ότι το περιβάλλον αποτελεί βασικό παράγοντα για την ευζωία του ανθρώπου και για την πλήρη απόλαυση των θεμελιωδών του δικαιωμάτων, με ιδιαίτερη μνεία στο

⁸⁴ Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights (“Protocol of San Salvador”), entered into force November 16, 1999, Preamble. The following OAS Member States have ratified the Protocol of San Salvador to date: (1) Argentina, (2) Bolivia, (3) Brazil, (4) Colombia, (5) Costa Rica, (6) Ecuador, (7) El Salvador, (8) Guatemala, (9) Honduras, (10) Mexico, (11) Nicaragua, (12) Panama, (13) Paraguay, (14) Peru, (15) Suriname and (16) Uruguay.

⁸⁵ OAS, General Assembly Resolution με τίτλο “*Human Rights and the Environment*,” adopted at the third plenary session held on June 5, 2001, OEA/Ser.P AG/ RES. 1819 (XXXI-O/01), first operative παρ. graph. Και OAS, General Assembly Resolution entitled “*Human Rights and the Environment in the Americas*,” adopted at the fourth plenary session held on June 10, 2003, AG/RES. 1926 (XXXIII-O/03), προοίμιο

⁸⁶ Inter-American Democratic Charter, adopted at the first plenary session of the OAS General Assembly held on September 11, 2001, during the twenty-eighth period of sessions, art. 15.

⁸⁷ Το Inter-American Program for Sustainable Development 2016-2021 που υιοθετήθηκε τον Ιούνιο 14, 2016, θέτει στρατηγικές δράσεις για να διασφαλίσει ότι οι εργασίες της Γενικής Γραμματείας του OAS στο πεδίο της βιώσιμης ανάπτυξης συνάδουν με την εφαρμογή των στόχων της Agenda 2030 for Sustainable Development (Resolution A/RES/70/1 of the United Nations General Assembly, October 21, 2015) και με τη Συμφωνία των Παρισίων για την Κλιματική Αλλαγή του 2015 και ότι το αντικείμενο και οι στόχοι της καθοδηγούνται από τους global Sustainable Development Goals (SDG) που υιοθετήθηκαν από τα κράτη μέρη και θα συνεισφέρουν στην επίτευξή τους. Βλ. OAS, General Assembly Resolution entitled “Inter-American Program for Sustainable Development,” AG/RES. 2882 (XLVI-O/16), June 14, 2016.

⁸⁸ UNGA Res. 2398 (XXII) (1968); Βλ. επίσης The Proclamation of Tehran, UN Doc. A/CONF.32/41, παρ. 18.

δικαίωμα στη ζωή⁸⁹. Επίσης η αρχή 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης επιβεβαιώνει ότι η απόλαυση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων προϋποθέτει *per se* πρόσβαση σε ένα υγιές και κατάλληλο περιβάλλον ποιότητας⁹⁰, ενώ η αρχή 2 εισάγει την έννοια διαγενεακής ισότητας. Η αρχή 7 παρακινεί τα κράτη να αναλάβουν δράση για την υλοποίηση αυτής της προστασίας και προβλέπει ότι: «*Τα κράτη έχουν την υποχρέωση να λαμβάνουν όλα τα πιθανά μέτρα για την πρόληψη της ρύπανσης της θάλασσας από ουσίες οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν βλάβη στην ανθρώπινη υγεία, στους ζωντανούς οργανισμούς και τη θαλάσσια ζωή [...]»*⁹¹ Στην αρχή 8 και 13 η Διακήρυξη της Στοκχόλμης αναδεικνύει ότι η οικονομική και οικονομική πρόοδος πρέπει να επιτυγχάνονται σε συνάρτηση με παραμέτρους βιωσιμότητας, ώστε να βρίσκεται σε ισορροπία η ανθρώπινη και οικονομική ανάπτυξη με την προστασία του περιβάλλοντος⁹². Το 1989 η Διακήρυξη της Χάγης για το Περιβάλλον αναγνώρισε το «*θεμελιώδες καθήκον προστασίας και διατήρησης του φυσικού οικοσυστήματος*», καθώς και το δικαίωμα «*να ζει ο άνθρωπος με αξιοπρέπεια σε ένα βιώσιμο, παγκόσμιο περιβάλλον και την ευθύνη των εθνών, της παρούσας και των μελλοντικών γενεών να πράττουν το μέγιστο δυνατό για τη διατήρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος*»⁹³. Το 1990 η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών με Ψήφισμα διακήρυξε ότι «*όλα τα άτομα έχουν δικαίωμα να ζουν σε ένα περιβάλλον κατάλληλο για την υγεία και την ευζωία τους*»⁹⁴.

Η Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992 αναγνωρίζει ότι ο άνθρωπος βρίσκεται στο επίκεντρο της βιώσιμης ανάπτυξης και ότι για την επίτευξη της τελευταίας, η περιβαλλοντική προστασία πρέπει να ενσωματωθεί στην

⁸⁹ Stockholm Declaration on the Human Environment, in the *Report on the United Nations Conference on the Human Environment*. UN Doc. A/CONF.48/14/2 and Corr.1 (1972). Preamble “*the environment is essential for the well-being of man and for the full enjoyment of his fundamental rights, including the right to life itself.*”

⁹⁰ Principle 1 the Stockholm Declaration establishes that: “*Man has the fundamental right to freedom, equality and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being, and he bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations. In this respect, policies promoting or perpetuating apartheid, racial segregation, discrimination, colonial and other forms of oppression and foreign domination stand condemned and must be eliminated*”. και Principle 2 “*The natural resources of the earth, including the air, water, land, flora and fauna and especially representative samples of natural ecosystems, must be safeguarded for the benefit of present and future generations through careful planning or management, as appropriate*”.

⁹¹ Principle 7 of the Stockholm Declaration establishes that: “*States shall take all possible steps to prevent pollution of the seas by substances that are liable to create hazards to human health, to harm living resources and marine life, to damage amenities or to interfere with other legitimate uses of the sea.*”

⁹² Stockholm Declaration on the Human Environment, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, June 5 to 16, 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 13.

⁹³ Declaration of the Hague on the Environment, 11 March 1989, 28 ILM 1308 (1989).

⁹⁴ UNGA Res. 45/94 (1990).

αναπτυξιακή διαδικασία⁹⁵. Ακολουθώντας αυτή την κατεύθυνση, η Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη το 2002 θέσπισε τρεις πυλώνες βιωσιμότητας, η ισόρροπη προαγωγή και εναρμόνιση των οποίων υπηρετούν τον σκοπό της: οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική πρόοδος και περιβαλλοντική προστασία⁹⁶. Επιπλέον η Ατζέντα 2030 των Ηνωμένων Εθνών για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη αναγνωρίζει και θεμελιώνει αυτές τις τρεις πτυχές βιώσιμης ανάπτυξης⁹⁷. Επιπλέον ο Ανεξάρτητος Εμπειρογνώμονας των Ηνωμένων Εθνών για τα ανθρώπινα δικαιώματα δήλωσε το 2012 ότι: «*Τα ανθρώπινα δικαιώματα και η περιβαλλοντική προστασία είναι εγγενώς αλληλεξαρτώμενα*»⁹⁸.

Τα Ηνωμένα Έθνη με την Απόφαση 2005/60 με τίτλο «Ανθρώπινα Δικαιώματα και Περιβάλλον ως πτυχές της Βιώσιμης Ανάπτυξης» επίσης τονίζουν ότι η περιβαλλοντική ζημία μπορεί βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα να επηρεάσει την απόλαυση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως αυτών που αναφέρονται στη ζωή, την υγεία και την ανάπτυξη σε ένα καθαρό περιβάλλον. Η απόφαση επικεντρώθηκε ειδικά στις ανάγκες των πιο ευάλωτων μελών και κοινωνικών ομάδων, όπως τα παιδιά, οι ιθαγενείς, που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας. Μεταξύ άλλων ανέφερε ότι: «*Κάθε κράτος οφείλει να καταβάλει κάθε προσπάθεια για την εφαρμογή των αρχών της Διακήρυξης του Ρίο για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, και ιδίως της αρχής 10, προκειμένου να συμβάλει, μεταξύ άλλων, στην αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστικές και διοικητικές διαδικασίες και αποκατάσταση*». Η εφαρμογή της αρχής 10 του Ρίο είναι από τα σημαντικότερα στοιχεία διότι, όπως και η Σύμβαση του Aarhus, αναγνωρίζει τη σημασία της συμμετοχής του κοινού στη λήψη περιβαλλοντικών αποφάσεων, την πρόσβαση στις πληροφορίες και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Αξίζει να αναφερθεί και η πρόσφατη απόφαση της Επιτροπής του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) στην υπόθεση *Portillo Cáceres v.*

⁹⁵ Rio Declaration on Environment and Development. United Nations Conference on Environment and Development, Río de Janeiro, June 3 to 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. 1), Principles 1 and 4.

⁹⁶ Johannesburg Declaration on Sustainable Development adopted at the United Nations World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, September 4, 2002, UN Doc. A/CONF. 199/20, παρ. 5.

⁹⁷ United Nations General Assembly, Resolution 70/1 entitled “*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*,” September 25, 2015, UN Doc. A/RES/70/1, preamble and παρ. 3, 8, 9, 10, 33, 35 and 67.

⁹⁸ Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, παρ. 10: *Human rights are grounded in respect for fundamental human attributes such as dignity, equality and liberty. The realization of these attributes depends on an environment that allows them to flourish. At the same time, effective environmental protection often depends on the exercise of human rights that are vital to informed, transparent and responsive policymaking.*

Paraguay του 2019, η οποία παραπέμποντας στην υπό ανάλυση Γνωμοδότηση OC-23/17 του Διαμερικανικού Δικαστηρίου αναγνώρισε την ύπαρξη ενός «αδιαμφισβήτητου συνδέσμου» μεταξύ της περιβαλλοντικής προστασίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με έμφαση σε εκείνα της ζωής και της υγείας⁹⁹.

Πολλά σημεία σύνδεσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον αναδεικνύονται και από το Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών, το οποίο αναγνωρίζει ότι «όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι ευάλωτα σε προσβολές προερχόμενες από την περιβαλλοντική υποβάθμιση και ότι η πλήρης απόλαυσή τους εξαρτάται από ένα υποστηρικτικό περιβάλλον»¹⁰⁰. Επίσης το Συμβούλιο καταδεικνύει τις περιβαλλοντικές απειλές που επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα τα ανθρώπινα δικαιώματα όπως το δικαίωμα στην τροφή, το πόσιμο, καθαρό νερό και την αυτοδιάθεση¹⁰¹. Με βάση τα προηγούμενα πορίσματα του Συμβουλίου αλλά και της Διαμερικανικής Επιτροπής, το Δικαστήριο συνέθεσε και ανέδειξε εμφατικά και τον αντίκτυπο της κλιματικής αλλαγής στα ανθρώπινα δικαιώματα και την επιτακτική ανάγκη αντιμετώπισής της με θετικά μέτρα από τα κράτη και την συνεργασία της παγκόσμιας κοινότητας¹⁰².

2.2 Ανθρώπινα δικαιώματα, περιβάλλον και κλιματική αλλαγή

Η Διαμερικανική Επιτροπή είχε ήδη υπογραμμίσει ότι για την πραγμάτωση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων βασικό προαπαιτούμενο είναι η διασφάλιση

⁹⁹ Human Rights Committee (ICCPR), *Portillo Caseres v. Paraguay case*, 2019, παρ. 7.3 και 7.4.

¹⁰⁰ Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, παρ. 19. Similarly, the International Court of Justice has emphasized that “the environment is not an abstraction but represents the living space, the quality of life and the very health of human beings, including generations unborn.” Cf. ICJ, *Legality of the threat or use of nuclear weapons*. Advisory Opinion of July 8, 1996, παρ. 29, and ICJ, *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*. Judgment of September 25, 1997, παρ. 112.

¹⁰¹ Human Rights Council, Resolution 35, entitled “*Human rights and climate change*,” adopted on June 19, 2017, UN Doc. A/HRC/35/L.32; Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, February 1, 2016, UN Doc. A/HRC/31/52, παρ. 9 and 23; Human Rights Council, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights, January 15, 2009, UN Doc. A/HRC/10/61, παρ. 18 and 24, and Human Rights Council, Analytical study of the relationship between human rights and the environment, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, December 16, 2001, UN Doc. A/HRC/19/34, παρ. 7.

¹⁰² Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, παρ. 19. Similarly, the International Court of Justice has emphasized that “the environment is not an abstraction but represents the living space, the quality of life and the very health of human beings, including generations unborn.” Cf. ICJ, *Legality of the threat or use of nuclear weapons*. Advisory Opinion of July 8, 1996, παρ. 29, and ICJ, *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*. Judgment of September 25, 1997, παρ. 112.

ενός περιβάλλοντος ποιότητας¹⁰³, καθώς τα πρώτα επηρεάζονται και δυνητικά βλάπτονται από κάθε περιβαλλοντική υποβάθμιση και από την προκαλούμενη κλιματική αλλαγή¹⁰⁴. Ο Vanderheiden αναφέρει χαρακτηριστικά ότι το δικαίωμα σε ένα σταθερό κλίμα πρέπει να αναγνωρισθεί ως ένα από τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα ενόψει της σοβαρής απειλής που εναποθέτει σε αυτά η κλιματική αλλαγή¹⁰⁵. Το δικαίωμα σε ένα σταθερό κλίμα είναι σύγχρονο και εμπεριέχεται στο ήδη αναγνωρισμένο σε πολλά διεθνή κείμενα και εθνικά Συντάγματα, δικαίωμα σε ένα εν γένει υγιές περιβάλλον¹⁰⁶.

Το 2009 το Συμβούλιο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των Ηνωμένων Εθνών υιοθέτησε το Ψήφισμα 10/4(2009) σχετικά με τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Κλιματική Αλλαγή και ανέφερε ότι η κλιματική αλλαγή επιφέρει μία σειρά από επιπτώσεις, άμεσες και έμμεσες, στην ουσιαστική πραγμάτωση και απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως είναι μεταξύ άλλων το δικαίωμα στη ζωή, σε επαρκή τροφή, στην υγεία, την κατοικία, την αυτοπραγμάτωση, στην πρόσβαση σε καθαρό και πόσιμο νερό και αναγνωρίζει ότι κανένας άνθρωπος δεν πρέπει να στερείται τα βασικά μέσα για την επιβίωσή του, επομένως τα κράτη έχουν την υποχρέωση να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για να προστατεύσουν αυτά τα δικαιώματα από πιθανές προσβολές¹⁰⁷.

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο αναφέρθηκε στις παραγράφους 47, 49, 54, 67, 96, 111 της υπό ανάλυση Γνωμοδότησης στην κλιματική αλλαγή, τις επιπτώσεις της αλλά και στις υποχρεώσεις που έχουν αναλάβει τα κράτη μέσα από την υιοθέτηση των σχετικών συμβάσεων, όπως είναι η Σύμβαση Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή (UNFCCC) για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Ήδη το 2005 η Διαμερικανική Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εξέτασε μία προσφυγή από μέλη της κοινότητα Ινουίτ που ισχυρίζονταν ότι οι ΗΠΑ ως μέγιστος ρυπαντής προκαλούσαν το φαινόμενο του θερμοκηπίου και απειλούσαν τη ζωή και την πολιτιστική τους

¹⁰³ IACHR, Indigenous and Tribal Peoples' Rights over their Ancestral Lands and Natural Resources – Norms and jurisprudence of the inter-American human rights system, December 30, 2009, OEA/Ser.L/V/II. Doc. 56/09, παρ. 190.

¹⁰⁴ OAS General Assembly, Resolution entitled “*Human Rights and Climate Change in the Americas*,” adopted at the fourth plenary session held on June 3, 2008, AG/RES. 2429 (XXXVIII/O/08); Βλ. και Inuit Circumpolar Conference, Petition to the IACtHR Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States (2005); D. Shelton, “Human Rights Violations and Climate Change: the Last Days of the Inuit People”(2010) 37 Rutgers Law Record 182.

¹⁰⁵ Vanderheiden S., *Atmospheric Justice, A Political Theory of Climate Change* (2008); Βλ. και <http://earthjustice.org/blog/2009-december/there-humanright-stable-climate>;

<http://ourchildrenstrust.org/>

¹⁰⁶ United Nations Framework Convention on Climate Change entered into force on March 21, 1994, arts. 1 and 3.

¹⁰⁷ UN HRC, Resolution 10/4(2009), Human Rights and Climate Change.

ταυτότητα επηρεάζοντας τη θερμοκρασία και το περιβάλλον στην Αρκτική¹⁰⁸. Το λιώσιμο των πάγων επηρέαζε την αλιεία, το εμπόριο και τον τρόπο ζωής τους σε τέτοιο βαθμό που η κοινότητα απειλείτο με εξαφάνιση. Μεταξύ άλλων οι Ινουίτ επικαλέσθηκαν παραβίαση των δικαιωμάτων στη ζωή, την πολιτιστική ταυτότητα, την απόλαυση της πατρογονικής γης, την ασφάλεια και την κατοικία. Η προσφυγή εν τέλει κρίθηκε απαράδεκτη, ωστόσο άνοιξε το δρόμο για εντονότερη δράση κατά της κλιματικής αλλαγής, καθώς η Διαμερικανική Επιτροπή έκτοτε διενεργεί ετήσιους περιοδικούς ελέγχους για το κλίμα και την επίδρασή του στα ανθρώπινα δικαιώματα. Επίσης, η πρωτοβουλία της κοινότητας Ινουίτ προσέδωσε ένα πρόσθετο ηθικό βάρος και συνέβαλλε στην επίταση των παγκόσμιων διαπραγματεύσεων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής¹⁰⁹. Επιπλέον η αναγνώριση του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον με σταθερό κλίμα εμπεριέχει και το ηθικό καθήκον προστασίας των πιο ευάλωτων πληθυσμών (όπως οι Ινουίτ), οι οποίοι έχουν συμβάλλει ελάχιστα στην κλιματική αλλαγή κι όμως αντιμετωπίζουν τα μέγιστα, όπως ο κίνδυνος αφανισμού ή αναγκαστικής μετακίνησης¹¹⁰. Πέρα από τους αυτόχθονες, άλλες ευάλωτες ομάδες ανά χώρα είναι οι ηλικιωμένοι, τα οικονομικά ασθενέστερα κοινωνικά στρώματα και τα παιδιά.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να επισημανθούν δύο παρατηρήσεις στην Έκθεση που διενεργήθηκε από το OHCHR για το έτος 2009. Πρώτον, αναγνωρίστηκε ότι «η κλιματική αλλαγή έχει σοβαρές συνέπειες για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά είναι λιγότερο προφανές αν και σε ποιο βαθμό τέτοια αποτελέσματα μπορούν να θεωρηθούν ως παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπό αυστηρή νομική έννοια»¹¹¹. Παρατηρείται πως η πολλαπλότητα των αιτιών για την υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η δυσκολία σύνδεσης των συγκεκριμένων επιπτώσεων με τις εκπομπές και εν γένει τη ρύπανση σε συγκεκριμένες χώρες καθιστούν την ευθύνη για

¹⁰⁸ Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States.; Βλ. Επίσης D. Shelton, “*Human Rights Violations and Climate Change: the Last Days of the Inuit People*”(2010) 37

¹⁰⁹ ‘*Inuit Petition Recasts Climate Change Debate*’, The Center for International Environmental Law, available at http://www.ciel.org/Climate_Change/Inuit.html.

‘*Inuit Petition Recasts Climate Change Debate*’, The Center for International Environmental Law, available at http://www.ciel.org/Climate_Change/Inuit.html.

¹¹⁰ Knox, John H., *Climate Change and Human Rights Law*. Virginia Journal of International Law, Vol. 50, No. 1, 2009; May and Daly, *Vindicating Fundamental Environmental Rights: Judicial Acceptance of Constitutionally Entrenched Environmental Rights* (Oregon Review of International Law), Vol. 11, p. 365, 2009.

¹¹¹ UN HRC, Report of the OHCHR on the relationship between climate change and human rights, UN Doc. A/HRC/10/61, 15 January 2009, παρ. 18.

κάθε κατάσταση προβληματική¹¹². Δεύτερον, σημείωσε ότι το υπάρχον σύστημα απονομής δικαισύνης στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν είναι το κατάλληλο για την προώθηση προληπτικών μέτρων βάσει εκτιμήσεων κινδύνου, εκτός εάν οι κίνδυνοι αυτοί αποτελούν άμεση απειλή για τα ανθρώπινα δικαιώματα συγκεκριμένων ατόμων, όπως η ζωή και η υγεία τους (βλ. νεότερη νομολογία ΕΔΔΑ). Ωστόσο, εφιστώντας την προσοχή στους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής, η προοπτική και το πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σύμφωνα με την αρχή της προφύλαξης, τονίζει την ανάγκη να αποφευχθεί η περιττή καθυστέρηση στη λήψη μέτρων για τη συγκράτηση της απειλής της υπερθέρμανσης του πλανήτη¹¹³. Η χρησιμότητά της είναι όμως συχνά ρητορική και όχι νομική. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η κλιματική αλλαγή και ο τρόπος αντιμετώπισής της θεωρείται στο διεθνές δίκαιο ως «κοινή ανησυχία της ανθρωπότητας»¹¹⁴.

Στο ερώτημα εάν όντως έχει θεμελιωθεί το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον με σταθερό κλίμα, ο Derek Bell αντιτιθέμενος στην άποψη του Vanderheiden παραθέτει τρία επιχειρήματα κατά της αυθυπαρξίας του περιβαλλοντικού και κλιματικού δικαιώματος¹¹⁵. Καταρχάς, θεωρεί πολύ αόριστη και ασαφή την έννοια του υγιούς περιβάλλοντος και δη του σταθερού κλίματος, καθώς τα κράτη είναι αδύνατο να λάβουν όλα τα μέτρα προσαρμογής για κάθε ακραία φυσική αντίδραση. Δεύτερον, ο Bell λέει ότι ένα αυθεντικό δικαίωμα υπάρχει δίχως να εξαρτάται από την συνδρομή άλλων για να υπάρξει “*a genuine right must be one that can be “supplied” without asking too much of others*”. Τέλος, αναφέρει ότι δεν είναι σκόπιμο να κατασκευασθεί ένα νέο δικαίωμα αφού τα συμφέροντα που στοχεύει να διαφυλάξει προστατεύονται ήδη από το regime των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ιδίως από το αγώγιμο περιεχόμενο των δικαιωμάτων στη ζωή και την υγεία. Η μόνη λύση την οποία διαβλέπει είναι η πιο «πράσινη» εξελικτική ερμηνεία των υπαρχόντων δικαιωμάτων, ώστε να περιλαμβάνουν και μία περιβαλλοντική πτυχή. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην παρούσα υπό ανάλυση Γνωμοδότηση OC-23/17 κάνει σαφή αναφορά και στις δύο προοπτικές, της σύνδεσης της περιβαλλοντικής προστασίας με τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά και της πιθανότητας αυτονόμησης του δικαιώματος στο περιβάλλον, η οποία θα αναλυθεί παρακάτω.

¹¹² Foster S. R., Gallizi P. *Human Rights and Climate Change: Building Synergies for a Common Future*, Chapter I.4, Elgar Encyclopedia on Environmental Law, Michael Faure (ed.), 2016, p. 43-52.

¹¹³ Davies K., Grear A., Adelman S., Magallanes C., Kerns T., *The Declaration on Human Rights and Climate Change: a new legal tool for global policy change*, The Author Journal compilation, Edward Elgar Publishing Ltd, 2017.

¹¹⁴ Huang J., *Climate Justice and the Paris Agreement*, , JAEL, Vol. 9, No.1, σελ. 25.

¹¹⁵ Bell D., *Climate Change and Human Rights*, WIREs Climate Change 2013, 4:159–170.

2.3 Η σχέση περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων από την ευρωπαϊκή σκοπιά

Το άρθρο 37 του Χάρτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα του Ανθρώπου προβλέπει ότι «ένα υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας και βελτίωσης πρέπει να ενσωματωθεί στις πολιτικές της Ένωσης και να εναρμονισθεί με τους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης»¹¹⁶. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) επίσης έχει αναγνωρίσει ότι η ανθρώπινη ευζωία εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα του περιβάλλοντος και ότι η υποβάθμισή του οδηγεί σε παραβιάσεις των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων με πρώτιστα αυτά της ζωής και της υγείας¹¹⁷. Το ΕΔΔΑ δεν έχει ένα προκαθορισμένο κριτήριο που να εγγυάται έναν συγκεκριμένο βαθμό προστασίας για την απόλαυση του δικαιώματος σε ένα υγιές, κατάλληλοπεριβάλλον. Ωστόσο η δικαιοδοτική του κρίση και ερμηνεία σε ανάλογες υποθέσεις αναγνωρίζουν ότι κάθε προστατευτικό regime, ιδίως εκείνο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντιπροσωπεύει έναν «ζωντανό οργανισμό που πρέπει να ερμηνεύεται με βάση τις σύγχρονες συνθήκες»¹¹⁸, προσδίδοντας με αυτό τον τρόπο ευελιξία στην κρίση του περί ανθρώπινης και κατ' επέκταση περιβαλλοντικής προστασίας. Ανά τα χρόνια έχει αναπτύξει μία «πράσινη» νομολογία, η οποία σε συνδυασμό με τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αποτελεί ορόσημο ασκώντας επιρροή και σε άλλα περιφερειακά συστήματα ως πρότυπο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹¹⁹. Βασική αναφορά αποτελεί το άρθρο 2 (προστασία της ζωής) αλλά και το άρθρο 8 παρ. 1 της ΕΣΔΑ που κατοχυρώνει το δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή βάσει του οποίου «καθένας δικαιούται σεβασμού για την προσωπική και οικογενειακή του ζωή, την κατοικία του και την αλληλογραφία του», ενώ πρόσφατα ήρθαν στο προσκήνιο χάριν περιβαλλοντικής προστασίας και το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), καθώς και το δικαίωμα στην περιουσία (Α΄ Πρόσθετο Πρωτόκολλο, άρθρο 1).

¹¹⁶ OJEC 2000/C 364/01. Βλ. Eleftheriadis in Alston (ed), *The EU and Human Rights* (Oxford, 1999), Ch. 16

¹¹⁷ ECHR, *Case of Öneriyildiz v. Turkey* [GS], No. 48939/99. Judgment of November 30, 2004, παρ. 71, 89, 90, 118; ECHR, *Case of Budayeva and Others v. Russia*, No. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02. Judgment of March 20, 2008, παρ. 128 -130, 133, 159.

¹¹⁸ *Tyler v. UK* (1978), Series A, no. 26, παρ. 31.

¹¹⁹ Βλ. για παράδειγμα *Powell and Rayner v. United Kingdom* (1990), Series A, No 172; *Fredin v Sweden* (1991), Series A, No 192; *Zander v Sweden* (1993), Series A, No 279-B; *Lopez Ostra v Spain* (1994), Series A, No 303-C; *Guerra and others v Italy* (1998), Grand Chamber, ECtHR Reports 1998-I 210 and Report of the EComHR of 29 June 1996, 26 EHRR 357; *Chapman v United Kingdom* (2001), ECtHR Reports 2001-I 41; *Kyrtatos v Greece* (2003), ECtHR Reports 2003-VI 257; *Hatton and others v United Kingdom* (2003), ECtHR Reports 2003-VIII 189; *Taskin and Others v Turkey* (2004), ECtHR Reports 2004-X 179; *Gomez v Spain* (2004), ECtHR Reports 2004-X 327; *Öneriyildiz v Turkey* (2004), ECtHR Reports 2004-VII 79; *Fadeyeva v Russia* (2005), ECtHR Reports 2005-IV 255; *Budayeva and others v Russia* (2008); *Tatar v Romania* (2009), Application No 67021/01.

Στην στάθμιση μεταξύ οικονομικών συμφερόντων και οικολογικών ανησυχιών, το ΕΔΔΑ δεν επιδεικνύει μεγάλη περιβαλλοντική ευαισθησία. Για παράδειγμα στην υπόθεση Powell and Rayner (1990) που αφορούσε προσφυγή για το θόρυβο από τα αεροπλάνα στο αεροδρόμιο του Heathrow το ΕΔΔΑ βρήκε μεν παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ αλλά τη θεώρησε δικαιολογημένη ως «αναγκαία σε μία δημοκρατική κοινωνία» για την προώθηση της οικονομικής ευρωστίας του κράτους¹²⁰. Επίσης στην υπόθεση Hatton and others v UK η Ολομέλεια του ΕΔΔΑ κατέληξε και πάλι στην ίδια θέση ευνοώντας την άντληση οικονομικών συμφερόντων από τη λειτουργία του αεροδρομίου εις βάρος μίας μερίδας ανθρώπων που κατοικούσαν πολύ κοντά σε αυτό, λέγοντας ότι «είναι λογικό, κατά την εκτίμηση της επίδρασης μιας δραστηριότητας στην περιοχή να λαμβάνεται υπόψιν η ικανότητα των κατοίκων της να μετακινηθούν από αυτή»¹²¹.

Στην υπόθεση Lopez Ostra (1994) υπήρξε μία μετατόπιση προς μία πιο «πράσινη» προσέγγιση, καθώς το Δικαστήριο έκρινε ότι η σοβαρή περιβαλλοντική ρύπανση ακόμη κι αν δεν φθάνει στο σημείο να προκαλεί άμεση βλάβη στην υγεία, μπορεί να επηρεάσει την ευζωία των ατόμων σε τέτοιο βαθμό ώστε να συνιστά παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Μετά από αυτή την απόφαση-σταθμό του ΕΔΔΑ ακολούθησαν κι άλλες αποφάσεις «πράσινης» προσέγγισης προωθώντας μία περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και κατατείνοντας στην διασφάλιση ενός μεγαλύτερου βαθμού προστασίας του περιβάλλοντος και των ανθρώπων που διαβιούν σε αυτό¹²².

Στην υπόθεση Tatar v Romania (2009) το ΕΔΔΑ είχε την ευκαιρία να κάνει λόγο και για την αρχή της προφύλαξης, η οποία κατά την άποψη του Δικαστηρίου είχε πλέον μετατοπισθεί «από το φιλοσοφικό επίπεδο στη δικαστική πρακτική με περιεχόμενο προς εφαρμογή»¹²³. Ιδίως όσον αφορά στο δικαίωμα πληροφόρησης του κοινού το ΕΔΔΑ στην υπόθεση Guerra and others v Italy έκρινε ότι το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ θέτει μία υποχρέωση στο κράτος να παρέχει επαρκείς πληροφορίες όσον αφορά την δράση με περιβαλλοντικές επιπτώσεις, ώστε να εγγυάται τον σεβασμό και την πραγμάτωση

¹²⁰ Powell and Rayner v UK (1990).

¹²¹ Hatton and others v. United Kingdom, App no 360022/97 (ECHR, 8 July 2003).

¹²² Βλ. Taskin and Others v Turkey (2004), ECtHR Reports 2004-X 179; Gomez v Spain (2004), ECtHR Reports 2004-X 327; Oneryildiz v Turkey (2004), ECtHR Reports 2004-VII 79; Fadeyeva v Russia (2005), ECtHR Reports 2005-IV 255; Budayeva and others v Russia (2008); Tatar v Romania (2009), Application No 67021/01.

¹²³ Tatar v Romania (2009), Application No 67021/01, παρ. 69; Βλ. και D Shelton “Human Rights and Environment: Past, Present and Future Linkages and the Value of a Declaration”, Draft Paper prepared for the High Level Expert Meeting on the New Future of Human Rights and Environment: Moving the Global Agenda Forward, Nairobi, 30 November-1 December 2009.

των ουσιαστικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Συγκεκριμένα είπε ότι «στο κράτος εναπόκειται η θετική υποχρέωση να συλλέγει και να κοινοποιεί τις πληροφορίες για τις επικείμενες, σχεδιαζόμενες δράσεις του»¹²⁴. Το επανέλαβε και στην υπόθεση Oneryildiz v Turkey (2004) δίνοντας έμφαση στο δικαίωμα του κοινού να έχει πρόσβαση σε έγκυρη και έγκαιρη πληροφόρηση σχετικά με το ρίσκο που ενδέχεται να επιφέρει μία δραστηριότητα στην ανθρώπινη ζωή και υγεία και το καθήκον του κράτους να διεξάγει έρευνα πριν αλλά και μετά σε περίπτωση που υπάρξει απώλεια ανθρώπινης ζωής¹²⁵.

Εν γένει, τα άρθρα της ΕΣΔΑ με τα αντίστοιχα κατοχυρωμένα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2, ΕΣΔΑ) εισάγουν κάποιες σκέψεις περιβαλλοντικής προστασίας με την θετική υποχρέωση κάθε κράτους-μέρους να προστατεύει τα δικαιώματα των πολιτών που υπάγονται στη δικαιοδοσία του από πιθανές παραβιάσεις από κρατικά όργανα ή τρίτα μέρη (third parties). Παράλληλα σε κάποιες αποφάσεις το ΕΔΔΑ έχει αναγνωρίσει ότι η περιβαλλοντική προστασία αποτελεί προαπαιτούμενο για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κατ' επέκταση στοιχειοθετεί λόγο θέσπισης περιορισμών ή στάθμισης και εξισορρόπησης δικαιωμάτων. Ωστόσο το ευρωπαϊκό σύστημα παραμένει personal-injury-based με συνέπεια φαινόμενα περιβαλλοντικής υποβάθμισης χωρίς σαφή και άμεσο αιτιώδη σύνδεσμο με ανθρώπινη βλάβη να παραμένουν πέραν του προστατευτικού πλαισίου του.

2.4 Οι αυτόχθονες πληθυσμοί και η έμφαση στην προστασία των δικαιωμάτων τους

Εν αντιθέσει με την ευρωπαϊκή νομολογιακή κατεύθυνση, το Διαμερικανικό Δικαστήριο και η Διαμερικανική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη περίσκεψη και ευαισθησία τα ανθρώπινα δικαιώματα σε σχέση με το περιβάλλον με έμφαση στο ζήτημα της κατοικίας και της (μη) μετακίνησης των ιθαγενών από την πατρογονική τους γη¹²⁶. Επίσης, η Απόφαση 61/295 της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ με τον τίτλο «Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Αυτόχθονων Πληθυσμών» προβλέπει στην παρ. 10 ότι «Οι ιθαγενείς δεν θα απομακρύνονται αναγκαστικά από τη γη τους και καμία μετακίνηση δεν θα γίνεται δίχως την ελεύθερη, προηγούμενη και καλά ενημερωμένη συναίνεση των

¹²⁴ Guerra and others v Italy (1998), Grand Chamber, ECtHR Reports 1998-I 210 and Report of the EComHR of 29 June 1996, 26 EHRR 357, παρ. 53.

¹²⁵ Oneryildiz v Turkey (2004), ECtHR Reports 2004-VII 79, παρ. 90.

¹²⁶ Case of The Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua. Merits, Reparations and Costs. Judgment of August 31, 2001. Series C No. 79.; Βλ. και την υπόθεση Saramaka People v Suriname (Judgment of November 28, 2007).

ενδιαφερόμενων ιθαγενών»¹²⁷. Το Αφρικανικό Δικαστήριο, όπως και το Διαμερικανικό έχουν προβεί σε αυτή την παραδοχή σύνδεσης και προστασίας προτάσσοντας τα περιουσιακά και πολιτιστικά δικαιώματα που βρίσκονται σε κίνδυνο λόγω των αυτόχθονων πληθυσμών που συχνά ζητούν προστασία¹²⁸. Οι φυλές και οι λαοί αυτοί οικοδομούν μία υλική, πνευματική, θρησκευτική και ιστορική σχέση με την πατρογονική γη από την οποία αντλούν δικαιώματα πολιτιστικής φύσης¹²⁹.

Αναδεικνύεται σε αυτό το σημείο και η συλλογική πέρα από την ατομική πτυχή της περιβαλλοντικής προστασίας, καθώς η ευημερία του ανθρώπου αλλά και της κοινότητας εξαρτώνται από την γη όπου διαβιεί¹³⁰. Το Δικαστήριο στην παράγραφο 58 και 113 της Γνωμοδότησης OC-23/17 αναγνωρίζει ότι η προστασία των φυσικών πόρων και ο σεβασμός των εθίμων τους είναι θεμελιώδους σημασίας καθώς η επιβίωση, η ανάπτυξη και η κληρονομιά των αυτόχθονων βρίσκονται σε καθεστώς ιδιαίτερης ευαλωτότητας¹³¹. Τα κράτη οφείλουν να απέχουν από δράσεις που παρεμβαίνουν στην απόλαυση των δικαιωμάτων τους, όπως οι εξορύξεις και η εκμετάλλευση της γης τους άνευ παροχής πληροφόρησης και πρότερης συναίνεσης, αξίωση η οποία έχει αναγνωρισθεί και στην υπόθεση *Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay*¹³².

Στην υπόθεση *Yanomani v. Brazil*¹³³ η Διαμερικανική Επιτροπή για πρώτη φορά αναγνώρισε και εγκαθίδρυσε άρρηκτο σύνδεσμο μεταξύ της ποιότητας του

¹²⁷ Resolution 61/295, UN General Assembly “United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples” 2 Οκτωβρίου 2007, UN Doc. A/RES/61/295 (UNDRIP), Annex, A. 10 and 19.

¹²⁸ African Commission on Human and Peoples’ Rights, *Social and Economic Rights Center (SERAC) and Center for Economic and Social Rights (CESR) v. Nigeria*. Communication 155/96. Decision of October 27, 2001, παρ. 51.

¹²⁹ Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, adopted by UNGA Res. 61/295 on September 2007, άρθρα 25-27, 29, 32.; Βλ. επίσης 1966 ICCPR, Article 27, under which minorities have the right to enjoy their own culture, including the exploitation of natural resources, and 1989 ILO Convention No 169 Concerning Indigenous and Tribal Peoples, Article 7(4) which provides that ‘Governments shall take measures, in cooperation with the peoples concerned, to protect and preserve the environment of the territories they inhabit.’

¹³⁰ IACHR, *Indigenous and tribal peoples’ rights over their ancestral lands and natural resources. Norms and jurisprudence of the inter-American human rights system*. OEA/Ser.L/V/II, Doc. 56/09 (December 30, 2009), παρ. 194.

¹³¹ *Case of the Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay. Merits, reparations and costs*. Judgment of June 17, 2005. Series C No. 125, παρ. 137; *Case of the Sawhoyamata Indigenous Community v. Paraguay. Merits, reparations and costs*. Judgment of March 29, 2006. Series C No. 146, παρ. 118; *Case of the Saramaka People v. Suriname. Preliminary objections, merits, reparations and costs*. Judgment of November 28, 2007. Series C No. 172, παρ. 121 and 122, and *Case of the Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname*, , παρ. 173.

¹³² ICourtHR, *Case of the Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay. Merits, reparations and costs*, Judgment of June 17, 2005. Series C No. 125, παρ. 163

¹³³ *Yanomani Indians v Brazil*, Decision 7615, Inter-Am CHR, *Inter-American YB on Hum Rts* 264 (1985). Βλ. Fabra, in Boyle and Anderson (eds), *Human Rights Approaches*, Ch 12, but cf Fernandes, *ibid*, Ch 13.

περιβάλλοντος και του δικαιώματος στη ζωή. Η υπόθεση αφορά μία προσφυγή την οποία έφεραν ενώπιον της Επιτροπής οι Ινδιάνοι Yanomami σχετικά με τις συνθήκες ζωής και υγείας που επηρεάζονταν λόγω της περιβαλλοντικής υποβάθμισης στην περιοχή τους. Οι ενάγοντες ισχυρίστηκαν ότι η κυβέρνηση παραβίασε την Αμερικανική Διακήρυξη για τα Δικαιώματα και τα Καθήκοντα του Ανθρώπου¹³⁴ με την κατασκευή ενός δρόμου ταχείας κυκλοφορίας στην περιοχή όπου κατοικούσαν οι Ινδιάνοι Yanomami και με την χορήγηση άδειας σε εταιρίες για την εκμετάλλευση των φυσικών τους πόρων. Αυτές οι δραστηριότητες είχαν ως αποτέλεσμα την εισροή πολλών μη ιθαγενών και τη μετάδοση ασθενειών, οι οποίες δεν μπορούσαν να ιαθούν αποτελεσματικά λόγω της έλλειψης κατάλληλης ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης αλλά και λόγω της διαφορετικής άμυνας και ομοιόστασης των οργανισμών. Η Επιτροπή κατέληξε στο ότι η κυβέρνηση με τις άδειες για αυτά τα έργα στην περιοχή είχε παραβιάσει τα δικαιώματα της φυλής Yanomami ως προς τη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική ασφάλεια, ο σεβασμός των οποίων ανατίθεται στο κράτος και κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 της Αμερικανικής Διακήρυξης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όπως επίσης και το δικαίωμα στην κατοικία και την μετακίνηση (άρθρο 8) και το δικαίωμα στην διατήρηση της υγείας και της ευζωίας τους (άρθρο 11).

Στην υπόθεση *Awas Tingni Mayagna (Sumo) Indigenous Community v. Nicaragua* η κοινότητα των ιθαγενών κατοίκων επικαλέστηκε παραβιάσεις στα δικαιώματα της πολιτιστικής ακεραιότητας, της θρησκείας, της ίσης προστασίας και συμμετοχής στις αποφάσεις του κράτους. Η απόφαση της 31^{ης} Αυγούστου 2001 επιβεβαίωσε ότι το κράτος της Νικαράγουα είχε παραβιάσει το δικαίωμα στη δικαστική προστασία (άρθρο 25 της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου) και το δικαίωμα στην περιουσία (άρθρο 21 της Αμερικανικής Σύμβασης). Συγκεκριμένα κάνοντας μία εξελικτική ερμηνεία στο άρθρο 21 της Αμερικανικής Σύμβασης το Δικαστήριο είπε ότι «οι στενοί δεσμοί των ιθαγενών με τη γη τους πρέπει να αναγνωρίζονται και να γίνονται αποδεκτοί όσον αφορά τη θεμελιώδη βάση του σεβασμού στην κουλτούρα, την πνευματική τους ζωή, την ακεραιότητα και την οικονομική τους επιβίωση. Για τις κοινότητες των ιθαγενών οι σχέσεις τους με την πατρογονική γη δεν είναι απλώς ένα περιουσιακό ζήτημα αλλά φέρουν μία υλική και πνευματική πτυχή την οποία πρέπει να απολαμβάνουν πλήρως για να διατηρήσουν την πολιτιστική τους κληρονομιά και να τη μεταδώσουν στις επόμενες γενεές»¹³⁵. Τέλος,

¹³⁴ American Declaration of the Rights and Duties of Man, επίσης αναφέρεται και ως Bogota Declaration, 2 May 1948.

¹³⁵ Case of The Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua. Merits, reparations and

το Δικαστήριο στην περίπτωση αυτή επιδίκασε αποζημίωση για την ήδηπροκληθείσα βλάβη λόγω της περιβαλλοντικής αλλοτρίωσης και υποβάθμισης της περιοχής και της ποιότητας ζωής των ιθαγενών.

Στην υπόθεση *Saramaka People v. Surinam* οι κάτοικοι επικαλέσθηκαν παραβίαση των άρθρων 21 και 25 της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ως προς το δικαίωμα της κοινότητας να χρησιμοποιεί την γη¹³⁶. Το Δικαστήριο είπε ότι παρά το γεγονός ότι δεν είναι ιθαγενείς καθώς προέρχονται από αφρικανικές φυλές, αναγνωρίζει τα δικαιώματά τους για χρήση, απόλαυση, εκμετάλλευση της γης στην οποία κατοικούν, καθώς αποτελούν μία κοινότητα η οποία φέρει αντίστοιχα δικαιώματα με τους αυτόχθονες. Περαιτέρω είπε ότι το άρθρο 21 δεν γίνεται να ερμηνευθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να οδηγεί στον απόλυτο αποκλεισμό του κράτους από την εκμετάλλευση των πόρων, αλλά να θέτει περιορισμούς στη δράση αυτή, ώστε να γίνεται με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα της εκάστοτε φυλής και στις παραδόσεις της.

Αντίστοιχα περνώντας στην ήπειρο της Αφρικής, στην υπόθεση *Ogoni (Wiwa v. Royal Dutch Petroleum Co. Nigeria)*, η Αφρικανική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, εξέδωσε την Απόφαση 155/96 αναγνωρίζοντας μεταξύ άλλων και την παραβίαση του δικαιώματος στο περιβάλλον στην περιοχή της Νιγηρίας εκ μέρους της τότε στρατιωτικής κυβέρνησης, η οποία είχε αδειοδοτήσει μερικές πετρελαϊκές εταιρίες να προβούν σε ανεξέλεγκτη εξόρυξη πετρελαίου με την εκδίωξη του τοπικού πληθυσμού¹³⁷. Η Επιτροπή βρήκε παραβίαση των δικαιωμάτων που προβλέπονται στον Αφρικανικό Χάρτη για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων και των Λαών καισυγκεκριμένα του δικαιώματος στην κατοικία, στην υγεία (άρθρο 16) και του δικαιώματος σε γενικά ικανοποιητικό περιβάλλον (άρθρο 24), αναγνωρίζοντας ότι *«ένα καθαρό και ασφαλές περιβάλλον [...] είναι στενά συνδεδεμένο με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτήν καθώς το περιβάλλον επηρεάζει την ποιότητα της ζωής και της ασφάλειας του ατόμου»*¹³⁸.

Επίσης, κατέληξε στο ότι το δικαίωμα σε ένα γενικά ικανοποιητικό περιβάλλον *«εναποθέτει ξεκάθαρες υποχρεώσεις στην κυβέρνηση, επιβάλλοντας στο*

Costs. Judgment of August 31, 2001. Series C No. 79, παρ. 149.

¹³⁶ ICourtHR, Case of the Saramaka People v. Suriname. Preliminary objections, merits, reparations and costs. Judgment of November 28, 2007. Series C No. 172.

¹³⁷ *Wiwa v. Royal Dutch Shell, Nigeria, 1990-1996*.

¹³⁸ The African Commission on Human and Peoples' Rights, in Communication 155/96 (*Ogoni/ Social and Economic Rights Action Center/ Center for Economic and Social Rights v. Nigeria, 2002*) held that *“a clean and safe environment ... is closely linked to economic and social rights in so far as the environment affects the quality of life and safety of the individual”*, par. 51.

κράτος να λαμβάνει όλα τα κατάλληλα μέτρα για να προλαμβάνει τη ρύπανση και την οικολογική υποβάθμιση, να προωθεί τη διατήρηση και να εξασφαλίζει μία οικολογικά βιώσιμη ανάπτυξη και χρήση των φυσικών πόρων»¹³⁹.

2.5 Ατομική και συλλογική πτυχή του δικαιώματος στο περιβάλλον

Στην παράγραφο 59 της Γνωμοδότησης το Δικαστήριο αναγνωρίζει την ατομική και συλλογική πτυχή του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον. Κατά τη συλλογική του έκφραση, το δικαίωμα συνιστά και αντιπροσωπεύει μία παγκόσμια αξία, ένα πανανθρώπινο έννομο αγαθό, το οποίο οφείλεται στις παρούσες και μελλοντικές γενεές, εισάγοντας σε αυτό το σημείο και την έννοια της διαγενεακής Δικαιοσύνης στη συλλογιστική του. Εμπνεόμενο από την αφρικανική νομοθετική και νομολογιακή παράδοση, ανοίγει το δρόμο για συλλογικές διεκδικήσεις στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας διευρύνοντας ερμηνευτικά την αγωγική βάση που θέτουν τα εξατομικευμένα ανθρώπινα δικαιώματα παρέχοντας βήμα σε ομάδες και ενδιαφερόμενες κοινότητες. Όπως έχει ήδη αναφέρει στην υπόθεση *Kichwa de Sarayaku v. Ecuador* «Λαμβάνοντας υπόψιν ότι οι αυτόχθονες πληθυσμοί, ενωμένοι με τον τρόπο ζωής και ταυτότητάς τους, ασκούν συγκεκριμένα δικαιώματα που προβλέπονται στην Αμερικανική Σύμβαση σε μία συλλογική βάση, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι αυτά τα δικαιώματα και οι διεκδικήσεις πρέπει να ιδωθούν από συλλογική οπτική»¹⁴⁰.

Η ατομική έκφραση του περιβαλλοντικού δικαιώματος αναφαίνεται καθώς κάθε παραβίασή του επιφέρει άμεσες και έμμεσες συνέπειες στο άτομο, τη ζωή, την υγεία, την ακεραιότητα, την περιουσία του. Συνεπώς η περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορεί να προκαλέσει ανεπανόρθωτη ζημία στα ανθρώπινα όντα και ως εκ τούτου είναι θεμελιώδες για την επιβίωση και την ευημερία ολόκληρης της ανθρωπότητας. Την ατομοκεντρική θεώρηση προωθεί και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εμμένοντας στην ανάγκη καθιέρωσης ενός στενού αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της βλάβης στην ανθρώπινη υπόσταση, υγεία, ακεραιότητα. Για παράδειγμα στην πρόσφατη απόφαση *Ivan Atanasov v. Bulgaria* το 2011, το ΕΔΔΑ ενώ αναγνώρισε τον αντίκτυπο της περιβαλλοντικής

¹³⁹ The Commission also found that “the right to a general satisfactory environment imposes clear obligations upon a government, requiring the state to take reasonable and other measures to prevent pollution and ecological degradation, to promote conservation, and to secure an ecologically sustainable development and use of natural resources”, par. 52.

¹⁴⁰ *Indigenous People Kichwa de Sarayaku v. Ecuador*, ICtHR Series C No. 245, Judgement (merits and compensation) 27 June 2012, παρ. 231.

υποβάθμισης σε μεγάλο μέρος της τοπικής κοινωνίας, επέμεινε στην αυστηρή διατύπωση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ απαιτώντας την απόδειξη ισχυρού συνδέσμου μεταξύ της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και της υγείας του ατόμου και απέρριψε το αίτημα περί συλλογικής προστασίας¹⁴¹. Έναν χρόνο αργότερα, το 2012 το ΕΔΔΑ ανέπτυξε μία ελαφρώς πιο ελαστική προσέγγιση στην υπόθεση *Di Sarno v. Italy*, κατά την οποία δεν προέβη σε τόσο αυστηρό έλεγχο ως προς τη θεμελίωση του αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της ποιότητας του περιβάλλοντος και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την απαίτηση της αμεσότητας και της σοβαρότητας των επιπτώσεων¹⁴².

Σύμφωνα με τα παραπάνω παρατηρούμε μία σαφή διαφοροποίηση στην οπτική του Διαμερικανικού Δικαστηρίου σε σχέση με το Ευρωπαϊκό στην προσέγγιση των ατομικών και συλλογικών αξιώσεων περιβαλλοντικής προστασίας. Η ιστορία, η κοινωνική πραγματικότητα και οι παραδόσεις στις κοινότητες που διαβιούν στην Αμερικανική ήπειρο ενεργοποιούν διαφορετικά ένστικτα προστασίας με πιο μαζικό χαρακτήρα, ο οποίος μέσω της δράσης των ΜΚΟ ενδεχομένως να περάσει και στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Πέραν από τις φυλές των αυτόχθονων, όπως θα δούμε παρακάτω, κατατίθενται πλέον προσφυγές ενώπιον του Διαμερικανικού Δικαστηρίου αλλά και εθνικών δικαστηρίων με ολοένα και συλλογικότερα περιβαλλοντικά αιτήματα¹⁴³.

2.6 Τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις για τη σχέση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος

Η νομική εκπροσώπηση του περιβάλλοντος ως κατασκευή μπορεί να επιτευχθεί με την επίκληση και την αρμονική αλληλεπίδραση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσονται. Σε αυτό το πλαίσιο έχουν αναδειχθεί τρεις βασικές προσεγγίσεις όσον αφορά αυτή τη σχέση μεταξύ περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπό μορφή «συνέργειας»¹⁴⁴. Η Αναλυτική Μελέτη για τη Σχέση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με το Περιβάλλον από το ΟΗCHR (Office of High Commissioner for Human Rights) που εντάσσεται στο πλαίσιο του Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα¹⁴⁵ αναδεικνύει γλαφυρά αυτή

¹⁴¹ *Ivan Atanasov v. Bulgaria*, ECtHR Application No. 12853/03, Judgement 11 April 2011, παρ. 76-79.

¹⁴² *Di Sarno and others v. Italy*, ECtHR Application No. 30765/08, Judgment, 10 January 2012 παρ. 81.

¹⁴³ Βλ. *Atrato River Amazon Bazin case*; Julianne etc.

¹⁴⁴ Βλ. P.-M. DUPUY, “*International Environmental Law: Looking at the Past to Shape the Future*”, και σε P.-M. DUPUY και J. E. VINUALES “*Harnessing Foreign Investment to Promote Environmental Protection: Incentives and Safeguards* (Cambridge University Press, 2013), σελ. 9.

¹⁴⁵ Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Analytical Study on the Relationship between Human Rights and the Environment*, 16 Δεκεμβρίου 2011, UN Doc. A/HRC/19/34.

τη διαλεκτική σχέση μεταξύ των δύο εννοιών σκιαγραφώντας τρεις βασικές προσεγγίσεις-θεωρίες για τον νομικό- ηθικό-θεσμικό διάλογο ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος¹⁴⁶.

2.6.1 Το περιβάλλον ως εργαλείο

Η πρώτη θεώρηση, πιστή στα πρότυπα που έθεσε η Διακήρυξη της Στοκχόλμης το 1972, βλέπει το περιβάλλον ως απαραίτητη προϋπόθεση για την εξασφάλιση ενός κατάλληλου, αξιοπρεπούς επιπέδου ζωής και την απόλαυση όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁴⁷. Ερμηνευόμενη αποκλειστικά από ανθρωποκεντρική σκοπιά φαίνεται ότι η προστασία του περιβάλλοντος έχει μία χρηστική μόνο αξία για την εξυπηρέτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου¹⁴⁸. Ερευνητέο μένει το ζήτημα της αναγνώρισης αυταξίας στη Φύση είτε είναι χρήσιμη προς την πραγμάτωση ανθρώπινου συμφέροντος και παροχή ωφέλειας στα άτομα είτε όχι, τάση η οποία διατρέχει την πρόσφατη νομολογία του Διαμερικανικού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και η οποία θα αναλυθεί παρακάτω.

2.6.2 Τα ανθρώπινα δικαιώματα ως εργαλείο

Στη δεύτερη προσέγγιση φαίνεται η αντίστροφη πορεία όσον αφορά την χρήση πλέοντων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι του περιβάλλοντος ως εργαλείο, ωστόσο ακόμη και με αυτή τη θεώρηση ο σκοπός παραμένει αναλλοίωτα ανθρωποκεντρικός. Η δεύτερη αυτή προσέγγιση βασίζεται σε κάποιες σκέψεις. Πρώτον, οι φορείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι πολλοί, αλλά μπορούν και να εξατομικευθούν, ενώ αντίθετα η Φύση, το περιβάλλον δεν έχει έναν σαφή, ενιαίο φορέα δικαιωμάτων. Δεύτερον, όλοι οι φορείς ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχουν τη δυνατότητα να φέρουν τις αξιώσεις προστασίας τους ενώπιον δικαστικών οργάνων, όπως τα εθνικά δικαστήρια δίχως να χρειάζεται να εξασφαλισθεί η διακρατική συναίνεση για την εμφάνισή τους ενώπιον των διεθνών δικαστηρίων ή Επιτροπών με σαφώς πιο περίπλοκες διαδικασίες, γεγονός που κάνει ταχύτερη και αποτελεσματικότερη των διττή πλέον προστασία ανθρώπου και περιβάλλοντος¹⁴⁹. Τρίτον, στην συλλογική και

¹⁴⁶ Boyle A. and Anderson M., “*Human Rights Approaches to Environmental Protection*”, Oxford University Press, 1996., Βλ. Επίσης M.-C. Petersmann, “*Narcissus Reflected in the Lake: Anthropocentric Environmental Law and Untold Narratives*” (2018), *Journal of Environmental Law* 1, σελ. 361

¹⁴⁷ The Stockholm Declaration on the Human Environment (1972).

¹⁴⁸ M.-C. Petersmann, “*Narcissus Reflected in the Lake: Anthropocentric Environmental Law and Untold Narratives*” (2018), *Journal of Environmental Law* 1.

¹⁴⁹ Franzioni F. *International Human Rights in the Environmental Horizon*, 2010, *European Journal of International Law*, σελ. 43.

δη κρατική αξιακή συνείδηση, τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν μία υψηλότερη αξία και άρα μεγαλύτερο κοινωνικό και πολιτικό αντίκτυπο από τις αμιγώς οικολογικές ανησυχίες, οι οποίες εκλαμβάνονται πιο απρόσωπα και με μεγαλύτερη ασάφεια¹⁵⁰. Επομένως, βάσει αυτής της προσέγγισης η περιβαλλοντική υποβάθμιση αναγνωρίζεται ως τέτοια αλλά και ως παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μόνον όταν στοιχειοθετείται σαφής αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ αυτής της υποβάθμισης, ποιοτικά ή ποσοτικά, και μίας σοβαρής παρεμπόδισης στην απόλαυση ενός ανθρώπινου δικαιώματος¹⁵¹. Εν απουσία αυτού του αιτιώδους συνδέσμου, τα δικαιοδοτικά όργανα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κατ' επέκταση -και εμμέσως- του περιβάλλοντος, στερούνται σαφούς αντικειμένου δίκης και απορρίπτουν την αίτηση προστασίας ως απαράδεκτη, θέση με την οποία συντάσσεται το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα.

2.6.3 Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης

Η τρίτη θεωρητική προσέγγιση για τη σχέση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος είναι και η πιο προοδευτική από τις τρεις. Δέχεται ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν ένα βασικό συστατικό για την επίτευξη μίας μεγαλύτερης ιδέας ακόμη και από τον ίδιο τον άνθρωπο¹⁵². Αυτή είναι η ιδέα της ολιστικής, βιώσιμης ανάπτυξης για χάρη της παρούσας και των μελλοντικών γενεών, αλλά και του πλανήτη ως ζωντανό οικοσύστημα εν γένει. Η αρχή της βιωσιμότητας, όπως ορίστηκε στην Έκθεση Brundtland, έχει λάβει μεγάλη αποδοχή και αποτελεί τη δικαιολογητική βάση της συναίνεσης των κρατών για την ανάληψη υποχρεώσεων περιβαλλοντικής προστασίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο¹⁵³. Περιλαμβάνει όλα τα έμβια όντα και οικοσυστήματα ως παράγοντες βιωσιμότητας και συλλαμβάνει το περιβάλλον συνθετικά με άλλες δύο εξίσου σημαντικές παραμέτρους, την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική πρόοδο¹⁵⁴. Δεν τελούν οι έννοιες αυτές ως στόχοι σε σχέση ιεράρχησης, αλλά επιδιώκεται η πραγμάτωση και των τριών ως όψεις και συστατικά στοιχεία της

¹⁵⁰ Shelton D., *Human Rights and the environment: Substantive Rights*, Research Handbook International Environmental Law, M. Fitzmaurice, D. Ong και P. Merkouris (eds.) 2010 σελ. 265-280

¹⁵¹ Franzioni F., *International Human Rights in the Environmental Horizon*, 2010, European Journal Of International Law, σελ. 41.

¹⁵² John Martin Gillroy, *Adjudication Norms, Dispute Settlement Regimes and International Tribunals: The Status of 'Environmental Sustainability' in International Jurisprudence*, (2006) 42 Stan. J. Int'l L.

¹⁵³ Brundtland Report, World Commission on Environment and Development, *Our Common Future* (Oxford: Oxford University Press, 1987) όπου ορίζει: Sustainable is the "development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs".

¹⁵⁴ Ήδη διαφαίνεται η σύζευξη των παραγόντων βιώσιμης ανάπτυξης στην Αρχή 8 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης (1972)

βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς βρίσκονται σε σχέση επαλληλίας μεταξύ τους¹⁵⁵. Κάθε μία είναι σκοπός αλλά και προαπαιτούμενο της άλλης.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα αξιοποιούνται εδώ ως εργαλείο για την επίτευξη του ανώτατου σκοπού διαιώνισης του πλανήτη. Γίνεται η υπέρβαση από το καθαρά ανθρωποκεντρικό σε ένα οικοκεντρικό πεδίο. Η παραδοχή αυτή βασίζεται βεβαίως στον όρο της αρμονικής συνύπαρξης των τριών πυλώνων βιωσιμότητας του πλανήτη δίχως να αποκτά κάποιος σταθερό προβάδισμα έναντι των άλλων. Βρίσκονται σε μία σχέση αλληλοσυμπλήρωσης και δυναμικής χωροχρονικής εξέλιξης ανάλογα με τις ανάγκες κάθε κοινωνίας, τόπου και εποχής. Εξάλλου όπως πολύ στοχευμένα αναφέρει στην παράγραφο 43 της υπό ανάλυση Γνωμοδότησης το Διαμερικανικό Δικαστήριο, οι Συνθήκες είναι ζωντανοί οργανισμοί και η ερμηνεία τους υπηρετεί τη στοχοθεσία και εξελίσσεται ανάλογα με τις ανάγκες της σύγχρονης εποχής¹⁵⁶. Αυτή η εξελικτική ερμηνεία, όπως για παράδειγμα προς την κατεύθυνση της βιωσιμότητας, συνάδει και με την ερμηνεία του Διαμερικανικού Δικαστηρίου στο άρθρο 29 της Αμερικανικής Σύμβασης.

2.7 Το αυτόνομο δικαίωμα στο περιβάλλον

Κάποια νομικά συστήματα, λόγω της εξαιρετικής σημασίας που έχει το περιβάλλον και η βιώσιμη ανάπτυξη στη ζωή του ανθρώπου και την πραγμάτωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του, φθάνουν στο σημείο να αναγνωρίσουν ένα αυτόνομο δικαίωμα στο περιβάλλον, όπως παρατηρεί το Δικαστήριο στην παράγραφο 55 της Γνωμοδότησης. Δύο περιφερειακές Συμβάσεις Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων περιλαμβάνουν ρητή πρόβλεψη για το δικαίωμα στο περιβάλλον. Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ) της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στο άρθρο 11 προβλέπει ότι: «Καθένας έχει το δικαίωμα να ζει σε ένα υγιές περιβάλλον και να έχει πρόσβαση στις βασικές δημόσιες υπηρεσίες. Τα κράτημέρη έχουν την υποχρέωση να προάγουν την προστασία, τη διαφύλαξη και την βελτίωση του περιβάλλοντος»¹⁵⁷. Όπως καθίσταται εμφανές από τη γραμματική και τεολογική

¹⁵⁵ McGoldrick, *Sustainable Development and Human Rights: An Integrated Conception* (1996) 45Int'l & Comp. L. Q. 796 at 802-803 [McGoldrick]

¹⁵⁶ Βλ. μεταξύ άλλων την *Case of the "Street Children" (Villagrán Morales et al.) v. Guatemala. Merits*. Judgment of November 19, 1999. Series C No. 63, παρ. 193; Advisory Opinion OC-16/99, παρ.114; *Case of Artavia Murillo et al. ("In vitro fertilization") v. Costa Rica. Preliminary objections, merits, reparations and costs*. Judgment of November 28, 2012. Series C No. 257, παρ. 245; Advisory Opinion OC-22/16, , παρ. 49, και *Case of the Hacienda Brasil Verde Workers v. Brazil. Preliminary objections, merits, reparations and costs*. Judgment of October 20, 2016. Series C No. 318, παρ. 245.

¹⁵⁷ San Salvador Protocol (1988) to the 1969 ACHR, Article 11.

ερμηνεία, η ανωτέρω διάταξη αφήνει μεγάλο περιθώριο ευελιξίας όσον αφορά στις ακολουθητέες πολιτικές και την επιλογή των μέτρων προστασίας όσο και του βαθμού καταλληλότητας προς την εξυπηρέτηση των ανωτέρω περιβαλλοντικών σκοπών. Το πνεύμα όμως και το γράμμα του νόμου αναδεικνύουν επίσης την ανάγκη τα κράτη να κινηθούν προς αυτή την κατεύθυνση της διαφύλαξης του περιβάλλοντος μέσω της πρόληψης και πλέον της προφύλαξης ως αναδεικνυόμενη τάση του διεθνούς δικαίου¹⁵⁸. Η επίτευξη ενός αποτελεσματικού βαθμού προστασίας του περιβάλλοντος προς την ουσιαστική πραγμάτωση και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων επιτυγχάνεται, όπως θα δούμε και παρακάτω στην ανάλυση της Γνωμοδότησης OC-23/17 με τον συγκερασμό της ουσιαστικής και διαδικαστικής πτυχής των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων. Ο Αφρικανικός Χάρτης για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων και των Λαών (1981), στο άρθρο 24 προβλέπει ότι: «Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα σε ένα γενικά ικανοποιητικό περιβάλλον, το οποίο θα προάγει την ανάπτυξή τους»¹⁵⁹.

Το Δικαστήριο στην παράγραφο 62 της Γνωμοδότησης πρωτοπορεί υπερβαίνοντας την ευρωπαϊκή νομολογία και φθάνοντας στο σημείο να αναγνωρίσει ένα αυτόνομο περιβαλλοντικό δικαίωμα, το οποίο θα προστατεύει τα συστατικά στοιχεία της φύσης, όπως τα δάση, τα ποτάμια και τις θάλασσες, ως αυτόνομα έννομα αγαθά, ως φορείς δικαιωμάτων¹⁶⁰. Η άποψη αυτή εισάγει καινοτομία, καθώς υπερβαίνει την ανάγκη θεμελίωσης ενός στενού, αναγκαίου και επαρκούς αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της περιβαλλοντικής ζημίας και της βλάβης στην υγεία ή την υπόσταση του ανθρώπου και διευρύνει τη δυνατότητα παραδεκτής επίκλησης μίας περίπτωσης σοβαρής περιβαλλοντικής υποβάθμισης ενώπιον του Δικαστηρίου. Αυτό σημαίνει ότι η φύση θεωρείται άξια προστασίας ανεξάρτητα από την επίδραση που ασκεί στην άνθρωπο. Αναγνωρίζεται η αυταξία της Φύσης πέραν από τις αμιγώς ανθρωποκεντρικές αναφορές. Το Δικαστήριο παρατηρεί ότι διαμορφώνεται σταδιακά μία τάση, όχι μόνο από τη δική του νομολογία αλλά και μέσα από τα εθνικά

¹⁵⁸ Βλ. ITLOS *Responsibilities and Obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area*, Advisory Opinion of February 1, (2011)

¹⁵⁹ African Charter on Human and Peoples' Rights (26 June 1981), Article 24 "All peoples shall have the right to a general satisfactory environment favorable to their development".

¹⁶⁰ Γνωμοδότηση OC-23/17, παρ. 62 "The Court considers it important to stress that, as an autonomous right, the right to a healthy environment, unlike other rights, protects the components of the environment, such as forests, rivers and seas, as legal interests in themselves, even in the absence of the certainty or evidence of a risk to individuals. This means that it protects nature and the environment, not only because of the benefits they provide to humanity or the effects that their degradation may have on other human rights, such as health, life or personal integrity, but because of their importance to the other living organisms with which we share the planet that also merit protection in their own right. In this regard, the Court notes a tendency, not only in court judgments,¹⁶⁰ but also in Constitutions to recognize legal personality and, consequently, rights to nature."

Συντάγματα¹⁶¹ και τις αποφάσεις εθνικών δικαστηρίων¹⁶² να αναγνωρίζουν αυτόνομη προσωπικότητα και δικαιώματα στη φύση¹⁶³.

Από την παραδοχή αυτή περί αυτόνομης πτυχής του περιβαλλοντικού δικαιώματος απορρέουν οι κάτωθι υποχρεώσεις, οι οποίες αναφέρονται στην παράγραφο 60 της Γνωμοδότησης OC-23/17: Τα κράτη οφείλουν α) να εγγυώνται σε όλους χωρίς διάκριση την ύπαρξη ενός υγιούς περιβάλλοντος διαβίωσης, β) να εγγυώνται σε όλους χωρίς διάκριση την πρόσβαση στις βασικές δημόσιες υπηρεσίες, γ) να προάγουν με κάθε δυνατό μέτρο την περιβαλλοντική προστασία, δ) να προάγουν την διατήρηση του οικοσυστήματος και ε) να προωθούν την βελτίωσή του¹⁶⁴. Επίσης τονίσθηκε ότι η τήρηση αυτών των υποχρεώσεων και αντίστοιχα η άσκηση αυτών των δικαιωμάτων πρέπει να πραγματοποιούνται με κριτήρια προσβασιμότητας, βιωσιμότητας, αποδοχής και προσαρμοστικότητας¹⁶⁵.

Το αυτόνομο περιβαλλοντικό δικαίωμα αναγνωρίζεται σε πολλά εθνικά Συντάγματα¹⁶⁶. Για παράδειγμα το Σύνταγμα του Εκουαδόρ στο Κεφάλαιο

¹⁶¹ Το Προοίμιο στο Σύνταγμα της Βολιβίας αναφέρει “*In ancient times, mountains arose, rivers were displaced, and lakes were formed. Our Amazon, our Chaco, our highlands and our lowlands and valleys were covered in greenery and flowers. We populated the sacred earth with a variety of faces, and since then we have understood the plurality that exist in all things and our diversity as human beings and cultures.*” Το άρθρο 33 του Συντάγματος της Βολιβίας προβλέπει “*People have a right to a healthy, protected and balanced environment. The exercise of this right should allow individuals and collectivities of present and future generations, and also other living beings, to develop normally and permanently.*” Επίσης το άρθρο 71 στο Σύνταγμα του Εκουαδόρ προβλέπει “*Nature or Pacha Mama, in which life is reproduced and realized, has the right to comprehensive respect for its existence, and the continuity and regeneration of its vital cycles, structure, functions and evolutionary processes. Every person, community, people or nationality may require public authorities to respect the rights of nature. The relevant principles established in the Constitution shall be observed to apply and interpret these rights. The State shall encourage natural and legal persons, and collectivities, to protect nature and shall promote respect for all the elements that form an ecosystem.*”

¹⁶² Συνταγματικό Δικαστήριο της Κολομβίας, Judgment T-622-16 of November 10, 2016, παρ. 9.27 - 9.31; Συνταγματικό Δικαστήριο του Εκουαδόρ, Judgment No. 218-15-SEP-CC of July 9, 2015, pp. 9 and 10.

¹⁶³ Βλ. Supreme Court of Colombia, *Atrato River and Amazon Basin case (2018)*; International Union for Conservation of Nature (IUCN), the World Declaration on the Environmental Rule of Law of the International Union for Conservation of Nature adopted at the IUCN World Environmental Law Congress, held in Rio de Janeiro from April 26 to 29, 2016, Principles 1 and 2.

¹⁶⁴ GTPSS, “Progress Indicators: Second Group of Rights,” November 5, 2013, OEA/Ser.L/XXV.2.1, GT/PSS/doc.9/13, παρ. 26.; Βλ. επίσης, Case of Gonzales Lluy et al. v. Ecuador. Preliminary objections, merits, reparations and costs. Judgment of September 1, 2015. Series C No. 298, παρ. 235, και Case of I.V. v. Bolivia. Preliminary objections, merits, reparations and costs. Judgment of November 30, 2016. Series C No. 329, παρ. 164.

¹⁶⁵ Γνωμοδότηση OC-23/17, παρ. 60 “*The Working Group on the Protocol of San Salvador¹⁶⁵ indicated that the right to a healthy environment, as established in this instrument, involved the following five State obligations: (a) guaranteeing everyone, without any discrimination, a healthy environment in which to live; (b) guaranteeing everyone, without any discrimination, basic public services; (c) promoting environmental protection; (d) promoting environmental conservation, and (e) promoting improvement of the environment.*”¹⁶⁵ It also established that the exercise of the right to a healthy environment must be governed by the criteria of availability, accessibility, sustainability, acceptability and adaptability,¹⁶⁵ as in the case of other economic, social and cultural rights”.

¹⁶⁶ Τα Συντάγματα των παρακάτω κρατών της Λατινικής Αμερικής θεσπίζουν ένα αυτόνομο δικαίωμα στο περιβάλλον: Σύνταγμα του Αργεντινής Έθνος, άρθρο 41; Σύνταγμα του κράτους της Βολιβίας, άρθρο

«Δικαιώματα της Φύσης» προβλέπει ότι: «*Η Φύση, εντός της οποίας η ζωή αναπαράγεται και υπάρχει, έχει το δικαίωμα να υπάρχει, να διατηρεί και να αναγεννάται μέσα από τους ζωτικούς της κύκλους, τη δομή, τις λειτουργίες και τις διαδικασίες εξέλιξής της. Κάθε άτομο, λαός, κοινότητα ή έθνος, θα είναι ικανοί να διεκδικούν την αναγνώριση των δικαιωμάτων της φύσης ενώπιον κάθε δημόσιας και δικαστικής αρχής*»¹⁶⁷. Η προσέγγιση που θέτει το Σύνταγμα του Εκουαδόρ για τα δικαιώματα της φύσης έχει διττή ανάγνωση. Πρώτον, εγγυάται στη Φύση θετικές αξιώσεις-δικαιώματα σε κάτι συγκεκριμένο (δικαίωμα στην αποκατάσταση, αναγέννηση και τον σεβασμό της λειτουργίας της). Δεύτερον, θέτει το ζήτημα της νομικής εκπροσώπησης της Φύσης, το οποίο εναποθέτει σε όλους τους ανθρώπους. Καθένας μπορεί με βάση αυτή τη συνταγματική κατοχύρωση να διεκδικήσει την προστασία και τον σεβασμό της Φύσης δίχως να αποδεικνύει κάποια άμεση, σωματική του βλάβη με στενό αιτιώδη σύνδεσμο διευρύνοντας με αυτό τον τρόπο τη βάση αξιώσεων.

Επί τη βάση αυτής της διάταξης πραγματοποιήθηκαν διάφορες προσφυγές, μία εκ των πιο γνωστών ήταν η υπόθεση BP το 2010, κατά την οποία εννέα προσφεύγοντες κατέθεσαν αίτηση ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου του Εκουαδόρ κατά της British Petroleum (BP), επικαλούμενοι ότι η BP παραβιάζει τα δικαιώματα της φύσης από τις εξορύξεις πετρελαίου στον Κόλπο του Μεξικού και προκαλεί σοβαρότατη περιβαλλοντική ζημία. Οι προσφεύγοντες δεν ζητούσαν χρηματική ικανοποίηση, παρά μόνο επιδίωκαν την έκδοση διατάγματος που να υποχρεώνει την BP να κοινοποιήσει τις πληροφορίες που είχε στην κατοχή της σχετικά με την έκταση, το είδος της περιβαλλοντικής ζημίας που προκλήθηκε από την πετρελαιοκηλίδα και να υποχρεωθεί η BP να απέχει από κάθε περαιτέρω δράση εξόρυξης στην περιοχή¹⁶⁸.

Η αναγνώριση ενός αυτόνομου δικαιώματος στο περιβάλλον θα μπορούσε να ενσωματωθεί σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο ως διάταξη στο Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR) ανταποκρινόμενο στις

33; Σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Βραζιλίας, α. 225; Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Χιλής, α. 19; Σύνταγμα της Κολομβίας, α. 79; Σύνταγμα της Κόστα Ρίκα, α. 50; Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Ισημερινού, α.14; Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Ελ Σαλβαδόρ, α. 117; Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Γουατεμάλας, άρθρο. 97; Σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών του Μεξικού, άρθρο 4; Σύνταγμα της Νικαράγουα, α.60; Σύνταγμα της Δημοκρατίας του Παναμά, άρθρα 118 και 119; Σύνταγμα της Δημοκρατίας της Παραγουάης, άρθρο 7; Σύνταγμα του Περού, άρθρο 2 ; Σύνταγμα της Δομινικανής Δημοκρατίας, άρθρα 66 και 67, και Σύνταγμα της Βολιβιανής Δημοκρατίας της Βενεζουέλας, άρθρο 127.

¹⁶⁷ Ecuador Constitution 2008, in article 71 states that nature “has the right to integral respect for its existence and for the maintenance and regeneration of its life cycles, structure, functions and evolutionary processes”.

¹⁶⁸ *British Petroleum Oil Spill in the Gulf of Mexico case*, Case of Defenders of Nature Vs. BP filed with the Constitutional Court of Ecuador November 2010.

τρεις πτυχές της βιωσιμότητας και συνδυάζοντας την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική διάσταση. Ενδεχομένως, το μοντέλο ICESCR θα μπορούσε να παράσχει ένα μηχανισμό για την εξισορρόπηση περιβαλλοντικών απαιτήσεων έναντι ανταγωνιστικών οικονομικών στόχων, εάν το Σύμφωνο τροποποιηθεί με τους κατάλληλους όρους. Τα συγκεκριμένα δικαιώματα συνδέονται με την ενθάρρυνση προς τις κυβερνήσεις να αναλάβουν δράση και να υιοθετήσουν πολιτικές για την πληρέστερη και αποτελεσματικότερη πραγμάτωση και διαφύλαξη τους εξασφαλίζοντας στους πολίτες ικανοποιητικές συνθήκες ζωής για την πλήρη ανάπτυξή τους. Τα οικονομικά, κοινωνικά, πολιτιστικά και πλέον περιβαλλοντικά δικαιώματα εμπεριέχουν μία προγραμματική πτυχή που συμβάλλει στην προοδευτική εκπλήρωσή τους σε σχέση με τους διαθέσιμους πόρους και την ανάλογη πολιτική βούληση.

Έτερη προοπτική πέραν της πλήρους αυτονόμησης του περιβαλλοντικού δικαιώματος είναι το να γίνουν πιο «πράσινα» τα ήδη υπάρχοντα ανθρώπινα δικαιώματα μέσω εξελικτικής ερμηνείας, η οποία ακολουθεί και συνάδει με το πνεύμα της σύγχρονης εποχής, με τη ραγδαία και απρόβλεπτη κλιματική αλλαγή η οποία διακινδυνεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου. Μία σημαντική παρατήρηση είτε δεχθούμε καιπροάγουμε την αυτονόμηση του περιβαλλοντικού δικαιώματος με την ένταξη μίας ρητής διάταξης στο Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR, 1966) ή στο Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR, 1966) είτε το συνδέσουμε με τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι ο αλληλένδετος και αδιαίρετος χαρακτήρας των ατομικών, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, η ενότητα και η συμπληρωματικότητάς τους, με κοινό απώτερο στόχο την προάσπιση της ανθρώπινης ευημερίας. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο αναφέρει τα άνωθεν στην παράγραφο 57 της Γνωμοδότησης OC-23/17 και επιπλέον παρατηρεί ότι δεν υπάρχει ιεράρχηση μεταξύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά εκλαμβάνονται ως αδιαίρετο και ενιαίο πλέγμα ανθρώπινης – και εν προκειμένω της περιβαλλοντικής-προστασίας¹⁶⁹.

2.8 Συγκεκριμένα ανθρώπινα δικαιώματα που επηρεάζονται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση κατά την Αμερικανική Σύμβαση.

Το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον προβλέπεται ρητά στο άρθρο 11 του Πρωτοκόλλου του Σαν Σαλβαδόρ¹⁷⁰. Αυτό το δικαίωμα περιλαμβάνεται επίσης μέσω

¹⁶⁹ Βλ. Γνωμοδότηση παρ. 57.

¹⁷⁰ Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ, άρθρο 11.

προοδευτικής ερμηνείας στο πεδίο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει το άρθρο 26 της Αμερικανικής Σύμβασης¹⁷¹, συνδυαστικά ερμηνευόμενο με τις διατάξεις του Χάρτη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών¹⁷², την Αμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα και τις Υποχρεώσεις του Ανθρώπου υπό το πρίσμα του άρθρου 29¹⁷³.

Στο σημείο αυτό το Διαμερικανικό Δικαστήριο εισάγει μία διάκριση στην παράγραφο 64 της Γνωμοδότησης. Τα ειδικότερα δικαιώματα που συνδέονται στενότερα με το περιβάλλον και άρα είναι πιο ευάλωτα στην περιβαλλοντική υποβάθμιση διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: α) τα δικαιώματα των οποίων η απόλαυση εξαρτάται άμεσα από το περιβάλλον και αποτελούν ουσιαστικά δικαιώματα, όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή, την προσωπική ακεραιότητα, την υγεία ή την ιδιοκτησία και β) τα δικαιώματα των οποίων η άσκηση υπηρετεί καλύτερα την περιβαλλοντική προστασία και τη λήψη αποφάσεων, την ανάληψη αναπτυξιακής δράσης με περιβαλλοντικό αντίκτυπο σε επίπεδο policy-making. Τα δεύτερα χαρακτηρίζονται ως διαδικαστικά και περιλαμβάνουν το δικαίωμα στην ελεύθερη έκφραση, στην πληροφόρηση, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαστική προστασία¹⁷⁴. Το Διαμερικανικό παραθέτει στο σημείο αυτό την άποψη και κατεύθυνση που ακολουθεί το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το οποίο εισάγει την έννοια της προστασίας του περιβάλλοντος μέσα από την εγγύηση και διαφύλαξη άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και όχι αυτόνομα. Αναφέρει ως νομικές βάσεις για έμμεσες περιβαλλοντικές αξιώσεις τα δικαιώματα στη

¹⁷¹ Το άρθρο 26 προβλέπει ότι “The States Parties undertake to adopt measures, both internally and through international cooperation, especially those of an economic and technical nature, with a view to achieving progressively, by legislation or other appropriate means, the full realization of the rights implicit in the economic, social, educational, scientific, and cultural standards set forth in the Charter of the Organization of American States as amended by the Protocol of Buenos Aires.”

¹⁷² Συγκεκριμένα τα άρθρα 30, 31, 33 και 34 του Χάρτη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών κατοχυρώνουν την υποχρέωση για τα Κράτη για την επίτευξη μίας «ανάπτυξης με στοιχεία ενσωμάτωσης» ενν. οικονομικής και οικολογικής πτυχής. Ο όρος αυτός διευκρινίστηκε από τον Οργανισμό Αμερικανικών Κρατών (OAS Executive Secretariat for Integral Development (SEDI) ως «μία σειρά από πολιτικές που συμβαδίζουν για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης» μία παράμετρος της οποίας είναι και η περιβαλλοντική προστασία, βλ. Charter of the Organization of American States entered into force on December 13, 1951, Arts. 30, 31, 33 and 34.

¹⁷³ Στην Υπόθεση *Lagos Del Campo v. Peru* (Preliminary Objections, merits, reparations and costs, Judgement of August 31, 2017 Series C No. 340) το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στην Αμερικανική Σύμβαση, όπως το α. 26, υπάγονται στις γενικές υποχρεώσεις που θέτει το α. 1(1) και 2 (Γενικές Υποχρεώσεις, Κεφάλαιο I) της Σύμβασης, όπως και τα άρθρα 3 έως 25 του Κεφαλαίου II (Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα), προστατεύοντας τα δικαιώματα που πηγάζουν από το Χάρτη OAS, την Αμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα και τα Καθήκοντα του Ανθρώπου και όσα πηγάζουν από «άλλα όργανα και Συνθήκες της ίδιας φύσης», επί τη βάση του άρθρου 29δ της Σύμβασης. (παρ. 142-144)

¹⁷⁴ Γνωμοδότηση παρ. 64; Βλ. και Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, παρ. 17.

ζωή, την υγεία, τη σωματική ακεραιότητα και έχει αποφανθεί σε αυτό το πλαίσιο ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να αξιολογούν τους κινδύνους που συνδέονται με μία επικίνδυνη δραστηριότητα για το περιβάλλον, όπως οι εξορύξεις και να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία τους¹⁷⁵.

2.8.1 Το Δικαίωμα στη Ζωή (Άρθρο 4 στην Αμερικανική Σύμβαση)

Το Δικαστήριο υπενθυμίζει στην παράγραφο 108 της Γνωμοδότησης ότι το δικαίωμα στη ζωή¹⁷⁶ είναι το βασικό προαπαιτούμενο για την πραγμάτωση κάθε άλλου δικαιώματος που κατοχυρώνεται στις συμβάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων και δη στην Αμερικανική Σύμβαση¹⁷⁷. Το δικαίωμα τη ζωή εμπεριέχει αφενός το δικαίωμα κάθε ανθρώπου να μη στερείται αυθαίρετα τη ζωή του, αφετέρου το δικαίωμα σε μία αξιοπρεπή υπόσταση, όπως ακριβώς αναφέρει το Δικαστήριο και στην υπόθεση *Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay*¹⁷⁸.

Κατά τη συνεπή του νομολογία το ΔΔΔΑ επαναλαμβάνει ότι η εκπλήρωση αυτού του θεμελιώδους δικαιώματος σύμφωνα με το άρθρο 4(1) και 1(1) της Αμερικανικής Σύμβασης προϋποθέτει α) ότι κανένα πρόσωπο δεν θα στερείται αυθαίρετα τη ζωή του (αρνητική υποχρέωση) και β) ότι το κράτος προς εγγύηση της εκπλήρωσης και πλήρους απόλαυσης του δικαιώματος, λαμβάνει όλα τα κατάλληλα μέτρα για να το προστατεύει και να το διατηρεί (θετική υποχρέωση)¹⁷⁹ για όλα τα άτομα που υπάγονται στη δικαιοδοσία του¹⁸⁰. Η περιβαλλοντική υποβάθμιση σχετίζεται άμεσα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με την παραβίαση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως του δικαιώματος στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα. Όπως προβλέπει και η Σύμβαση της Στοκχόλμης στην αρχή 1 «Ο άνθρωπος έχει το θεμελιώδες δικαίωμα στην ελευθερία, την ισότητα και σε

¹⁷⁵ Βλ. *Tatar v. Romania* No. 67021/01. Απόφαση της 27^{ης} Ιανουαρίου 2009, παρ. 107.

¹⁷⁶ American Convention on Human Rights, Article 4. Right to Life 1. “Every person has the right to have his life respected.”

¹⁷⁷ *Case of the “Street Children” (Villagrán Morales et al.) v. Guatemala. Merits*, παρ. 144; *Case of Ortiz Hernández et al. v. Venezuela. Merits, reparations and costs*. Judgment of August 22, 2017. Series C No. 338, παρ. 100.

¹⁷⁸ ICourtHR, *Case of the Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay. Merits, reparations and costs*. Judgment of June 17, 2005. Series C No. 125, παρ. 161; *Case of the Juvenile Re-education Institute v. Paraguay*. Judgment of September 2, 2004. Series C No. 112, παρ. 156; *Case of the Gomez Paquiyauri Brothers v. Peru*. Judgment of July 8, 2004. Series C No 110, παρ. 128; *Case of Myrna Mack Chang v. Guatemala*, Judgment of November 25, 2003. Series C No. 101, παρ. 152; *Case of the “Street Children (Villagrán Morales et al.) v. Guatemala*. Judgment of November 19, 1999. Series C No. 63, παρ. 144.

¹⁷⁹ *Case of the “Street Children” (Villagrán Morales et al.) v. Guatemala. Merits*, παρ. 144; *Case of Ortiz Hernández et al. v. Venezuela*, , παρ. 100.

¹⁸⁰ *Case of Juan Humberto Sánchez v. Honduras. Preliminary objection, merits, reparations and costs*. Judgment of June 7, 2003. Series C No. 99, παρ. 110, and *Case of Ortiz Hernández et al. v. Venezuela*, παρ. 100

ικανοποιητικές συνθήκες ζωής, σε ένα περιβάλλον με ποιότητα η οποία επιτρέπει μία αξιοπρεπή ζωή και ευημερία.»¹⁸¹.

Η έκθεση της Επιτροπής για την Κατάσταση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Εκουαδόρ επίσης αναγνωρίζει αυτή τη σύνδεση και αλληλεξάρτηση της ποιότητας του περιβάλλοντος με την ποιότητα της ανθρώπινης ζωής¹⁸². Κατά συνέπεια, το δικαίωμα σε μία αξιοπρεπή ζωή σημαίνει ότι κάθε κράτος έχει την υποχρέωση να σέβεται και να εξασφαλίζει ορισμένες βασικές, ελάχιστες συνθήκες ικανοποιητικής διαβίωσης για την ουσιαστική πραγμάτωση του δικαιώματος. Επίσης σημαίνει ότι το κράτος ως εγγυητής έχει την υποχρέωση να λαμβάνει κατάλληλα μέτρα και θετική δράση υπέρ της εγκαθίδρυσης αυτών των συνθηκών αξιοπρεπούς ζωής ιδίως των ανθρώπων που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες¹⁸³.

Τον Οκτώβριο του 2018 η Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ως όργανο εποπτείας του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ICCPR) εξέδωσε το Γενικό Σχόλιο Νο.36¹⁸⁴ όπου συγκεκριμένα στην παράγραφο 26 συνδέει άμεσα την περιβαλλοντική προστασία με την εγγύηση του δικαιώματος στη ζωή¹⁸⁵ και υπενθυμίζει στα κράτη στις υποχρεώσεις σεβασμού και διαφύλαξης του δικαιώματος στη ζωή που απορρέουν από το άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα εμπεριέχεται και η ειδικότερη υποχρέωση προστασίας των ανθρώπων από την περιβαλλοντική υποβάθμιση, η οποία έχει άμεσο αντίκτυπο στην ανθρώπινη ζωή. Παράλληλα στην παράγραφο 62 του Γενικού Σχολίου Νο.36 του 2018, η Επιτροπή αναφέρει ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η κλιματική αλλαγή και η μη βιώσιμη ανάπτυξη αποτελούν σοβαρότατες απειλές στην ικανότητα της παρούσας

¹⁸¹ Principle 1 of the Stockholm Declaration (1972), adopted by the United Nations Conference on the Human Environment, established that: “Man has the right to freedom, equality and adequate conditions of life in an environment of a quality that permits a life of dignity and well-being.”

¹⁸² IACHR, Report of the situation of human rights in Ecuador, OEA/Ser.L/V/11.96, Doc. 10 rev. 1, April 24, 1997, Chapter VIII, 2. “*The realization of the right to life, and to physical security and integrity is necessarily related to and in some ways dependent upon one's physical environment. Accordingly, where environmental contamination and degradation pose a persistent threat to human life and health, the foregoing rights are infringed.*”

¹⁸³ ICourtHR, Case of the Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay. Merits, reparations and costs. Judgment of June 17, 2005. Series C No. 125, παρ. 162.

¹⁸⁴ Human Rights Committee adopted [General Comment No. 36 on the Right to Life](#), October 2018, παρ. 26 και 62. “*The duty to protect life also implies that States parties should take appropriate measures to address the general conditions in society that may give rise to direct threats to life or prevent individuals from enjoying their right to life with dignity. These general conditions may include [...] degradation of the environment [...].*”

¹⁸⁵ General Comment No. 36, par. 26. “*The duty to protect life also implies that States parties should take appropriate measures to address the general conditions in society that may give rise to direct threats to life or prevent individuals from enjoying their right to life with dignity. These general conditions may include [...] degradation of the environment [...].*”

και των μελλοντικών γενεών για την απόλαυση του δικαιώματος στη ζωή¹⁸⁶. Τα κράτη μέρη του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα οφείλουν να τηρούν τις υποχρεώσεις του άρθρου 6 του Συμφώνου και να λαμβάνουν μέτρα για τον σεβασμό και τη διαφύλαξη του δικαιώματος. Συγκεκριμένα τονίζει ότι η υλοποίηση αυτής της υποχρέωσης εξαρτάται από την ποιότητα του περιβάλλοντος και την αποτροπή ανεπανόρθωτης βλάβης του με τη βιώσιμη χρήση των φυσικών πόρων, την υιοθέτηση περιβαλλοντικών standards, τη διενέργεια μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, τη διακρατική συνεργασία κλπ. (ανάλυση των υποχρεώσεων διαδικαστικής φύσης στο Κεφάλαιο 3 της παρούσας εργασίας). Στην πρόσφατη μάλιστα απόφαση *Portillo Cáceres v. Paraguay*, η Επιτροπή αναγνώρισε τον «αδιαίρετο σύνδεσμο περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων»¹⁸⁷ και μάλιστα παρέπεμψε με το σκεπτικό της στην υπό ανάλυση Γνωμοδότηση OC-23/17 του Διαμερικανικού Δικαστηρίου.

Επομένως τα κράτη, όπως έχει πει η Επιτροπή αλλά και το Διαμερικανικό Δικαστήριο οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να αποτρέπουν την πρόκληση σοβαρής περιβαλλοντικής ρύπανσης, η οποία όπως αποδεικνύεται αποτελεί σημαντική απειλή για τη ζωή, την υγεία και την ακεραιότητα του ανθρώπου. Για αυτόν ακριβώς το λόγο τα κράτη έχουν την υποχρέωση να εγγυώνται την διασφάλιση κατάλληλων συνθηκών για την πλήρη απόλαυση και άσκηση του θεμελιώδους αυτού δικαιώματος στη ζωή. Οφείλουν να διαθέτουν ένα κατάλληλο νομικό πλαίσιο προστασίας για να απωθούν και να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά κάθε απειλή στο δικαίωμα στη ζωή, με ισχυρό σύστημα απονομής δικαιοσύνης, ώστε να διασφαλίζεται η διαβίωση του ατόμου σε ικανοποιητικές συνθήκες¹⁸⁸. Μεταξύ αυτών των ικανοποιητικών συνθηκών ζωής εμπίπτει και η πρόσβαση σε επαρκή τροφή, καθαρό

¹⁸⁶ General Comment No. 36, par. 62 “*Environmental degradation, climate change and unsustainable development constitute some of the most pressing and serious threats to the ability of present and future generations to enjoy the right to life. Obligations of States parties under international environmental law should thus inform the contents of article 6 of the Covenant, and the obligation of States parties to respect and ensure the right to life should also inform their relevant obligations under international environmental law.*”

¹⁸⁷ Human Rights Committee (ICCPR), *Portillo Cáceres v. Paraguay*, 2019, παρ. 7.3 και 7.4.

¹⁸⁸ *Case of the Sawhoyamata Indigenous Community v. Paraguay*, παρ. 153, and *Case of Ortiz Hernández et al. v. Venezuela*, παρ. 110.

και πόσιμο νερό¹⁸⁹ για διάφορες χρήσεις του¹⁹⁰, υγιές περιβάλλον¹⁹¹, όπως επιβεβαιώνεται και από τη σχετική νομολογία. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι μία αξιοπρεπής ζωή είναι μία κατάσταση πλήρους φυσικής, πνευματικής και κοινωνικής ευζωίας, η οποία όμως είναι αρκετά ευάλωτη και σαφώς επηρεάζεται από τη ρύπανση του περιβάλλοντος¹⁹².

¹⁸⁹ Βλ. UN Human Rights Council, Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation in Costa Rica, UN Doc.A/HRC/12/24/Add. 1, 23 June 2009; UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Democratic People's Republic of Korea, Doc. A/HRC/10/18, 24 February 2009

¹⁹⁰ *Case of the Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay*, , παρ. 167, *Case of the Sawhoyamaya Indigenous Community v. Paraguay*, παρ. 156 to 178, and *Case of the Xákmok Kásek Indigenous Community v. Paraguay. Merits, reparations and costs*. Judgment August 24, 2010. Series C No. 214, παρ. 195 to 213.; ESCR Committee, General Comment No. 15: The right to water (articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/2002/11, January 20, 2003, παρ.21.

¹⁹¹ *Case of the Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay*, , παρ. 163, *Case of the Xákmok Kásek Indigenous Community v. Paraguay*, παρ. 187, and *Case of the Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname*, , παρ. 172.

¹⁹² Όπως έχει παρατηρήσει η ESCR Committee “the obligation to respect the right to health means that States should refrain from unlawfully polluting air, water and soil, e.g. through industrial waste from State-owned facilities, from using or testing nuclear, biological or chemical weapons if such testing results in the release of substances harmful to human health.” ESCR Committee, General Comment No.14: The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). UN Doc. E/C.12/2000/4, August 11, 2000, παρ. 34.

2.8.2 Το Δικαίωμα στην Προσωπική Ακεραιότητα (Άρθρο 5 στην Αμερικανική Σύμβαση)

Όσον αφορά στο δικαίωμα στην προσωπική ακεραιότητα, στο οποίο αναγνωρίζεται η διπλή πτυχή της φυσικής και πνευματικής ακεραιότητας, το Δικαστήριο επισημαίνει στην παράγραφο 112 της Γνωμοδότησης ότι, όπως και εκείνο της ζωής, που αναλύθηκε παραπάνω, επηρεάζεται από ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες οι οποίοι πρέπει να εξετάζονται κάθε φορά ανά περίπτωση για να διαπιστωθεί η αιτία και η απόδοση της ανάλογης ευθύνης¹⁹³. Το Δικαστήριο κάνει και πάλι ιδιαίτερη μνεία στις περιπτώσεις των αυτόχθονων πληθυσμών στις οποίες αναφάνεται ακόμη πιο έντονη η ανάγκη και η αντίστοιχη υποχρέωση του κράτους να σεβαστεί και να προστατεύσει τη ζωή και την ακεραιότητά τους σε φυσικό, πνευματικό και πολιτιστικό επίπεδο, διαφυλάσσοντας με τα κατάλληλα μέτρα τις πατρογονικές τους παραδόσεις και απέχοντας από δράσεις που θέτουν σε κίνδυνο την διαίωσιση και την πολιτιστική τους ταυτότητα. Όπως επισημαίνει εύστοχα στην παράγραφο 113 της Γνωμοδότησης ο σεβασμός και η προώθηση της ετερότητας αποτελούν βασικά στοιχεία μιας πολύ-πολιτισμικής, δημοκρατικής και πλουραλιστικής κοινωνίας¹⁹⁴.

Το Δικαστήριο καταλήγει, όσον αφορά στο δικαίωμα της ζωής και της προσωπικής ακεραιότητας (σωματικής και πνευματικής) ότι καθένα από αυτά τα δικαιώματα έχει μεν τη δική του σφαίρα, νόημα και στόχο, αλλά εντάσσονται στο ευρύτερο πλαίσιο του ενιαίου και αδιαίρετου χαρακτήρα των δικαιωμάτων για την προστασία του ανθρώπου και της ευημερίας του¹⁹⁵. Κάποιες φορές οι ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης μπορεί να επηρεάζουν παράλληλα το δικαίωμα στη ζωή και το δικαίωμα στην προσωπική ακεραιότητα, καθώς και τα δύο χρειάζονται επαρκείς και ικανοποιητικές συνθήκες για να αναπτυχθούν στο πλαίσιο ενός υγιούς και κατάλληλου περιβάλλοντος¹⁹⁶.

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην παράγραφο 67 εφιστά την προσοχή για την

¹⁹³ Βλ. Γνωμοδότηση παρ. 112; *Case of Loayza Tamayo v. Peru. Merits*. Judgment of September 17, 1997. Series C No. 33, παρ. 57-58; *Case of Ortiz Hernández et al. v. Venezuela*, παρ. 102

¹⁹⁴ Γνωμοδότηση παρ. 113 “the Court has ruled on the obligation to protect their ancestral territories owing to the relationship that such lands have with their cultural identity, a fundamental human right of a collective nature that must be respected in a multicultural, pluralist and democratic society.” *Mutatis mutandi*,: *Case of the Kichwa Indigenous People of Sarayaku v. Ecuador* και *Case of the Río Negro Massacres v. Guatemala. Preliminary objection, merits, reparations and costs*. Judgment of September 4, 2012. Series C No. 250, παρ. 160.

¹⁹⁵ *Case of the Kichwa Indigenous People of Sarayaku v. Ecuador*, παρ. 249, and *Case of the Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname*, , παρ. 222.

¹⁹⁶ *Case of Albán Cornejo et al. v. Ecuador. Merits, reparations and costs*. Judgment of November 22, 2007. Series C No. 171, παρ. 117, and *Case of Chinchilla Sandoval v. Guatemala*, , παρ. 170.

αυξημένη προστασία που χρειάζεται να εξασφαλισθεί σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες βρίσκονται ήδη σε κατάσταση ευάλωτης¹⁹⁷. Τα κράτη σεβόμενα την αρχή της ισότητας και της μη διάκρισης οφείλουν να αντιμετωπίζουν με σύνεση αυτές τις ευάλωτες καταστάσεις αμβλύνοντας και όχι εντείνοντας τις διάφορες πτυχές τους¹⁹⁸. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στα παιδιά¹⁹⁹, τους πρόσφυγες, τους αυτόχθονες λαούς²⁰⁰, τις κοινωνικές ομάδες που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας, τις μειονότητες και τους ανθρώπους με ειδικές ανάγκες.

¹⁹⁷ Human Rights Council, Resolution 16/11, “*Human rights and the environment*,” 12 April 2011 UN Doc. A/HRC/RES/16/11, preamble, and Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, February 1, 2016, UN Doc. A/HRC/31/52, παρ.81.

¹⁹⁸ Human Rights Council, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights, January 15, 2009, UN Doc. A/HRC/10/61, παρ. 42, and Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, February 1, 2016, UN Doc. A/HRC/31/52, παρ. 81.

¹⁹⁹ Human Rights Council, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights, January 15, 2009, UN Doc. A/HRC/10/61, παρ. 48. See also: Human Rights Council, Mapping report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, of December 30, 2013, UN Doc. A/HRC/25/53, παρ.73-75. “*Environmental degradation exacerbates health risks and undermines support structures that protect children from harm. This is particularly evident in the case of children in the developing world. “For example, extreme weather events and increased water stress already constitute leading causes of malnutrition and infant and child mortality and morbidity. Likewise, increased stress on livelihoods will make it more difficult for children to attend school. Girls will be particularly affected as traditional household chores, such as collecting firewood and water, require more time and energy when supplies are scarce. Moreover, like women, children have a higher mortality rate as a result of weather-related disasters.”*

²⁰⁰ Human Rights Council, Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights, January 15, 2009, UN Doc. A/HRC/10/61, παρ. 51. Και Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43, παρ. 45 “*Indigenous peoples are particularly vulnerable to environmental degradation, not only due to their special spiritual and cultural relationship with their ancestral territories, but also due to their economic dependence on environmental resources and because they “often live in marginal lands and fragile ecosystems which are particularly sensitive to alterations in the physical environment.”*

2.9 Συμπεράσματα

Οι σύγχρονες ανθρωπογενείς δραστηριότητες και διεργασίες υποβάθμισης του περιβάλλοντος απαιτούν τη δημιουργία καινοτόμων νομικών εργαλείων με στόχο τη διατήρηση των πόρων που είναι ουσιαστικά ουσιώδεις για τη ζωή των ανθρώπων. Η Διαμερικανική Γνωμοδότηση OC-23/17 υιοθετεί μια καινοτόμο προσέγγιση αναγνωρίζοντας το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον ως θεμελιώδες δικαίωμα για την ύπαρξη του ανθρώπινου γένους και φθάνοντας στην πρόταση αυτονόμησής του. Για άλλη μια φορά, το ΔΔΔΑ αποτελεί τον πρόδρομο μιας πρωτότυπης ερμηνείας της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, με στόχο να εξασφαλίσει την ισχυρότερη δυνατή προστασία ανθρώπου και περιβάλλοντος. Οι νομικές βάσεις της απόφασης είναι το άρθρο 11 (1) του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου σχετικά με τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα της Αμερικανικής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ) και το άρθρο 26 (2) της Αμερικανικής Σύμβασης. Επιπλέον, η Διακήρυξη της Στοκχόλμης για το Περιβάλλον του Ανθρώπου (1972), η Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992) και η Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ για την Αειφόρο Ανάπτυξη (2002) χρησιμοποιούνται από το Συνέδριο ως «πειστικό προηγούμενο» υπογραμμίζοντας την ευρεία διεθνή αναγνώριση της αλληλεξάρτησης μεταξύ προστασίας του περιβάλλοντος, βιώσιμης ανάπτυξης και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Έμφαση δίνεται στη διαφύλαξη των δικαιωμάτων των αυτόχθονων πληθυσμών αναδεικνύοντας την ιδιαίτερη σχέση τους με τη γη και το φυσικό, πολιτιστικό τους περιβάλλον. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον έχει τόσο ατομικό όσο και συλλογικό χαρακτήρα. Ως ατομικό δικαίωμα, είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην υγεία, το δικαίωμα στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα. Ως συλλογικό δικαίωμα, είναι ένα παγκόσμιο συμφέρον της γενικότητας της ανθρωπότητας καθώς και των μελλοντικών γενεών. Υπό το πρίσμα της υποχρέωσης των κρατών μελών να σέβονται το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον ως προϋπόθεση για την προστασία των δικαιωμάτων στην υγεία, τη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα, το Δικαστήριο δημιουργεί ένα ουσιαστικό και διαδικαστικό πλαίσιο δικαιωμάτων και ευθυνών το οποίο θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 3

Οι υποχρεώσεις πρόληψης, προφύλαξης, συνεργασίας και οι ειδικές διαδικαστικές υποχρεώσεις των κρατών για την προστασία του περιβάλλοντος

3.1 Η αρχή της δέουσας επιμέλειας εισάγει υποχρεώσεις συμπεριφοράς

Όσον αφορά στις γενικές υποχρεώσεις των κρατών για την αποτροπή διασυνοριακής ζημίας, το ΔΔΔΑ στην παράγραφο 123 της υπό ανάλυση Γνωμοδότησης OC- 23/17 αναφέρει ότι αυτές πρέπει να τηρούνται με τη «δέουσα επιμέλεια». Αναφέρεται σε υποχρεώσεις συμπεριφοράς, όχι αποτελέσματος και περιλαμβάνει το καθήκον λήψης όλων των κατάλληλων μέτρων για την εξασφάλιση της πλήρους πραγμάτωσης των προστατευόμενων δικαιωμάτων²⁰¹, εν προκειμένω όσων κατοχυρώνονται στην Αμερικανική Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου και συνδέονται με την ποιότητα του περιβάλλοντος. Οι περισσότερες περιβαλλοντικές υποχρεώσεις βασίζονται στο καθήκον της δέουσας επιμέλειας, αναφέρει το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην παράγραφο 125 της Γνωμοδότησης, ιδίως όσον αφορά στην εξασφάλιση της ανθρώπινης ευζωίας, προσωπικής ακεραιότητας, υγείας και εγγύησης καλής ποιότητας περιβάλλοντος. Για να αποτρέψουν παραβιάσεις των ανωτέρω δικαιωμάτων τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα ώστε να προλαμβάνουν την πρόκληση διασυνοριακής ζημίας, τα οποία περιλαμβάνουν υποχρεώσεις πρόληψης, προφύλαξης, διενέργειας μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, διακρατικής συνεργασίας καθώς και ειδικές διαδικαστικές υποχρεώσεις. Με την ανάλυση που θα ακολουθήσει το ΔΔΔΑ στόχευε στο να απαντήσει στο δεύτερο και τρίτο ερώτημα που έθεσε η Κολομβία σε σχέση με τις ειδικότερες περιβαλλοντικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το καθήκον σεβασμού και εγγύησης των δικαιωμάτων στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα (άρθρα 4 και 5 της Αμερικανικής Σύμβασης) τα οποία αναλύθηκαν ανωτέρω στο Κεφάλαιο 2 της παρούσας εργασίας.

Το ITLOS στη Γνωμοδότηση για τις Ευθύνες και τις Υποχρεώσεις των Κρατών στην Περιοχή (του Διεθνούς Βυθού), τόνισε την αοριστία που περιβάλλει τον

²⁰¹ ESCR Committee, General Comment No. 3: The nature of States Parties' obligations (art. 2, παρ.1, of the Covenant) UN Doc. E/1991/23, December 14, 1990, παρ. 2 and 3, and ESCR Committee, General Comment No. 15: The right to water (articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/2002/11, January 20, 2003, παρ. 40 to 44; *Case of Velásquez Rodríguez v. Honduras. Merits*, , παρ.166; *Case of Gonzales Lluy et al. v. Ecuador*, παρ.168, and *Case of Ortiz Hernández et al. v. Venezuela*, , παρ. 100 and 101.

όρο «δέουσα επιμέλεια» και τη σχετικότητα των περιστάσεων που εισάγουν ένα υποκειμενικό στοιχείο στον καθορισμό των κατάλληλων μέτρων και τον υπολογισμό της έκτασης και της έντασης της ενδεχόμενης περιβαλλοντικής βλάβης²⁰². Η Επιτροπή του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (Human Rights Committee, ICCPR) έκρινε πρόσφατα την υπόθεση *Portillo Cáceres v. Paraguay* κατά την οποία δύο αγροτικές οικογένειες παραπονέθηκαν για βλάβη στην υγεία τους από τη χρήση φυτοφαρμάκων σε γειτονικές φάρμες και κατηγόρησαν το κράτος της Παραγουάης για παράλειψη προστασίας των δικαιωμάτων τους. Συγκεκριμένα ισχυρίστηκαν ότι παρά την ύπαρξη σχετικής νομοθεσίας για την απαγόρευση χρήσης φυτοφαρμάκων, το κράτος δεν είχε λάβει συγκεκριμένα θετικά μέτρα για να εξασφαλίσει την ουσιαστική προστασία της ζωής και της υγείας τους. Αυτή η παράλειψη της Παραγουάης αναγνωρίστηκε από την Επιτροπή ως παράλειψη άσκησης της δέουσας επιμέλειας εκ μέρους του κράτους όσον αφορά στις υποχρεώσεις προστασίας της ανθρώπινης ζωής και υγείας, με αποτέλεσμα τη δηλητηρίαση και το θάνατο ενός από τα μέλη της οικογένειας από τη χρήση των φυτοφαρμάκων.

Για όλους τους προεκτεθέντες λόγους, τα κράτη υποχρεούνται να προβούν στη **θέσπιση εσωτερικών ρυθμίσεων** βάσει των διεθνών προτύπων και στην τήρηση μίας ελάχιστης διαδικασίας όπως η διενέργεια μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, η οποία εισάγει ένα στοιχείο αντικειμενικότητας²⁰³. Αναζητείται στο σημείο αυτό το αναγκαίο ελάχιστο consensus μεταξύ των κρατών όσον αφορά το είδος της πρόληψης και τα μέσα επίτευξής της.

3.2 Η υποχρέωση πρόληψης

Η πρόληψη πηγάζει από το λατινικό ρητό *sic utere tuo ut alienum non leadas*, το οποίο οριοθετεί και εισάγει σε ένα πρώτο επίπεδο την αρχή της μη βλάβης (*no harm principle*)²⁰⁴. Τα κράτη οφείλουν να «εγγυώνται ότι εντός της δικαιοδοσίας ή του ελέγχου τους δεν διενεργούνται δραστηριότητες οι οποίες να προκαλούν βλάβη στο περιβάλλον ή σε άλλα κράτη ή σε περιοχές πέραν των ορίων της δικής τους δικαιοδοσίας»²⁰⁵. Η αρχή της πρόληψης κατοχυρώνεται στην Διακήρυξη της

²⁰²ITLOS, *Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area*. Advisory Opinion of February 1, 2011.

²⁰³ Sands P., Peel J., Fabra A. and Mackenzie R., *Principles of International Environmental Law*, (Cambridge University Press, 2018M 4TH edition), σελ. 212

²⁰⁴ Court of Arbitration, *Trail Smelter Case (United States v. Canada)*. Decision of April 16, 1938, and March 11, 1941, p. 1965.; ICJ, *Corfu Channel case (The United Kingdom v. Albania)*. Judgment of April 9, 1949, p. 22.

²⁰⁵ Rio Declaration on Environment and Development, United Nations Conference on Environment and Development

Στοκχόλμης (1972) και του Ρίο (1992) και συνδέεται με την αρχή της δέουσας επιμέλειας²⁰⁶. Συγκεκριμένα στην υπόθεση Pulp Mills το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης είπε ότι «είναι μία υποχρέωση η οποία περιλαμβάνει όχι μόνο την υιοθέτηση των κατάλληλων κανόνων και μέτρων, αλλά επίσης και ένα ορισμένο επίπεδο επιμέλειας κατά την εφαρμογή τους και την άσκηση διοικητικού ελέγχου σε δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις και φορείς[...]»²⁰⁷. Η πρόληψη αναγνωρίζεται ταυτόχρονα ως αρχή συμβατικού και εθιμικού διεθνούς δικαίου, όπως έχει αναφερθεί σε πλείστες δικαστικές αποφάσεις²⁰⁸. Στην υπόθεση Iron Rhine το Διαιτητικό Δικαστήριο αναγνώρισε ότι «σήμερα, στο διεθνές περιβαλλοντικό δίκαιο, δίνεται μεγάλη έμφαση στο καθήκον της πρόληψης.»²⁰⁹. Όπως προβλέπεται και στη Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS 1982) «τα κράτη έχουν την υποχρέωση να προστατεύουν και να διατηρούν το θαλάσσιο περιβάλλον»²¹⁰, καθώς και να «προλαμβάνουν, να μειώνουν και να ελέγχουν τη ρύπανση στο θαλάσσιο περιβάλλον»²¹¹. Η ίδια υποχρέωση πρόληψης αναφέρεται και στη Σύμβαση για την Προστασία και Ανάπτυξη του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος στην ευρύτερη Περιοχή της Καραϊβικής (Σύμβαση της Καρθαγένης)²¹². Με βάση ακριβώς αυτή την γενική υποχρέωση καθιερώνεται και η ειδικότερη έκφραση της αποτροπής πρόκλησης διασυνοριακής ζημίας, η οποία έχει επιπτώσεις στην πραγμάτωση και απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε άλλα κράτη και άρα διευρύνει τη βάση της δικαιοδοσίας του κράτους- προέλευσης, εκείνο από τις δραστηριότητες του οποίου πηγάζει η ρύπανση, όπως αναλύθηκε στο Κεφάλαιο

Development, Río de Janeiro, June 3 to 14 1992, UN Doc. A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. 1), Principle 2, and Stockholm Declaration on the Human Environment, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, June 5 to 16, 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 21.

²⁰⁶ ICJ, *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*. Judgment of April 20, 2010, παρ.101.

²⁰⁷ Pulp Mills case, παρ. 197.

²⁰⁸ The customary nature of the principle of prevention has been recognized by the International Court of Justice. Βλ. ICJ, *Legality of the threat or use of nuclear weapons, Advisory opinion*, July 8, 1996, παρ.29; ICJ, *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*. Judgment of September 25, 1997, παρ.140; ICJ, *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, Judgment of April 20, 2010, παρ.101; and ICJ, *Certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua)* and *Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*. Judgment of December 16, 2015, παρ.104. ; Βλ. ITLOS, *Dispute concerning delimitation of the maritime boundary between Ghana and Cote d'Ivoire in the Atlantic Ocean (Ghana v. Cote d'Ivoire)*. Case No. 23, Order for provisional measures of April 25, 2015, παρ.71; PCA, *Iron Rhine Arbitration (Belgium v. The Netherlands)*. Award of May 24, 2005, παρ.222; PCA, *Kishanganga River Hydroelectric Power Plant Arbitration (Pakistan v. India)*. Partial award of February 18, 2013, παρ. 448 to 450 and Final award of December 20, 2013, παρ.112, and PCA, *South China Sea Arbitration (Philippines v. China)*. Award of July 12, 2016, παρ.941.

²⁰⁹ Iron Rhine case (2005), παρ. 101; Βλ. επίσης Costa Rica v. Nicaragua case (2015), παρ. 104

²¹⁰ UNCLOS, άρθρο 192.

²¹¹ Ειδική αναφορά στο άρθρο 194 της UNCLOS 1982.

²¹² Convention for the Protection and Development of the Marine Environment in the Wider Caribbean Region (Cartagena Convention), entered into force on October 11, 1986, άρθρα 4 - 9.

1 της παρούσας εργασίας.

3.2.1 Το είδος της ζημίας που πρέπει να αποτραπεί

Όσον αφορά στο είδος της ζημίας που πρέπει να αποτραπεί, η Διακήρυξη της Στοκχόλμης και του Ρίο δεν κάνουν κάποια συγκεκριμένη αναφορά, ωστόσο έχει επικρατήσει ο όρος «σημαντική ζημία» δηλαδή η βλάβη πρέπει να υπερβαίνει ένα συγκεκριμένο επίπεδο και βαθμό έντασης, επιπτώσεων. Η Σύμβαση για το Δίκαιο για τα Διεθνή Υδατορεύματα, η Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή και το Πρωτόκολλο στη Σύμβαση της Ανταρκτικής καθιερώνουν ρητά την υποχρέωση μη πρόκλησης σημαντικής ζημίας ή όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Σύμβαση για την Προστασία της Βιοποικιλότητας «σημαντικές επιπτώσεις στην βιολογική ποικιλότητα»²¹³. Επίσης η Σύμβαση για την Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων σε Διασυνοριακό Επίπεδο (Σύμβαση Εσπού)²¹⁴ καθιερώνει ένα standard και ειδικότερα αναφέρει στο Παράρτημα III παρ. 1β «δραστηριότητες σε περιοχές όπου τα χαρακτηριστικά της προτεινόμενου αναπτυξιακού έργου πιθανόν να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στον πληθυσμό» ή στην παρ. 1γ «εκείνες που πυροδοτούν σοβαρές επιπτώσεις στον άνθρωπο».

Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (ICJ) αξιοποιεί ως δείκτη το ρίσκο «σημαντικής ζημίας» ώστε να ενεργοποιηθούν οι υποχρεώσεις πρόληψης²¹⁵. Η φύση και ο βαθμός της επικινδυνότητας που εμπεριέχει μία δραστηριότητα εξαρτώνται συνήθως από την έκταση και το περιεχόμενό της²¹⁶. Η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου στα άρθρα για την Πρόληψη της Διασυνοριακής Ζημίας από Επικίνδυνες Δραστηριότητες αναφέρεται μόνο σε εκείνες τις δραστηριότητες οι οποίες μπορούν να προκαλέσουν διασυνοριακή ζημία και διευκρίνισε ότι ο όρος «σημαντική» εξειδικεύεται κάθε φορά ανάλογα με τις περιστάσεις του έργου και αποτελεί μία ζημία η οποία εκτείνεται πάνω από το όριο του «απλώς ανιχνεύσιμου», αλλά δεν χρειάζεται να φθάνει στο όριο του

²¹³ Convention on Biological Diversity entered into force on December 29, 1993, art. 14(1)(a).

²¹⁴ Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo Convention), entered into force on September 10, 1997, art. 2.1.

²¹⁵ ICJ, *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*. Judgment of April 20, 2010, παρ.101; ICJ, *Certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua)* and *Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*. Judgment of December 16, 2015, παρ.153. ; PCA, *Kishanganga River Hydroelectric Power Plant Arbitration (Pakistan v. India)*. Partial award of February 18, 2013, παρ.451 and Final award of December 20, 2013, παρ.112.

²¹⁶ ICJ, *Certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua)* and *Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*. Judgment of December 16, 2015, παρ.155.

σοβαρού και ουσιώδους²¹⁷. Επίσης καθόρισε ότι η ζημία πρέπει να επιφέρει μία σοβαρή επίπτωση σε ζητήματα όπως η ανθρώπινη υγεία, η περιουσία, το περιβάλλον, η γεωργία άλλων κρατών, η οποία να είναι μετρήσιμη με αντικειμενικά κριτήρια και γεγονότα²¹⁸. Τέλος διευκρινίζει ότι ένα κράτος οφείλει να αποτρέπει τη σημαντική διασυνοριακή ζημία την οποία μπορεί να προβλέψει. Αυτό βεβαίως συνεπάγεται ότι το εκάστοτε κράτος εποπτεύει και ελέγχει διαρκώς τις δραστηριότητες οι οποίες εμπεριέχουν αυξημένη επικινδυνότητα πρόκλησης ζημίας²¹⁹. Το ΕΔΔΑ έχει διευκρινίσει ότι δεν προκαλείται σημαντική ζημία με κάθε περιβαλλοντική υποβάθμιση και υπενθυμίζει ότι η ΕΣΔΑ δεν περιλαμβάνει ένα ρητό δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον με συγκεκριμένα standards²²⁰. Επομένως και σε ευρωπαϊκό επίπεδο ο υπολογισμός του ρίσκου και της ενδεχόμενης ζημίας από μία δραστηριότητα γίνεται ad hoc. Οι επιπτώσεις στη ζωή και την υγεία του ανθρώπου πρέπει να καλύπτουν ένα συγκεκριμένο minimum για να θεωρηθούν ως παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων²²¹. Γίνεται αντιληπτό μέσα από τη νομολογία ότι το ΕΔΔΑ εξετάζει εξατομικευμένα τη σοβαρότητα των επιπτώσεων που επιφέρει μία αναπτυξιακή δραστηριότητα σε βασικά ανθρώπινα δικαιώματα, όπως αυτό της υγείας και της σωματικής ακεραιότητας και δεν αναφέρεται γενικά στο ρίσκο που ενέχει μία δραστηριότητα ως προς την ενδεχόμενη γενική περιβαλλοντική υποβάθμιση. Αναζητεί δηλαδή τον στενό αιτιώδη σύνδεσμο και δεν διευρύνει τη βάση τόσο ώστε να προωθεί συλλογικές αξιώσεις περιβαλλοντικής προστασίας (βλ. και ανωτέρω στο Κεφάλαιο 2.3 για την ευρωπαϊκή σκοπιά προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος).

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο υπερβαίνει την ευρωπαϊκή νομολογία και λέει ότι «κάθε ζημία στο περιβάλλον, η οποία περιλαμβάνει παραβίαση στο δικαίωμα της

²¹⁷ ILC *Articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*, prepared by the International Law Commission and annexed to United Nations General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, UN Doc. A/RES/62/68, art. 1. the ILC indicated that “the term ‘significant’ was not without ambiguity and a determination ha[d] to be made in each specific case. [...] It [should] be understood that ‘significant’ is something more than ‘detectable’ but need not be at the level of ‘serious’ or ‘substantial.’”

²¹⁸ International Law Commission, *Commentaries on the draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*, Yearbook of the International Law Commission 2001, vol. II, Part II (A/56/10), art. 2, παρ.4.

²¹⁹ International Law Commission, *Commentaries on the draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*, Yearbook of the International Law Commission 2001, vol. II, Part II (A/56/10), art. 3, παρ.5.

²²⁰ ECHR, *Case of Fadeyeva v. Russia*, No. 55723/00. Judgment of June 9, 2005, παρ.68, and ECHR, *Case of Dubetska and Others v. Ukraine*, No. 30499/03. Judgment of February 10, 2011, παρ.105.

²²¹ ECHR, *Case of Fadeyeva v. Russia*, No. 55723/00. Judgment of June 9, 2005, παρ.69; ECHR, *Case of Leon and Agnieszka Kania v. Poland*, No. 12605/03. Judgment of July 21, 2009, παρ.100, and *mutatis mutandi*, ECHR, *Case of Hatton and Others v. The United Kingdom*, No. 36022/97. Judgment of July 8, 2003, παρ.118.

ζωής και της προσωπικής ακεραιότητας πρέπει να θεωρείται σημαντική ζημία»²²². Γι' αυτό τα κράτη οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα για την αποτροπή της εντός και εκτός της επικράτειάς τους (βλ. και το Κεφάλαιο 1 περί δικαιοδοσίας και εξωεδαφικότητας σε περιπτώσεις διασυνοριακής ρύπανσης και παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων). Επαναλαμβάνει βέβαια και την ευρωπαϊκή στάση της εξειδικευμένης ad hoc προσέγγισης ως προς την διαπίστωση της βλάβης μέσω της επιρροής στα ανθρώπινα θεμελιώδη δικαιώματα. Επίσης στην παράγραφο 142 της Γνωμοδότησης OC-23/17 το ΔΔΔΑ καταδεικνύει την ανάγκη να λαμβάνουν τα κράτη όλα τα διαθέσιμα μέτρα ιδίως για δραστηριότητες που εμπεριέχουν σημαντικό ρίσκο²²³ και διενεργούνται σε ευάλωτα οικοσυστήματα, παραπέμποντας σε παλαιότερες αποφάσεις και στην Agenda 2021 UNEP²²⁴. Τα μέτρα εναλλάσσονται γεωγραφικά, χρονικά και ανάλογα με τις τεχνολογικές εξελίξεις κάθε εποχής²²⁵, αλλά η πρόληψη ως γενική υποχρέωση απευθύνεται τόσο στα αναπτυγμένα όσο και στα αναπτυσσόμενα κράτη²²⁶. Παραμένει υποχρέωση συμπεριφοράς, οπότε ενέχει το στοιχείο της υποκειμενικότητας²²⁷ και όχι αποτελέσματος, αλλά η τήρηση μίας ορισμένης διαδικασίας πχ. η διενέργεια Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων εισάγει το στοιχείο της αντικειμενικότητας. Το καθήκον πρόληψης της εμφάνισης σημαντικής περιβαλλοντικής ζημίας λειτουργεί ως πλαίσιο που περιλαμβάνει ειδικότερες υποχρεώσεις που κατατείνουν στην επίτευξη του στόχου μη βλάβης.

²²² Γνωμοδότηση OC-23/17, παρ. 140

²²³ *Case of Ximenes Lopes v. Brazil. Merits, reparations and costs.* Judgment of July 4, 2006. Series C No. 149, παρ. 89 and 90; *Case of Gonzales Lluy et al. v. Ecuador*, παρ. 178 and 183, and *Case of I.V. v. Bolivia*, παρ. 154 and 208.

²²⁴ Agenda 21 adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Río de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc. A/Conf.151/26 (Vol. II), παρ.12.1. "Fragile ecosystems are important systems, with unique features and resources that generally extend beyond national borders. They include deserts, semi-arid lands, mountains, wetlands, small islands and certain coastal areas."

²²⁵ IACtHR, *Case of Velásquez Rodríguez v. Honduras. Merits*, παρ.175; *Case of the "Five Pensioners" v. Peru. Merits, reparations and costs.* Judgment of February 28, 2003. Series C No. 98, παρ.126.

²²⁶ ITLOS, *Responsibilities and obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area.* Advisory Opinion of February 1, 2011, παρ.117.

²²⁷ Ibid. Παρ. 110.; Βλ. Και ITLOS, *Request for an advisory opinion submitted by the Subregional Fisheries Commission (SRFC).* Advisory Opinion of April 2, 2015, παρ.129.

3.3 Οι ειδικότερες υποχρεώσεις της πρόληψης

Οι ειδικότερες εκφάνσεις της πρόληψης, όπως αναλύονται στην παρούσα Γνωμοδότηση περιλαμβάνουν: α) την υποχρέωση θέσπισης ρυθμίσεων στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους με βάση τα διεθνή περιβαλλοντικά πρότυπα και τους στόχους προς επίτευξη, β) τον έλεγχο και την εποπτεία επί των δραστηριοτήτων, γ) τη διενέργεια μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, δ) την καθιέρωση σχεδίων έκτακτης ανάγκης και ε) σχεδίων μείωσης της ζημίας όταν αυτή τελικά προκύπτει παρά τα προηγούμενα προληπτικά μέτρα.

3.3.1 Η υποχρέωση θέσπισης ρυθμίσεων στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους

Καταρχάς, αναφέρει το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην παράγραφο 146 ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση κατά το άρθρο 2 της Αμερικανικής Σύμβασης να υιοθετούν, σύμφωνα με τις συνταγματικές τους διαδικασίες, νομοθετικά και άλλα μέτρα τα οποία υλοποιούν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που προβλέπει η ίδια η Σύμβαση²²⁸. Αυτή η υποχρέωση θέσπισης κανονιστικού πλαισίου εκτείνεται σε όλες τις βαθμίδες από το Σύνταγμα και τους νόμους, έως τις διοικητικές πράξεις ενός κράτους με ρυθμιστική φύση περιβαλλοντικού δικαίου και πρακτική εφαρμογή με περιβαλλοντική κατεύθυνση, η οποία θα εξυπηρετεί αφενός σκοπούς πρόληψης και αφετέρου σκοπούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που επηρεάζονται από τη ρύπανση, εσωτερική και διασυνοριακή²²⁹. Όπως αναφέρει η Διακήρυξη του Ρίο του 1992, αλλά και η Σύμβαση του 1982 για το Δίκαιο της Θάλασσας «τα κράτη οφείλουν να υιοθετούν νόμους και ρυθμίσεις για την πρόληψη, τη μείωση και τον έλεγχο της ρύπανσης στο θαλάσσιο περιβάλλον από χερσαίες πηγές, από δραστηριότητες στις θαλάσσιες ζώνες κρατικής δικαιοδοσίας τους, από τα απόβλητα των πλοίων, και από την ατμόσφαιρα μεταξύ άλλων²³⁰. Και η Σύμβαση της Καρθαγένης προβλέπει στο άρθρο 12 ότι τα

²²⁸ *Case of Albán Cornejo et al. v. Ecuador*, παρ.118, and *Case of Valencia Hinojosa et al. v. Ecuador. Preliminary objections, merits, reparations and costs*. Judgment of November 29, 2016. Series C No. 327, παρ.118.

²²⁹ Principle 11 of the Rio Declaration on Environment and Development: “States shall enact effective environmental legislation. Environmental standards, management objectives and priorities should reflect the environmental and developmental context to which they apply. Standards applied by some countries may be inappropriate and of unwarranted economic and social cost to other countries, in particular developing countries.” Rio Declaration on Environment and Development, United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 3 to 14 1992, UN Doc. A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. 1), Principle 11.; Stockholm Declaration on the Human Environment, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, June 5 to 16, 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, παρ. 5 και 7 από το Προοίμιο και Αρχή 23.

²³⁰ Βλ. Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS) 1982, άρθρα 207, 208, 209, 210, 212.

κράτη μέρη οφείλουν να λαμβάνουν υπόψιν και να αναπτύσσουν τεχνικές και άλλες δεξιότητες για το σχεδιασμό μεγάλων αναπτυξιακών έργων ώστε να αποτρέπουν ή να ελαχιστοποιούν τις επιβλαβείς επιπτώσεις στην προστατευόμενη περιοχή της Καραϊβικής²³¹. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο αναφέρει πληθώρα άλλων διεθνών συνθηκών, οι οποίες επίσης έχουν παρόμοιες διατάξεις²³².

Παραλληλίζει αυτές τις προβλέψεις με την ευρωπαϊκή κατεύθυνση προστασίας και λήψης εσωτερικών μέτρων και ρυθμίσεων. Το ΕΔΔΑ αναφέρει ότι τα κράτη πρέπει να ρυθμίζουν τις επικίνδυνες δραστηριότητες λαμβάνοντας υπόψιν το βαθμό του πιθανού ρίσκου στις ανθρώπινη υπόσταση²³³, εισάγοντας και πάλι τον αμιγώς ανθρωποκεντρικό παράγοντα στην νομολογιακή του προσέγγιση. Τα μέτρα πρέπει να ρυθμίζουν την αδειοδότηση, την οργάνωση, την οικονομική και οικολογική διαχείριση του έργου, την ασφάλεια και την εποπτεία του και να λαμβάνουν υπόψιν όλα τα τεχνικά ζητήματα που ενδεχομένως ανακύψουν καθώς και τις επιπτώσεις στην ανθρώπινη ζωή και υγεία των θιγόμενων πληθυσμών ή ομάδων²³⁴. ***Ουσιαστικά λέει το ΔΔΔΑ, ένα κράτος οφείλει να ενσωματώνει το περιβαλλοντικό ρίσκο και την αντιμετώπισή του στην εσωτερική του νομοθεσία, ώστε να λειτουργεί ως εγγυητής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την εξασφάλιση τήρησης καταρχάς των τεχνικών προδιαγραφών που εξασφαλίζουν την πρόληψη και αποτροπή του κινδύνου.***

Το πιο σημαντικό σημείο βρίσκεται στην παράγραφο 151 της υπό ανάλυση Γνωμοδότησης όπου τα Διαμερικανικό Δικαστήριο στηρίζεται στο πόρισμα της Επιτροπής για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, η οποία ενθαρρύνει τα κράτη να λάβουν τα κατάλληλα νομοθετικά και διοικητικά μέτρα για να αποτρέψουν τις αρνητικές επιπτώσεις από τη δράση των πολυεθνικών επιχειρήσεων στο

²³¹ Convention for the Protection and Development of the Marine Environment in the Wider Caribbean Region (Cartagena Convention), entered into force on October 11, 1986, art. 12.1.

²³² Βλ. μεταξύ άλλων, Convention for the Protection, Management and Development of the Marine and Coastal Environment of the Western Indian Ocean (Nairobi Convention, entered into force on May 30, 1996, art. 14(1); Convention for Cooperation in the Protection and Development of the Marine and Coastal Environment of the West and Central African Region (Abidjan Convention), entered into force on August 5, 1984, art. 4; Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (Tehran Convention), entered into force on August 12, 2006, arts. 15, 18 and 19.4; Agreement on the Conservation of Cetaceans of the Black Sea, Mediterranean Sea and contiguous Atlantic area (ACCOBAMS), entered into force on June 1, 2001, art. II.3; Convention for the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area (Helsinki Convention), entered into force on January 17, 2000, arts. 3.1, 6.2 and 16.1.a, and Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (OSPAR), entered into force on March 25, 1998, art. 22(a).

²³³ ECHR, *Case of Öneriyildiz v. Turkey* [GS], No. 48939/99. Judgment of November 30, 2004, παρ.90.

²³⁴ ECHR, *Case of Öneriyildiz v. Turkey* [GS], No. 48939/99. Judgment of November 30, 2004, παρ.90, and ECHR, *Case of Budayeva and Others v. Russia*, Nos. 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 and 15343/02. Judgment of March 20, 2008, παρ.132.

περιβάλλον και τα ανθρώπινα δικαιώματα²³⁵. Μάλιστα το ΔΔΔΑ παίρνει σαφή θέση υπέρ της οριοθέτησης της επιχειρηματικής αυτής δράσης και θεωρεί ότι αποκρυσταλλώνει ήδη μία παγκόσμια τάση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός και εκτός της εδαφικής επικράτειας των κρατών.

3.3.2 Η υποχρέωση άσκησης ελέγχου και εποπτείας

Πέραν της υποχρέωσης λήψης κατάλληλων νομοθετικών και διοικητικών ρυθμίσεων το Διαμερικανικό Δικαστήριο αναφέρεται στις παραγράφους 152-155 της Γνωμοδότησης στο *καθήκον εγκαθίδρυσης μηχανισμών εποπτείας και ελέγχου*, ώστε τα κράτη να διαφυλάσσονται ανθρώπινα δικαιώματα από τις επιπτώσεις των αναπτυξιακών δράσεων του δημοσίου και του ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα. Συγκεκριμένα αναφέρεται στην υπόθεση *Kaliña and Lokono Peoples* όπου η προστασία και διαφύλαξη των δικαιωμάτων των αυτόχθονων κοινοτήτων έθετε ως προαπαιτούμενο την υποχρέωση εποπτείας εκ μέρους του κράτους επί της διαχείρισης των φυσικών τους πόρων²³⁶. Επιπλέον επικαλείται την πρόσφατη νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, το οποίο επίσης αναγνωρίζει την άσκηση διοικητικού ελέγχου επί δημόσιων και ιδιωτικών επιχειρηματικών φορέων²³⁷, καθώς δεν αρκεί η διενέργεια μιας μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αλλά απαιτείται διαρκής εποπτεία²³⁸.

Υπό αυτή την έννοια, το Διαμερικανικό Δικαστήριο επιβεβαιώνει στην παρ. 154 την υποχρέωση εποπτείας και ελέγχου που έχουν τα κράτη εντός της δικαιοδοσίας τους και συγκεκριμένα αναφέρει ότι τα κράτη οφείλουν να προβλέπουν, να

²³⁵ Committee on the Elimination of Racial Discrimination. Concluding observations of the Committee with regard to the United States of America, CERD/C/USA/CO/6, May 8, 2008, παρ.30.; Γνωμοδότηση OC-23/17 παρ. 151: “*In addition, in the case of companies registered in one State that develop activities outside that State’s territory, the Court notes that a tendency exists towards the regulation of such activities by the State where such companies are registered. Thus, the Committee on Economic, Social and Cultural Rights has indicated that “the States Parties must [...] prevent third parties from violating [economic, social and cultural rights] in other countries, provided they can influence such third parties by legal or political means, pursuant to the Charter of the United Nations and the applicable international law.” Also, the Committee on the Elimination of Racial Discrimination has encouraged States to take appropriate legislative or administrative measures to prevent acts of transnational corporations registered in a State which negatively impact the human rights of individuals outside its territory. The Court takes note of these developments, and considers them to be a positive trend that would allow States to ensure the human rights of persons outside their territory.*”

²³⁶ *Case of the Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname*, παρ. 221 - 222.

²³⁷ UN, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework. Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, UN Doc. A/HRC/17/31, March 21, 2011, Principle 5.

²³⁸ ICJ, *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*. Judgment of April 20, 2010, παρ.197 και 205; *Βλ. επίσης*, UNCLOS, άρθρα 204 και 213.

αναπτύσσουν και να εφαρμόζουν σαφείς μηχανισμούς εποπτείας με αποτελεσματικό και ανεξάρτητο χαρακτήρα, με εχέγγυα αμεροληψίας χάριν του δημοσίου συμφέροντος αλλά και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός και εκτός της επικράτειάς τους²³⁹. Τέλος, το Δικαστήριο αναφέρει ότι ο βαθμός και η ένταση του ελέγχου και της εποπτείας που θα ασκηθεί είναι ανάλογα με την σοβαρότητα των επιπτώσεων και το είδος του κινδύνου που ενέχει η εκάστοτε δραστηριότητα.

3.3.3 Η υποχρέωση διενέργειας Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων

Η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (παρ. 149 έως 170 της Γνωμοδότησης) θεωρείται ως η Magna Carta του δικαίου περιβάλλοντος (Rodgers)²⁴⁰ και ο O' Riordan την χαρακτήρισε ως το «ευαίσθητο βαρόμετρο περιβαλλοντικών αξιών σεμιά περίπλοκη περιβαλλοντικά κοινωνία»²⁴¹. Οι Yang και Percival είπαν ότι είναι «το καθοριστικό στοιχείο του παγκόσμιου περιβαλλοντικού δικαίου, καθώς αποτελεί το πιο ευρέως διαδεδομένο μέσο περιβαλλοντικής διαχείρισης ανά τον κόσμο»²⁴². Λειτουργεί ως όριο της οικονομικής, επιχειρηματικής, αναπτυξιακής δράσης, ως σύστημα πιστοποίησης και δείκτης περιβαλλοντικής συνείδησης και ευαισθησίας από την πλευρά του κράτους και της κοινωνίας. Μέσω της διαδικασίας που εισάγει, συνδυάζει την επιστημονική ανάλυση με την ενεργή συνδιαλλαγή και συμμετοχή του κοινού στη δημόσια διοίκηση και φέρνει κοντά μέλη της κοινωνίας με ενδεχομένως αντιτιθέμενα συμφέροντα και επιδιώξεις και προάγει ένα πλαίσιο συνδιαλλαγής και ανταλλαγής πληροφοριών με σκοπό τη στάθμιση των μεγεθών οικονομία και οικολογία.

Η Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων ως διαδικασία πρόληψης πρόκλησης σημαντικής περιβαλλοντικής ζημίας προβλέπεται και στα κάτωθι διεθνή κείμενα:

- α) στη Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (1992), στην αρχή 17,
- β) στην Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα, άρθρο 14, στην UNCLOS, άρθρα 204 και 206,

²³⁹ Βλ. *Case of the Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname*, παρ.224, “Notwithstanding the State obligation to supervise and monitor activities that could cause significant harm to the environment, the Court takes note that, according to the “Guiding Principles on Business and Human Rights,” business enterprises should respect and protect human rights, and prevent, mitigate and assume responsibility for the adverse human rights impacts of their activities”.; UN, Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework. Report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie, UN Doc. A/HRC/17/31, March 21, 2011, Principles 11 to 15, 17, 18, 22 and 25.

²⁴⁰ Rodgers W., *Environmental Law* (Hornbook), West Academic Publishing (3rd edition), (2000), p.31

²⁴¹ O' Riordan, *Environmentalism* (1990).

²⁴² Yang and Percival, *The Emergence of Global Environmental Law* (2009, σελ. 623).

γ) στη Σύμβαση – Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, στο άρθρο 4 παρ.1,

δ) στη Σύμβαση της Καρθαγένης, στο άρθρο 12 παρ. 2.

Τα τρία συστατικά στοιχεία της ΜΠΕ είναι: (α) η διαδικαστική της φύση, η οποία στοχεύει πρώτιστα στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος, (β) ο τρόπος που δρα ως διαδικασία πιστοποίησης (classificatory process) και (γ) το γεγονός ότι αποτελεί μία κατά κύριο λόγο διοικητική διαδικασία. Η σημασία της ως θεσμός και διαδικασία αναδεικνύεται κυρίως σε περίπλοκα περιβαλλοντικά ζητήματα με πολλές παραμέτρους, κοινωνικές, οικονομικές, οικολογικές όπου συχνά κυριαρχεί μία επιστημονική αβεβαιότητα διότι τα εξεταστέα μεγέθη και αποτελέσματα ανάγονται στο μέλλον και συχνά αποτελούν πεδίο κανονιστικής σύγκρουσης όπου εμπλέκονται διάφοροι φορείς και κοινωνικές ομάδες με περίπλοκη διάδραση και συχνά αντιτιθέμενα συμφέροντα.

Συγκεκριμένα στη Γνωμοδότηση στην παρ. 150 προσδιορίζονται με σαφήνεια οι στόχοι και το αντικείμενο μίας Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων «η οποία θα πρέπει να περιλαμβάνει α) τις προτεινόμενες δραστηριότητες και τις εξεταστέες επιπτώσεις τους όσον αφορά τις περιοχές και τις πτυχές που αφορούν, β) τον τρόπο και τη διαδικασία διεξαγωγής της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων ως προς τις απαιτήσεις, τους όρους, τα μέσα υλοποίησης, γ) τις ευθύνες και τα καθήκοντα που έχουν οι άνθρωποι που προτείνουν το σχέδιο, οι αρμόδιες αρχές και οι φορείς ή τα όργανα που λαμβάνουν τις αποφάσεις (ευθύνες και καθήκοντα), δ) πώς πρέπει να γίνει η έγκριση της προτεινόμενης δραστηριότητας, που σχετίζεται με τη λήψη αποφάσεων σε κρατικό, διοικητικό επίπεδο και ε) ποια μέτρα πρέπει να ληφθούν σε περίπτωση που δεν ακολουθηθεί η διαδικασία της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων ή οι όροι και οι προϋποθέσεις της έγκρισης (συμμόρφωση και εφαρμογή)»²⁴³.

Επομένως καθίσταται αντιληπτό ότι το κράτος βάσει εσωτερικής νομοθεσίας και διαδικασίας ορίζει το περιεχόμενο²⁴⁴, την έκταση και το βαθμό της πρόληψης με

²⁴³ UNEP, *Environmental Impact Assessment and Strategic Environmental Assessment: Towards an Integrated Approach*, 2004, p. 18. Available at: <https://unep.ch/etu/publications/textONUBr.pdf>. See also, UNEP, Resolution 14/25 of June 17, 1987, adopting the Goals and Principles of Environmental Impact Assessment, UN Doc. UNEP/WG.152/4 Annex, Principle 2. Regarding these principles, the International Court of Justice has indicated that although they are not binding, States should take them into account as guidelines issued by an international organ., Βλ. ICJ, *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. v. Uruguay)*. Απόφαση της 20ης Απριλίου 2010, παρ. 205.

²⁴⁴ Παρ. 170 Γνωμοδότησης ΟΚ-23/17 «Όσον αφορά στο περιεχόμενο των μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων αυτό θα εξαρτηθεί από τις συγκεκριμένες περιστάσεις κάθε περίπτωσης και από το επίπεδο κινδύνου που ενέχει η προτεινόμενη δραστηριότητα». Ad hoc η εκτίμηση η οποία εγκυμονεί τον κίνδυνο

τον καθορισμό του περιεχομένου, της έκτασης και των όρων της διενεργούμενης Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, εφόσον πάντα «πιθανολογείται ότι η σχεδιαζόμενη δραστηριότητα ενδέχεται να προκαλέσει σημαντικές βλάβες στο περιβάλλον»²⁴⁵.

Εν ολίγοις, βασικές παράμετροι τις οποίες επανέλαβε αλλά και εμφατικά ανέδειξε το Δικαστήριο είναι α) ότι η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων πρέπει να γίνεται πριν την ανάληψη του έργου (παρ. 162), από ανεξάρτητο τεχνικό φορέα ή εμπειρογνώμονα (παρ. 163). Ιδιαίτερα σημαντική και συνδεδεμένη άμεσα με τα ανθρώπινα δικαιώματα η παρ. 164 όπου το Δικαστήριο είπε «Στο πλαίσιο της διαδικασίας έγκρισης μιας μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, το κράτος πρέπει να εξετάσει κατά πόσον η υλοποίηση του έργου είναι συμβατή με τις διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους. Από την άποψη αυτή, το κράτος πρέπει να λάβει υπόψη τον αντίκτυπο που μπορεί να έχει το έργο στις υποχρεώσεις του όσον αφορά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το Συνέδριο έχει δηλώσει σε περιπτώσεις κοινοτήτων αυτοχθόνων ότι οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων πρέπει να καλύπτουν τις κοινωνικές επιπτώσεις που συνεπάγεται το έργο. Εν προκειμένω, το Συνέδριο προειδοποιεί ότι εάν οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων δεν περιλαμβάνουν κοινωνική ανάλυση, η ανάλυση αυτή πρέπει να διεξάγεται από το κράτος κατά την εποπτεία της εν λόγω μελέτης»²⁴⁶.

Επιπλέον, το Δικαστήριο ανέφερε ότι η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων θα πρέπει να καλύπτει τον σωρευτικό αντίκτυπο που προκαλείται από υφιστάμενα έργα και από εκείνα που θα δημιουργήσουν τα σχέδια που έχουν προταθεί. Από αυτή την άποψη, αν ένα έργο έχει σχέση με ένα άλλο, όπως η κατασκευή ενός δρόμου για την

αυθαιρεσίας λόγω ευρείας διακριτικής ευχέρειας αλλά οριοθετείται εφόσον η κρατική νομοθεσία ακολουθεί τα διεθνή πρότυπα και αρχές.

²⁴⁵ Βλ. παρ. 150 Γνωμοδότησης OC-23/17 και UNEP εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων και στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση: Προς μία ολοκληρωμένη προσέγγιση), 2004, σελ. 18. Διατίθεται στη διεύθυνση: <http://unep.ch/etu/publications/textonubr.pdf>. Δείτε επίσης, ανάλυση UNEP 14/25 της 17ης Ιουνίου 1987, με την οποία υιοθετούνται οι στόχοι και οι αρχές της εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων (Στόχοι και Αρχές της εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων) UN Doc. UNEP / WG.152 / 4 παράρτημα 2. Σε σχέση με αυτές τις αρχές το διεθνές Δικαστήριο δήλωσε ότι αν και δεν είναι δεσμευτικές, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη από τα κράτη μέλη και τις κατευθυντήριες γραμμές που εκδίδονται από έναν διεθνή οργανισμό. Βλ. υποθ. Pulp Mills (Argentina v. Uruguay). Απόφαση της 20ης Απριλίου 2010, παρ. 205

²⁴⁶ Από αυτή την άποψη, η επιτροπή ESCR ανέφερε ότι τα κράτη θα πρέπει να αξιολογούν, εκτός από τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις, τις συνέπειες των σχεδίων ή δραστηριοτήτων που υποβάλλονται για έγκριση στα ανθρώπινα δικαιώματα. Βλ. Επιτροπή ESCR, Δήλωση στο πλαίσιο της Διάσκεψης του Ρίο + 20 σχετικά με την «πράσινη οικονομία στο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης και της εξάλειψης της φτώχειας», 4 Ιουνίου 2012, έγγραφο HE αριθ. E / C.12 / 2012 / 1, παρ. 7. Βλέπε επίσης UNEP, Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων και Στρατηγική Περιβαλλοντική Εκτίμηση: Προς μια Ολοκληρωμένη Προσέγγιση (Αξιολόγηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων και Στρατηγική Περιβαλλοντική Εκτίμηση: Προς μια Ολοκληρωμένη Προσέγγιση), 2004, σ. 52, διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://unep.ch/etu/publications/textonubr.pdf>.

παροχή πρόσβασης, η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τις επιπτώσεις του κύριου του έργου και των συναφών έργων. Ομοίως, πρέπει να ληφθεί υπόψη ο αντίκτυπος που προκαλείται από άλλα υφιστάμενα έργα. Η ανάλυση αυτή επιτρέπει να καταλήξουμε με πιο ακριβή τρόπο, εάν οι επιμέρους και συσσωρευμένες επιπτώσεις των υφιστάμενων και μελλοντικών δραστηριοτήτων συνεπάγονται κίνδυνο σημαντικών ζημιών. Πέραν της ΜΠΕ έχουν αναπτυχθεί και άλλα είδη μελετών στο πεδίο της πρόληψης όπως η Στρατηγική Μελέτη Επιπτώσεων²⁴⁷, η Μελέτη Επιπτώσεων στα Είδη και η Μελέτη Βιωσιμότητας κ.ά.

3.3.4 Η υποχρέωση προετοιμασίας ενός σχεδίου για περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης (contingency plan)

Όπως προβλέπει και η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS 1982) τα κράτη οφείλουν να προετοιμάζουν σχέδια έκτακτης ανάγκης για να αντιμετωπίζουν ατυχήματα ρύπανσης στο θαλάσσιο περιβάλλον²⁴⁸. Η ίδια υποχρέωση προβλέπεται και στη Σύμβαση για το Δίκαιο για τα Διεθνή Υδατορεύματα²⁴⁹. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο αναφέρει την ανάγκη οργάνωσης ενός σχεδίου έκτακτης ανάγκης για την ελαχιστοποίηση περιβαλλοντικών καταστροφών και τη λήψη μέτρων ασφαλείας, ακολουθώντας τις προτάσεις της Επιτροπής Διεθνούς Δίκαιου²⁵⁰. Ακόμη κι αν το κράτος προέλευσης θεωρείται ο κύριος υπεύθυνος για την προετοιμασία και την υλοποίηση του σχεδίου, το τελευταίο επιτυγχάνεται βέλτιστα με την προώθηση της διακρατικής συνεργασίας ιδίως σε περιπτώσεις θαλάσσιας ρύπανσης, η οποία εμπεριέχει και τον κίνδυνο ταχύτατης εξάπλωσης ή μεταφοράς μέσω του υγρού στοιχείου. Επομένως το σχέδιο έκτακτης ανάγκης ως υποχρέωση είναι θεμιτό να εφαρμόζεται από κοινού με τα άλλα γειτονικά και μη κράτη ή και σε συνεργασία με τους αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς²⁵¹.

²⁴⁷ UNEP, Environmental Impact Assessment and Strategic Environmental Assessment: Towards an Integrated Approach, 2004; UNEP, Resolution 14/25 of June 17 1987, adopting the Goals and Principles of environmental impact assessment. UN Doc. UNEP/WG.152/4 Annex, Principle 5.

²⁴⁸ UNCLOS, άρθρο 199.

²⁴⁹ Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses entered into force on August 17, 2014, art. 28.

²⁵⁰ *Articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*, adopted by the International Law Commission in 2001 and annexed to United Nations General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, UN Doc. A/RES/62/68, art. 16, and International Law Commission, *Commentaries on the draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*. Yearbook of the International Law Commission 2001, vol. II, Part Two (A/56/10), αρ. 16, παρ. 1 to 3.

²⁵¹ International Law Commission, *Commentaries on the draft Articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*, Yearbook of the International Law Commission 2001, vol. II, Part Two (A/56/10).

3.3.5 Υποχρέωση περιορισμού της περιβαλλοντικής ζημίας εάν εμφανισθεί

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο παραπέμπει στη γνωστή υπόθεση Iron Rhine για τη θεμελίωση της ανωτέρω υποχρέωσης²⁵². Ακόμη κι αν έχουν ληφθεί όλα τα απαραίτητα προληπτικά μέτρα το κράτος δεν απαλλάσσεται από την ευθύνη του εφόσον δεν αναλάβει τον περιορισμό της διασυνοριακής ρύπανσης²⁵³. Τα μέτρα πρέπει να ληφθούν άμεσα και το Δικαστήριο τα αναφέρει επιγραμματικά: α) καθαρισμός και αποκατάσταση της περιοχής εντός της δικαιοδοσίας του κράτους- προέλευσης, β) προσπάθεια περιορισμού της γεωγραφικής ακτίνας της ζημίας ώστε να μην επηρεάσει άλλα κράτη, γ) συλλογή των κατάλληλων πληροφοριών σχετικά με το συμβάν και το ρίσκο της περιβαλλοντικής ζημίας, δ) ειδοποίηση του εν δυνάμει έτερου θιγόμενου κράτους, ε) συνεργασία με το έτερο κράτος για τον περιορισμό των επιπτώσεων, στ) ενημέρωση των ενδιαφερόμενων προσώπων των οποίων τα δικαιώματα ενδεχομένως να παραβιαστούν από τη ζημία²⁵⁴.

Εν γένει το Δικαστήριο όσον αφορά στην πολύπλευρη υποχρέωση της πρόληψης προκειμένου να αποφευχθεί η εμφάνιση περιβαλλοντικής βλάβης και κατ' επέκταση παραβίασης των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων που είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την ποιότητα του περιβάλλοντος (βλ. Κεφάλαιο 2 της εργασίας για τη σχέση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με Περιβάλλον) αναφέρει μία σειρά από ειδικότερες υποχρεώσεις που καθιστούν ευχερέστερη την επίτευξη αυτού του στόχου. Βασίσθηκε σε προγενέστερα διεθνή νομολογιακά παραδείγματα, καθώς και στο έργο και τα άρθρα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου, τα οποία λειτουργούν ως κατευθυντήριες γραμμές για την αποτροπή πρόκλησης διασυνοριακής ζημίας.

²⁵² PCA, *Iron Rhine Arbitration (Belgium v. The Netherlands)*. Award of May 24, 2005, παρ.59.

²⁵³ International Law Commission, *Draft Principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities*, Yearbook of the International Law Commission 2006, vol. II, Part Two (A/61/10).

²⁵⁴ Το Διαμερικανικό Δικαστήριο ακολουθεί τα *Draft Principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities* που έθεσε η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου ως πρότυπο δράσης.

3.4 Η αρχή της προφύλαξης

Στις παραγράφους 175-180 το Δικαστήριο αναλύει την αρχή της προφύλαξης. Χαρακτηριστικά στην παρ. 175 το Δικαστήριο κρίνει ότι: «*Η αρχή της προφύλαξης, σε θέματα περιβάλλοντος, αναφέρεται στα μέτρα που πρέπει να ληφθούν σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει επιστημονική βεβαιότητα ως προς τον αντίκτυπο μιας δραστηριότητας στο περιβάλλον*»²⁵⁵. Όσον αφορά στα ληπτέα μέτρα, όπως έχει πει το Δικαστήριο στην υπόθεση *Telsra Corp Ltd v Hornsby Shire Council* (2006) «*το είδος και το επίπεδο των μέτρων προφύλαξης που θεωρείται κατάλληλο εξαρτάται από την συνδυαστική επίδραση του βαθμού σοβαρότητας και μη αναστρεψιμότητας της απειλής και από το βαθμό αβεβαιότητας. Αυτό το πόρισμα περιλαμβάνει εκτίμηση κινδύνου στη συνήθη μορφή εμφάνισής του, ήτοι την πιθανότητα να συμβεί η απειλή και η σοβαρότητα των συνεπειών της. Όσο πιο σοβαρή η πιθανή βλάβη και όσο πιο αβέβαιο το αποτέλεσμα, τόσο πιο μεγάλος ο βαθμός προφύλαξης που απαιτείται*»²⁵⁶.

Ως αρχή ή τάση του διεθνούς δικαίου η έννοια της προφύλαξης εμφανίστηκε στο διεθνές επίπεδο με την αρχή 15 της Διακήρυξης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη 1992²⁵⁷. Η αρχή της προφύλαξης, η οποία προβλέπεται σε πλείστα διεθνή κείμενα²⁵⁸, αναγνωρίζει ότι η επιστημονική γνώση έχει όρια και δεν αγγίζει πάντοτε το επίπεδο της απόλυτης βεβαιότητας αλλά ενδέχεται να κυμαίνεται σε αυτό της πιθανολόγησης με ενδείξεις που προσεγγίζουν έναν βαθμό βεβαιότητας²⁵⁹. Αυτή η

²⁵⁵ Παρ. 175 Γνωμοδότησης “El principio de precaución, en materia ambiental, se refiere a las medidas que se deben adoptar en casos donde no existe certeza científica sobre el impacto que pueda tener una actividad en el medio ambiente”.

²⁵⁶ *Telsra Corp Ltd v Hornsby Shire Council* (2006) NSWLEC 133.

²⁵⁷ Rio Declaration 1992, Principle 15 “Where there are threats of serious or irreversible damage, lack of full scientific certainty shall not be used as a reason for postponing cost-effective measures to prevent environmental degradation”.

²⁵⁸ Σύμβαση-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές μεταβολές, έναρξη ισχύος στις 21 Μαρτίου 1994, άρθρο. 3.3; Σύμβαση της Στοκχόλμης για τους επίμονους οργανικούς ρύπους, όπως τροποποιήθηκε το 2009, τέθηκε σε ισχύ στις 17 Μαΐου 2004, άρθρο. 1.; Σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλότητα, έναρξη ισχύος στις 29 Δεκεμβρίου 1993, προοίμιο.; Πρωτόκολλο σχετικά με τη Σύμβαση για την πρόληψη της θαλάσσιας ρύπανσης από την απόρριψη αποβλήτων και άλλων υλικών (όπως τροποποιήθηκε το 2006) τέθηκε σε ισχύ στις 24 Μαρτίου 2006, στο προοίμιο και στο άρθρο. 3.1; Διεθνής Σύμβαση για τον έλεγχο των επιβλαβών συστημάτων προστασίας από την ρύπανση των πλοίων, έναρξη ισχύος στις 17 Σεπτεμβρίου 2008, προοίμιο.; Πρωτόκολλο της Καρθαγένης για τη Βιοασφάλεια στη Σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλότητα, έναρξη ισχύος στις 11 Σεπτεμβρίου 2003, προοίμιο και άρθρα. 1, 10.6 και 11.8.; Συμφωνία για την εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας της 10ης Δεκεμβρίου 1982, σχετικά με τη διατήρηση και διαχείριση των αλληλο-επικαλυπτόμενων αποθεμάτων και των άκρως μεταναστευτικών αποθεμάτων ιχθύων, τέθηκε σε ισχύ στις 11 του Δεκεμβρίου 2001, άρθρο 6, και στη Σύμβαση της Βιέννης για την προστασία της στιβάδας του όζοντος, η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 22 Σεπτεμβρίου 1988; Bamako Convention 1991, προοίμιο; Watercourses Convention 1992, art. 2.5a; Danube Convention 1994, art. 2.4.

²⁵⁹ Βλ. *Pfizer case* (2002), παρ. 142, 146 “a preventive measure can be taken only if the risk, although the reality and extent thereof have not been fully demonstrated by conclusive scientific evidence, appears nevertheless to be adequately backed up by the scientific data available at the time when the measure was taken”. “The precautionary principle can... apply only in situations in which there is a risk, notably

παραδοχή εκκινεί από την πρόθεση να μη χρησιμοποιηθεί η επιστημονική αβεβαιότητα ως δικαιολογητική βάση για την παραβίαση περιβαλλοντικών διατάξεων και ως όχημα για την αυθαίρετη και ανεξέλεγκτη περιβαλλοντική υποβάθμιση²⁶⁰. Στην υπόθεση *Tatar v Romania* (2009) το ΕΔΔΑ είχε την ευκαιρία να κάνει λόγο και για την αρχή της προφύλαξης η οποία κατά την άποψη του Δικαστηρίου είχε πλέον μετατοπισθεί «από το φιλοσοφικό επίπεδο στη δικαστική πρακτική με περιεχόμενο προς εφαρμογή»²⁶¹. Το περιεχόμενο της αρχής της προφύλαξης είναι αρκετά γενικό και εξαρτάται από το πλαίσιο εντός του οποίου εφαρμόζεται (είδος δραστηριότητας, χρόνος, τόπος, συνθήκες)²⁶².

Το Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας έχει δηλώσει ότι η προληπτική προσέγγιση έχει ξεκινήσει μια τάση και αποτελεί μέρος του εθιμικού διεθνούς δικαίου. Ανέφερε επίσης ότι η προληπτική προσέγγιση αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της γενικής υποχρέωσης δέουσας επιμέλειας, η οποία απαιτεί από το κράτος να λάβει όλα τα κατάλληλα μέτρα για την πρόληψη των ζημιών που προκύπτουν από δραστηριότητες που ασκούνται²⁶³. Αυτή τη θέση επιβεβαιώνει το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην παρούσα Γνωμοδότηση αναφέροντας στην παρ. 177 ότι «η προσέγγιση της προφύλαξης αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της γενικής υποχρέωσης δέουσας επιμέλειας, η οποία απαιτεί από το κράτος καταγωγής να λάβει όλα τα κατάλληλα μέτρα για την πρόληψη των ζημιών που προκύπτουν από δραστηριότητες. Η υποχρέωση αυτή ισχύει σε περιπτώσεις όπου τα επιστημονικά στοιχεία σχετικά με το πεδίο εφαρμογής και τις ενδεχόμενες αρνητικές επιπτώσεις της εν λόγω δραστηριότητας είναι ανεπαρκή, αλλά υπάρχουν εύλογοι δείκτες των πιθανών κινδύνων»²⁶⁴.

to human health, which, although it is not founded on mere hypotheses that have not been scientifically confirmed, has not yet been fully demonstrated”.

²⁶⁰ Βλ. WSSD Plan for Implementation, παρ. 22 και 103; Ο βαθμός αβεβαιότητας εξαρτάται από την ανάλυση κάποιων παραγόντων όπως α) η επάρκεια στοιχείων που καταδεικνύουν την πιθανή σοβαρή ή μη αναστρέψιμη περιβαλλοντική ζημία που ενδεχομένως θα προκαλέσει η σχεδιαζόμενη δραστηριότητα, β) το είδος αβεβαιότητας, επιστημονική, μεθοδολογική ή τεχνική και γ) την πιθανότητα μείωσης της αβεβαιότητας σε συνάρτηση με οικονομικά, ερευνητικά στοιχεία εντός εύλογου χρονικού πλαισίου, *Telsra Corp Ltd v Hornsby Shire Council* (2006) NSWLEC 133.

²⁶¹ *Tatar v Romania* (2009), Application No 67021/01, παρ. 69; Βλ. και D Shelton “*Human Rights and Environment: Past, Present and Future Linkages and the Value of a Declaration*”, Draft Paper prepared for the High Level Expert Meeting on the New Future of Human Rights and Environment: Moving the Global Agenda Forward, Nairobi, 30 November-1 December 2009.

²⁶² Research Handbook on Fundamental Concepts of International Environmental Law, ed. Douglas Fisher (Edward Elgar, 2016), σελ. 467 “the content of the principle is highly context-dependent”, The precautionary principle in environmental governance, Annecoos Wiersema

²⁶³ Βλ. ITLOS, *Responsibilities and obligations of States with respect to activities in the Area*, Advisory Opinion, 1 February 2011, παρ. 135. Βλέπε επίσης, Southern Bluefin Tuna Cases (*New Zealand v. Japan; Australia v. Japan*) 1999 παρ. 73 έως 80.

²⁶⁴ Παρ. 177 Γνωμοδότησης OC-23/17; Αξίζει να αναφερθεί ότι το περιεχόμενο της αρχής της προφύλαξης ποικίλλει ανάλογα με την πηγή. Η αρχή της προφύλαξης εφαρμόζεται όταν υπάρχει απειλή σοβαρής ή ανεπανόρθωτης βλάβης, αλλά δεν έχει ληφθεί απόλυτη επιστημονική βεβαιότητα για αυτό.

Κατά την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης επαναπροσδιορίζεται επίσης ο ρόλος και η θέση, η ισχύς της επιστήμης και των επιστημονικών μεθόδων και πορισμάτων στην υπηρεσία του δημόσιου συμφέροντος²⁶⁵. Προφύλαξη, ρίσκο, αβεβαιότητα. Οι τρεις πυλώνες στους οποίους βασίζεται η έννοια που έχει εξελιχθεί σε αρχή του διεθνούς δικαίου. Στον πυρήνα του περιβαλλοντικού δικαίου έγκειται ο στόχος αποτροπής πρόκλησης σημαντικής περιβαλλοντικής ζημίας. Πέραν της πρόληψης και των διαδικασιών που αυτή θέτει και ενεργοποιεί, το επίπεδο προστασίας μετατίθεται πλέον σε ένα προγενέστερο στάδιο προφύλαξης, το οποίο αναγνωρίζει ότι στην διαδικασία πρόβλεψης ενός μελλοντικού περιβαλλοντικού αντικτύπου δεν μπορεί να υπάρξει απόλυτη επιστημονική βεβαιότητα ελλείψει δεδομένων ή μεθόδων απόλυτου υπολογισμού των δυνητικά εμφανιζόμενων παραμέτρων λόγω και της πολυπλοκότητας των οικοσυστημάτων²⁶⁶. Οι απρόβλεπτες και πολυπαραγοντικές αντιδράσεις της φύσης επιτείνουν την αβεβαιότητα και επιτάσσουν την ανάληψη προληπτικής δράσης για τη διαφύλαξη βασικών αγαθών, περιβαλλοντικών και ανθρωποκεντρικών²⁶⁷.

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο καταλήγει όσον αφορά στην προφύλαξη στο ότι: *«Η γενική απαίτηση να εγγυηθεί ένα κράτος το δικαίωμα στη ζωή και την προσωπική ακεραιότητα σημαίνει ότι τα κράτη θα πρέπει να δράσουν επιμελώς για την πρόληψη ζημιών στα δικαιώματα αυτά (παραπάνω παρ. 118). Ομοίως, κατά την ερμηνεία της Σύμβασης, όπως ζητήθηκε εν προκειμένω, πρέπει πάντοτε να αναζητείται η "καλύτερη οπτική γωνία/προοπτική" για την προστασία του προσώπου (παράγραφος 41). Ως εκ τούτου, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, τα κράτη μέρη οφείλουν να ενεργούν σύμφωνα με την αρχή της προφύλαξης, με σκοπό την προστασία του δικαιώματος στη ζωή και την*

Με αυτή την έννοια, το επίπεδο απαιτεί μεγαλύτερη ζημία από ότι το πρότυπο που ισχύει για την υποχρέωση της πρόληψης, η οποία απαιτεί ένα σημαντικό κίνδυνο βλάβης.; Βλ. Δήλωση του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Ρίο ντε Τζανέιρο, 3 με 14 Ιούνιος 1992, UN Doc. UNCONP.I51 / 26 /1 (Vol. 1), αρχή 15, και τη Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 21 Μαρτίου 1994, το άρθρο 3.3.

²⁶⁵ Annecoos Wiersema, *The precautionary principle in environmental governance*, in *Research Handbook on Fundamental Concepts of International Environmental Law*, ed. Douglas Fisher (Edward Elgar, 2016), "the content of the principle is highly context-dependent", σελ. 467.

²⁶⁶ Bergen Declaration, 16 May 1990 (Establishing an Ecosystem Approach to Management, 2002) "Environmental measures must anticipate, prevent and attack the causes of environmental degradation. Where there are threats of serious or irreversible damage, lack of full scientific certainty should not be used as a reason for postponing measures to prevent environmental degradation" και "Achieving a balance between sustainability and fishing effort in the North Sea must not lead to excessive fishing effort elsewhere. The Ministers invite the competent authorities to establish a management regime for deep sea fisheries in the North East Atlantic and implement it on the basis of ICES advice and following a precautionary approach", παρ. 15.

²⁶⁷ Lynda M. Collins, "Strange Bedfellows? The Precautionary Principle and Toxic Tort: A Tort Paradigm for the Twenty-First Century" (2005) 35 *Environmental Law Reporter* 10361.

προσωπική ακεραιότητα, στις περιπτώσεις όπου υπάρχουν εύλογες ενδείξεις ότι μια δραστηριότητα θα μπορούσε να έχει σοβαρές και μη αναστρέψιμες βλάβες στο περιβάλλον, ακόμη και ελλείψει επιστημονικής βεβαιότητας²⁶⁸ ώστε να λάβουν μέτρα "αποτελεσματικά" για την πρόληψη σοβαρών ή μη αναστρέψιμων ζημιών»²⁶⁹.

Συμπερασματικά, η προβληματική που εισάγει η αξιολογική έννοια «αποτελεσματικά» στη συζήτηση εδράζεται στο ότι η αρχή της προφύλαξης είναι γενική, δίχως σαφές, συγκεκριμενοποιημένο περιεχόμενο και αυτή η αοριστία αποτελέσματος κάνει την εφαρμογή της μετριοπαθή αφενός και αφετέρου εμποδίζει την διεκδίκηση της τήρησής της σε δικαστικό επίπεδο καθώς η απόδειξη της (μη) τήρησής της επαφίεται κυρίως σε διαδικασίες εσωτερικής κρατικής αξιολόγησης. Παράγοντες αντικειμενικότητας και δείκτες για την τήρηση της προφύλαξης ως τρόπου συμπεριφοράς είναι το είδος και ο βαθμός του ρίσκου μίας δραστηριότητας, καθώς και η απόδειξη τήρησης των προβλεπόμενων προληπτικών διαδικαστικών προϋποθέσεων δράσης πριν την ανάληψη του έργου. Η διαφάνεια ως προς τις κρατικές αποφάσεις επιμέτρησης του πιθανού ρίσκου αποτελεί μία ακόμη εγγύηση για την τήρηση της αρχής της προφύλαξης θέτοντας υπό εξέταση και ορθολογικό έλεγχο τη λήψη αναπτυξιακών αποφάσεων, προωθώντας τη σύζευξη οικονομίας και οικολογίας προς μία κοινή, συμπληρωματική και όχι ανταγωνιστική κατεύθυνση.

²⁶⁸ Βλ. ITLOS, *Responsibilities and obligations of States with respect to activities in the Area*, Advisory Opinion, 1 February 2011, παρ. 128 σύμφωνα με την οποία η αρχή της προφύλαξης καθορίζει το «πραγματικό κόστος» και το επίπεδο των μέτρων που πρόκειται να ληφθούν μπορεί να είναι αυστηρότερο για τις ανεπτυγμένες χώρες ή ανάλογα με τις τεχνικές και επιστημονικές δυνατότητες που διαθέτει το κράτος.; Βλέπε επίσης, τη Σύμβαση-πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, η οποία τέθηκε σε ισχύ στις 21 Μαρτίου 1994, το άρθρο 3.3, και τη νομοθεσία του Περού

²⁶⁹ Παρ. 180 Γνωμοδότηση OC-23/17.

3.5 Η υποχρέωση συνεργασίας σε διακρατικό επίπεδο

Η αρχή της «καλής γειτονίας» περιλαμβάνεται στο άρθρο 74 του Χάρτη των ΗΕ, άπτεται οικονομικών, κοινωνικών και εμπορικών ζητημάτων και μεταφράζεται σε μίαπροσπάθεια προώθησης της διακρατικής συνεργασίας σε διεθνές επίπεδο. Από την αρχή της καλής γειτονίας προκύπτει και η αρχή της συνεργασίας, η οποία ανευρίσκεται σε πλείστα διεθνή κείμενα²⁷⁰ και νομολογιακές αναφορές²⁷¹ και έχει αναγνωρισμένο εθνικό χαρακτήρα²⁷².

Το άρθρο 26 της Αμερικανικής Σύμβασης κατοχυρώνει την υποχρέωση διεθνούς συνεργασίας με προοπτική την ανάπτυξη και την προστασία των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων²⁷³, όπως αναφέρεται και στο Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ²⁷⁴. Ιδίως στις περιπτώσεις αναπτυξιακών δραστηριοτήτων τέτοιου διαμετρήματος όπως το σχεδιαζόμενο Grand Canal με σοβαρό ενδεχόμενο πρόκλησης σημαντικής διασυνοριακής ζημίας το κράτος προέλευσης της ζημίας “*State of origin*” και τα ενδιαφερόμενα, θιγόμενα κράτη “*potentially affected States*” οφείλουν να δείξουν διάθεση συνεργασίας προκειμένου να λάβουν τις κατάλληλες πληροφορίες εκατέρωθεν και να λάβουν μέτρα αφενός για την πρόληψη και αφετέρου για τον μετριασμό κάθε ενδεχόμενης περιβαλλοντικής ζημίας, αναφέρει το Δικαστήριο στην παρ. 182 της υπό ανάλυση Γνωμοδότησης OC-23/17²⁷⁵. Και αυτό πηγάζει από την υποχρέωσή τους να προστατεύσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα όσων υπάγονται στη δικαιοδοσία τους. Αναδεικνύεται σε αυτό το σημείο

²⁷⁰ Διακήρυξη της Στοκχόλμης, αρχή 24; Διακήρυξη του Ρίο, αρχή 27; Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα, άρθρο 5; Απόφαση της Γενική Συνέλευσης των ΗΕ 2625 (XXV), Αρχή 4 (Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, Res. 2625/1970); Σύμβαση για Βιομηχανικά Ατυχήματα, Προοίμιο; Σύμβαση Εσπού, Προοίμιο και άρθρο 8 και Παράρτημα 4; Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή, Προοίμιο; ILC Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, άρθρο 4; Παγκόσμιος Χάρτης της Φύσης (1982); UNCLOS 1982, άρθρα 123 και 197.

²⁷¹ Βλ. ICJ, υπόθεση Gabčíkovo-Nagymaros (Ουγγαρία κατά Σλοβακίας). Απόφαση της 25ης Σεπτεμβρίου 1997, παρ. 17, 32 και 140; υπόθεση Lac Lanoux (Γαλλία κατά Ισπανίας). Απόφαση της 16ης Νοεμβρίου 1957; Trail Smelter (1941); Corfu-Channel (1949); Case concerning the Kasiki/Sedudu Island (Botswana/Namibia), 1999 ICJ Reports 1045, παρ. 102; MOX Plant case (Provisional Measures) (Ιρλανδία κατά Ηνωμένου Βασιλείου) της 3ης Δεκεμβρίου 2001, παρ. 82; Advisory Op. Request submitted by the Sub-regional Fisheries Commission 2015; ICJ, Pulp Mills (Argentina v. Uruguay) παρ. 77.

²⁷² Arbitral Tribunal, *Lake Lanoux Arbitration (France v. Spain)*. Decision of November 16, 1957, p. 308.

²⁷³ The relevant part of Article 26 of the Convention stipulates that: “The States Parties undertake to adopt measures, both internally and through international cooperation, especially those of an economic and technical nature, with a view to achieving progressively [...] the full realization of [economic, social and cultural] rights”

²⁷⁴ See, the preamble to the Protocol of San Salvador, and Articles 1, 12 and 14 of this treaty.

²⁷⁵ Παρ. 182 Γνωμοδότησης OC 23-17.

και η ουσιαστική πτυχή του εκ πρώτης όψεως διαδικαστικού καθήκοντος συνεργασίας, το οποίο όπως και η υποχρέωση πρόληψης παραμένει τρόπος συμπεριφοράς όχι αποτελέσματος με στόχο όμως τη διαφύλαξη ουσιαστικών δικαιωμάτων.

Οι τοπικές κοινότητες επισημαίνουν επίσης την αναγκαιότητα για τη συμμετοχή του κοινού στις προσπάθειες προστασίας του περιβάλλοντος από το οποίο αντλούν δικαιώματα ζωής και πολιτιστικής ταυτότητας. Πράγματι, υπάρχει ένα αναδυόμενο δικαίωμα ελεύθερης, προγενέστερης ενημέρωσης και συγκατάθεσης, που αναγνωρίζεται στη Διακήρυξη του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα των Αυτόχθονων Λαών του 2007 όπου στο άρθρο 19 προβλέπεται ότι «*καμία μετατόπιση του πληθυσμού δεν θα λαμβάνει χώρα δίχως την ελεύθερη, προγενέστερη και ενημερωμένη συναίνεση των αυτόχθονων πληθυσμών που αφορά*»²⁷⁶. Επίσης στην παρ. 185 της Γνωμοδότησης το Δικαστήριο τονίζει ότι: «*Το καθήκον της συνεργασίας είναι ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση των κοινών πόρων, των οποίων η εκμετάλλευση και η ανάπτυξη θα πρέπει να γίνεται με δίκαιο και εύλογο τρόπο με σεβασμό στα δικαιώματα των άλλων μελών που έχουν δικαιοδοσία επί των εν λόγω πόρων*»²⁷⁷.

Η έννοια των κοινών πόρων και πολύ περισσότερο η έννοια της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας στοχεύουν στο να επαναπροσδιορίσουν ριζικά τη σύλληψη του διεθνούς δικαίου από ένα ανταγωνιστικό σύστημα μεταξύ κυρίαρχων κρατών σε ένα σύστημα παγκόσμιας συνεργασίας. Προσπαθεί να υπερβεί την παραδοσιακή έννοια της κρατικής κυριαρχίας η οποία παραμένει στον πυρήνα του διεθνούς δικαίου ως μέσο διεκδίκησης κρατικών συμφερόντων²⁷⁸. Αντίθετα η ιδέα της κοινής κληρονομιάς της ανθρωπότητας βασίζεται στην προαγωγή παγκόσμιων συμφερόντων οικολογικής και πολιτιστικής κατεύθυνσης βασιζόμενη στην περιβαλλοντική προστασία των οικοσυστημάτων, στην κοινωνική δικαιοσύνη και αποτελώντας ισχυρό αντίλογο στην επονομαζόμενη “*tragedy of the commons*”²⁷⁹. Όπως αναφέρει και το Πρωτόκολλο της Ναγκόγια για την Πρόσβαση στους Γενετικούς

²⁷⁶ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2 October 2007, UN Doc. A/RES/61/295 (UNDRIP), Annex, άρθρο 19.

²⁷⁷ Παρ. 185 Γνωμοδότησης; Όσον αφορά το μερίδιο κάθε κράτους επί κοινών φυσικών πόρων, ο Χάρτης των Οικονομικών Δικαιωμάτων και Υποχρεώσεων των Μελών προβλέπει ότι: «Κατά την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων από κοινού από δύο ή περισσότερες χώρες, κάθε κράτος πρέπει να συνεργαστεί στη βάση ενός συστήματος πληροφόρησης και διαβούλευσης με το αντικείμενο της βέλτιστης χρήσης αυτών που δεν προκαλεί βλάβη στα νόμιμα συμφέροντα των άλλων». Χάρτης των Οικονομικών Δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των μελών, που εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 12 Δεκεμβρίου 1974, ψήφισμα 3281 (XXIX) της, UN Doc. A / RES / 29/3281.

²⁷⁸ Prue Taylor, *The concept of the common heritage of mankind*, in Research Handbook on Fundamental Concepts of Environmental Law, σελ. 306.

²⁷⁹ Hardin G., *The Tragedy of the Commons*, Science, New Series, Vol. 162, No. 3859 (Dec. 13, 1968), pp. 1243-1248

Πόρους και την Δίκαιη και Ίση Κατανομή των Ωφελειών που πηγάζουν από την Χρήση τους, το οποίο προσαρτάται στην Σύμβαση για την Προστασία της Βιολογικής Ποικιλότητας είναι απαραίτητη η συμμετοχή, η ενημέρωση και η εξασφάλιση πραγματικής συναίνεσης από όλα τα δυνητικά θιγόμενα κράτη και τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες²⁸⁰.

3.6 Οι ειδικότερες υποχρεώσεις συνεργασίας

Το καθήκον διακρατικής συνεργασίας σε ζητήματα περιβαλλοντικού δικαίου φαίνεται να έχει μία ουσιαστική περισσότερο παρά διαδικαστική φύση, η οποία εμπεριέχει βασικές αρχές και συλλήψεις του περιβαλλοντικού δικαίου και νοείται ως μία προσπάθεια, η οποία συμβάλλει στην εξελικτική ανάπτυξη του Διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου. Η υποχρέωση συνεργασίας παραμένει μία υποχρέωση συμπεριφοράς με διακρατικό χαρακτήρα και απεύθυνση που βασίζεται στην καλόπιστη δράση των ενδιαφερόμενων κρατών. Εξαιτίας της ασαφούς και γενικού περιεχομένου φύσης της, η υποχρέωση συνεργασίας υλοποιείται με διάφορους τρόπους και η εκπλήρωσή της διαφέρει ως προς τον βαθμό αυστηρότητας, την ακολουθούμενη διαδικασία και τους ειδικότερους όρους.

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο στις παραγράφους 187 επόμενα της Γνωμοδότησης αναφέρει τις ειδικότερες υποχρεώσεις που απορρέουν από το γενικό καθήκον συνεργασίας. Σε πολλές περιπτώσεις τα κράτη είναι υποχρεωμένα να προωθούν και να αναζητούν τη συμβολή διεθνών οργανισμών ή να συνάπτουν μία συνθήκη, η οποία ειδικά θα ρυθμίζει τη διαδικασία με την οποία θα λαμβάνει χώρα αυτή η συνεργασία για ζητήματα περιβαλλοντικού δικαίου.

3.6.1 Η υποχρέωση κοινοποίησης

Η καλόπιστη συνεργασία προϋποθέτει πάντοτε την κοινοποίηση και η κοινοποίηση δεν πραγματώνεται ποτέ ουσιαστικά χωρίς τη δυνατότητα διαβούλευσης και συνεργασία με τα άμεσα θιγόμενα κράτη. Συγκεκριμένα στην παράγραφο 187 της Γνωμοδότησης OC-23/17 το Δικαστήριο αναφέρει: *Η υποχρέωση συνεργασίας συνεπάγεται την υποχρέωση κοινοποίησης στα δυνητικά επηρεαζόμενα κράτη για ενδεχόμενες σημαντικές περιβαλλοντικές ζημίες που προκαλούνται από δραστηριότητες που διεξάγονται υπό τη δικαιοδοσία τους. Η υποχρέωση αυτή απαιτεί επίσημη και δημόσια γνώση των δραστηριοτήτων που αναλαμβάνονται στην εθνική δικαιοδοσία για*

²⁸⁰ Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of the Benefits Arising from their Utilization to the Convention of Biological Diversity, 29 October 2010, Άρθρα 6-7.

την αποφυγή σημαντικών ζημιών στο περιβάλλον της γειτονικής περιοχής²⁸¹. Το κράτος που φέρει την πρωτοβουλία ανάληψης του έργου με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις οφείλει να ενημερώνει τα άλλα ενδιαφερόμενα κράτη σε περίπτωση που από τη δραστηριότητα ενδέχεται να προκληθεί διασυνοριακή ζημία. Επίσης οφείλει στο πλαίσιο της καλόπιστης συνεργασίας μαζί τους να παρέχει επαρκή και έγκυρα στοιχεία όσον αφορά στο είδος και το ύψος της προβλεπόμενης περιβαλλοντικής αλλοτρίωσης, το μέγεθος και τις επιπτώσεις της σχεδιαζόμενης δραστηριότητας. Επίσης οφείλει να απέχει από την πραγματοποίηση της σχεδιαζόμενης δραστηριότητας εάν προηγουμένως δεν έχει λάβει χώρα η απαιτούμενη ενημέρωση και διαβούλευση με το άλλο ενδιαφερόμενο κράτος²⁸².

Επίσης στην παράγραφο 190 αναφέρει: «Υπάρχει επίσης υποχρέωση κοινοποίησης σχετικά με τις περιβαλλοντικές καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, οι οποίες χαρακτηρίζονται επίσης ως φυσικές καταστροφές. Περιβαλλοντική έκτακτη ανάγκη είναι μία κατάσταση που ξαφνικά, μπορεί να προκαλέσει ή να συνεπάγεται άμεσο κίνδυνο ανεπιθύμητων ή βλαβερών επιπτώσεων στο περιβάλλον²⁸³, είτε ως αποτέλεσμα φυσικών αιτιών ή από την ανθρώπινη συμπεριφορά²⁸⁴. Η κοινοποίηση σε περιπτώσεις περιβαλλοντικής έκτακτης ανάγκης πρέπει να γίνει χωρίς καθυστέρηση, πράγμα που σημαίνει ότι το κράτος προέλευσης πρέπει να κοινοποιήσει όσους ενδέχεται να θιγούν,

²⁸¹ OHE A / RES / 2995 (XXVII) Ψήφισμα Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών 2995 (XXVII) σχετικά με τη συνεργασία μεταξύ των μελών στον τομέα του περιβάλλοντος, 15 Δεκεμβρίου του 1972, Doc ; Βλέπε επίσης, έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, «Το κοινό μας μέλλον» (Brundtland Report), η οποία εγκρίθηκε στο Ναϊρόμπι στις 16 Ιουνίου 1987 παράρτημα έγγρ. A OHE / 42/427, αρχή 16.

²⁸² ICJ, Certain Activities carried out by Nicaragua in the Border Area (Κόστα Ρίκα ν Νικαράγουα), η κατασκευή ενός δρόμου στην Κόστα Ρίκα κατά μήκος του ποταμού San Juan (Νικαράγουα εναντίον Κόστα Ρίκα). Απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 2015, παρ. 104. Βλέπε επίσης, μεταξύ άλλων, Arbitral Tribunal, υπόθεση Lac Lanoux (Γαλλία κατά Ισπανίας). Απόφαση της 16ης Νοεμβρίου 1957; CIJ, υπόθεση Gabčíkovo-Nagymaros (Ουγγαρία κατά Σλοβακίας). Απόφαση της 25ης Σεπτεμβρίου 1997. Περίπτωση των ελαιολιβαίων στον ποταμό Ουρουγουάη (Αργεντινή κατά της Ουρουγουάης). Απόφαση της 20ης Απριλίου 2010 και υπόθεση του Κανάλι της Κέρκυρας (Ηνωμένο Βασίλειο κατά Αλβανίας). Απόφαση της 9ης Απριλίου 1949, σ. 22.

²⁸³ Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biodiversity entered into force on September 11, 2003, άρθ. 17; Rio Declaration on Environment and Development, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc.A/CONF.151/26 (Vol. I), Principle 18; Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes of the Economic Commission for Europe (ECE), entered into force on October 6, 1996, άρθ. 1 και 14, and Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (Tehran Convention), entered into force on August 12, 2006, άρθρο 1.

²⁸⁴ International Law Commission, *Commentaries on the draft articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*, Yearbook of the International Law Commission 2001, vol. II, Part Two, (A/56/10), άρθ. 17, παρ. 3; Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, entered into force on August 17, 2014, άρθ. 28.1, and Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (Tehran Convention), entered into force on August 12, 2006, άρθ. 1 και 13.1.

μόλις λάβει γνώση αυτής της κατάστασης»²⁸⁵.

3.6.2 Η υποχρέωση διαβούλευσης και διαπραγμάτευσης

Η διαβούλευση αποτελεί τη φυσική προέκταση της ειδοποίησης²⁸⁶. Ο όρος της διαβούλευσης εξυπηρετεί τη δημοκρατικότητα της διαδικασίας και παρέχει στο έτερο κράτος την ευκαιρία να προβάλλει τις απόψεις του και τους προβληματισμούς του, να θέσει επί τάπητος τις δικές του μελέτες και πληροφορίες καθώς και να προβάλει τις ενστάσεις του για τη δραστηριότητα πάντοτε με καλή πίστη²⁸⁷.

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο στην παράγραφο 199 της Γνωμοδότησης OC-23/17 παραπέμπει σε προγενέστερη νομολογία όπως η Lake Lanoux case, όπου το Διαιτητικό Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η διαπραγμάτευση με καλή πίστη σημαίνει να λαμβάνονται υπόψιν όλα τα συμφέροντα εξίσου, να αναζητείται η ισότιμη ικανοποίησή τους και το κράτος που αναλαμβάνει την αναπτυξιακή δραστηριότητα να δείχνει πρόθυμο να ακούσει και να λάβει υπόψη τις εκατέρωθεν ανησυχίες και περιβαλλοντικούς προβληματισμούς²⁸⁸. Την αμοιβαία προθυμία και κατανόηση κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και διαβουλεύσεων με πραγματική διάθεση ουσιαστικής συνεργασίας²⁸⁹ έχει τονίσει και το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης²⁹⁰.

Το ίδιο πνεύμα διακατέχει και τα άρθρα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου για την Πρόληψη Διασυνοριακής Ζημίας από Επικίνδυνες Δραστηριότητες²⁹¹. Επιπλέον τα κράτη οφείλουν να αναμένουν την έκβαση της διαδικασίας διαπραγματεύσεων πριν

²⁸⁵ Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biodiversity entered into force on September 11, 2003, άρθ. 17, and International Law Commission, *Commentaries on the draft Articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities*, Yearbook of the International Law Commission 2001, vol. II, Part Two (A/56/10), άρθ. 17, παρ. 2.

²⁸⁶ Ellie Louka, *International Environmental Law, Fairness, Effectiveness and World Order*, Cambridge University Press, 2006.

²⁸⁷ Rio Declaration on Environment and Development, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), Principle 19; Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, entered into force on August 17, 2014, άρθρο 17.2.; Charter of Economic Rights and Duties of States, art. 3, adopted by the United Nations General Assembly on December 12, 1974 in Resolution 3281 (XXIX), UN Doc. A/RES/29/3281.

²⁸⁸ Arbitral Tribunal, *Lake Lanoux Arbitration (France v. Spain)*. Decision of November 16, 1957, p. 32.; Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, entered into force on August 17, 2014, art. 17.2.

²⁸⁹ ICJ, *Case of the North Sea Continental Shelf (Germany v. Denmark)*. Judgment of February 20, 1969, παρ. 85; *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*. Judgment of September 25, 1997, παρ. 141.

²⁹⁰ ICJ, *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*. Judgment of September 25, 1997, παρ. 112.

²⁹¹ ICJ, *Case of the North Sea Continental Shelf (Germany v. Denmark)*. Judgment of February 20, 1969.; *Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*. Judgment of September 25, 1997, παρ. 141.

αναλάβουν την εκπόνηση του έργου²⁹². Συγκεκριμένα το Διαμερικανικό Δικαστήριο παραπέμπει στην υπόθεση Pulp Mills για τη στήριξη του παραπάνω επιχειρήματος²⁹³.

Ωστόσο η διαβούλευση δεν φθάνει στο σημείο να παρέχει στο έτερο κράτος το δικαίωμα να ασκήσει βέτο ή να αρνηθεί την ανάληψη της αναπτυξιακής δραστηριότητας (Lake Lanoux case)²⁹⁴. Όπως και η γενική υποχρέωση συνεργασίας, έτσι και η ειδικότερη έκφανση της διαπραγμάτευσης αποτελεί μία υποχρέωση συμπεριφοράς, όχι αποτελέσματος, αρκεί να διενεργείται με καλή πίστη και πραγματική διάθεση διακρατικής συνεννόησης.

3.6.3 Η υποχρέωση ανταλλαγής πληροφοριών

Καθ' όλη τη διάρκεια της διακρατικής συνεργασίας και της διαπραγμάτευσης τα κράτη οφείλουν να ανταλλάσσουν πληροφορίες σχετικά με την επιστημονική και τεχνολογική γνώση που διαθέτουν προκειμένου να διευκολύνουν την διαδικασία πρόληψης και αποτροπής της εμφάνισης διασυνοριακής περιβαλλοντικής ζημίας²⁹⁵.

Η Διακήρυξη του Ρίο στην αρχή 9 προβλέπει: «*Τα κράτη οφείλουν να συνεργάζονται για να ισχυροποιήσουν την ενδογενή τους ανάπτυξη δεξιοτήτων για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης με το να βελτιώνουν τις επιστημονικές τους γνώσεις μέσω της ανταλλαγής επιστημονικών και τεχνολογικών πληροφοριών και προωθώντας την ανάπτυξη, την προσαρμογή και τη μεταφορά τεχνολογίας [...]»*²⁹⁶. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο επίσης επικαλείται και τη νομολογία του ITLOS στην Υπόθεση MOX Plant για να καταδείξει την αναγκαιότητα της έγκαιρης και έγκυρης πληροφόρησης μεταξύ των κρατών σε πνεύμα διακρατικής συνεργασίας και καλής πίστης²⁹⁷.

²⁹² Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, entered into force on August 17, 2014, art. 14; Articles on prevention of transboundary harm from hazardous activities, adopted by the International Law Commission in 2001 and annexed to the United Nations General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, UN Doc. A/RES/62/68, art. 8.2, and Statute of the River Uruguay, signed by Argentina and Uruguay on February 26, 1975, art. 9.

²⁹³ ICJ, *Case of Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*. Judgment of April 20, 2010, παρ.σ. 144 and 147 “*as long as the procedural mechanism for cooperation between the parties to prevent significant damage to one of them is taking its course, the State initiating the planned activity is obliged not to authorize such work and, a fortiori, not to carry it out*”; to the contrary, “*there would be no point in the cooperation mechanism [...] and] the negotiations between the parties would no longer have any purpose.*”

²⁹⁴ Arbitral Tribunal, *Lake Lanoux Arbitration (France v. Spain)*. Decision of November 16, 1957, παρ. 13.

²⁹⁵ Stockholm Declaration on the Human Environment, adopted at the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, June 5 to 16, 1972, UN Doc. A/CONF.48/14/Rev.1, Principle 20.

²⁹⁶ Rio Declaration on Environment and Development, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), Principle 9.

²⁹⁷ ITLOS, *The MOX Plant case (Ireland v. The United Kingdom)*. Case No. 10. Order on provisional measures of December 3, 2001, παρ. 84 και 89.

Γενικά, σε σχέση με τις ειδικότερες υποχρεώσεις διακρατικής συνεργασίας που εκτίθενται στην παρούσα Γνωμοδότηση OC-23/17 το Διαμερικανικό Δικαστήριο αρκείται στο να επαναλάβει τις ήδη ευρέως αναγνωρισμένες και αρκετά λεπτομερείς υποχρεώσεις που ανευρίσκονται στα διεθνή κείμενα και τη διεθνή πρακτική και έχουν αποκτήσει εθιμικό χαρακτήρα. Η δυνατότητα κοινής γνώσης και κοινού επιμερισμού του κινδύνου βρίσκονται στον πυρήνα της αρχής της πρόληψης, η οποία πραγματώνεται μέσω της καλόπιστης διακρατικής συνεργασίας. ***Σημαντικές έννοιες που εισάγει η Γνωμοδότηση είναι η αυξημένη προστασία και ανάγκη συμμετοχής των αυτόχθονων πληθυσμών με την εξασφάλιση πρότερης, ελεύθερης και πραγματικής συναίνεσής του για τις σχεδιαζόμενες δραστηριότητες που επηρεάζουν τον τόπο όπου διαβιούν. Εν τέλει πέρα από τον διαδικαστικό τους χαρακτήρα, οι ανωτέρω υποχρεώσεις έχουν μία έντονη ουσιαστική πτυχή αφού απότερος σκοπός τους είναι η ουσιαστική εξασφάλιση του σεβασμού και της υλοποίησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.*** Εδώ παρατηρούμε και την εμφάνιση του «διλήμματος του φυλακισμένου». Με βάση αυτό το σενάριο της γνωστής θεωρίας των παιγνίων, όλοι οι δρώντες βγαίνουν κερδισμένοι εφόσον συνεργασθούν μεταξύ τους για το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Για παράδειγμα στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής ή της διασυννοριακής ζημίας, εάν όλοι λαμβάνουν προληπτικά μέτρα τότε όλοι επωφελούνται μακροπρόθεσμα.

3.7 Ειδικές διαδικαστικές υποχρεώσεις σε εσωτερικό κρατικό επίπεδο

3.7.1 Ενημέρωση

Το Δικαστήριο σημειώνει ότι η πρόσβαση σε πληροφορίες αποτελεί επίσης τη βάση για την άσκηση άλλων δικαιωμάτων. Ειδικότερα, η πρόσβαση στις πληροφορίες έχει μια εγγενή σχέση με τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την υλοποίηση των δημόσιων πολιτικών όσον αφορά την αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος. Το δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφόρηση έχει ενσωματωθεί σε πολλά διεθνή κείμενα, με βασικό τη Σύμβαση του Άρχους αλλά και την Ατζέντα 21 που εγκρίθηκε από τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη²⁹⁸. Ιδίως στην παράγραφο 214 το Δικαστήριο θεωρεί

²⁹⁸ Agenda 21, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), παρ. 23.2, ;Guidelines for Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters (Bali Guidelines) adopted in Bali on February 26, 2010, by the UNEP Governing Council, Decision SS.XI/5, part A, Guideline 10, and Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (OSPAR), entered into force on March 25, 1998, art. 9.2.

ότι είναι εξαιρετικής σημασίας η ενημέρωση σχετικά με την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων σε περιοχές όπου διαμένουν αυτόχθονες ή άλλες ευάλωτες κοινότητες²⁹⁹. Το ΕΔΔΑ εξάλλου έχει ήδη κρίνει ότι οι κυβερνήσεις που αδειοδοτούν έργα με επικίνδυνες προεκτάσεις στην ανθρώπινη υπόσταση και υγεία φέρουν τη θετική υποχρέωση καθιέρωσης ενός ανοιχτού, προσιτού και αποτελεσματικού συστήματος παροχής πληροφοριών σχετικά με το σχεδιασμό και τις επιπτώσεις που έχουν αυτές οι δραστηριότητες³⁰⁰. Με βάση αυτά, το Διαμερικανικό Δικαστήριο παρατηρεί στην παρ. 219 ότι οι σχετικές πληροφορίες πρέπει να παρέχονται άνευ αποδείξεως άμεσου ενδιαφέροντος ή προσωπικού έννομου συμφέροντος από τα άτομα ή τις κοινότητες³⁰¹. Οι Κατευθυντήριες Γραμμές του Μπαλί κάνουν λόγο για οικονομικά προσβάσιμη, αποτελεσματική και έγκαιρη ενημέρωση³⁰². Εν γένει η ανάγκη για ενεργές και διαφανείς διαδικασίες “*active transparency procedures*” εναποθέτει στο κράτος την υποχρέωση να διαχέει την απαραίτητη ενημέρωση στο κοινό σε επίσημη και ανεπίσημη βάση, σε κατανοητή, σύγχρονη και προσβάσιμη γλώσσα³⁰³.

3.7.2 Συμμετοχή κοινού στη λήψη αποφάσεων (δημόσια διαβούλευση)

Η διασφάλιση της συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της δημοκρατικής διαδικασίας και ελέγχου της κρατικής δράσης. Η έκφραση γνώμης και το δικαίωμα άρνησης σε σχέδια της δημόσιας λειτουργίας αποτελεί ύψιστη μορφή δημοκρατίας βελτιώνοντας την αξιοπιστία της άσκησης κρατικής εξουσίας³⁰⁴. Το δικαίωμα του κοινού να συμμετέχει ενεργά στα δημόσια ζητήματα έχοντας λάβει τη δέουσα πληροφόρηση κατοχυρώνεται και στο άρθρο 23

²⁹⁹ *Case of Claude Reyes et al. v. Chile*, Judgment of September 19, 2006, παρ. 73.

³⁰⁰ ECHR, *Case of Guerra and Others v. Italy* [GS], No. 14967/89. Judgment of February 19, 1998, παρ. 60; ECHR, *Case of McGinley and Egan v. The United Kingdom*, No. 21825/93 and 23414/94. Judgment of July 9, 1998, παρ. 101; ECHR, *Case of Taşkin and Others v. Turkey*, No. 46117/99. Judgment of November 10, 2004, παρ. 119.; Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), entered into force on October 30, 2001, άρθρο 5.

³⁰¹ *Case of Claude Reyes et al. v. Chile*, παρ. 77, και *Case of the Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname*, παρ. 261

³⁰² Guidelines for Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters (Bali Guidelines) adopted in Bali on February 26, 2010, by the UNEP Governing Council, Decision SS.XI/5, part A, Guideline 1

³⁰³ Guidelines for Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters (Bali Guidelines) adopted in Bali on February 26, 2010, by the UNEP Governing Council, Decision SS.XI/5, part A, Guideline 1.

³⁰⁴ *Case of Claude Reyes et al. v. Chile*, παρ. 86. See also, Inter-American Strategy for the Promotion of Public Participation in Decision-making on Sustainable Development, adopted in Washington in April 2000 by the Inter-American Committee on Sustainable Development, OEA/Ser.W/II.5, CIDI/doc.25/00 (April 20, 2000), p. 19.

παρ. 1 της Αμερικανικής Σύμβασης³⁰⁵. Ιδίως όσον αφορά στις κοινότητες των αυτόχθονων, η δυνατότητα της προηγούμενης ενημερωμένης συναίνεσης παίζει καθοριστικό ρόλο στην προστασία των δικαιωμάτων τους στην κατοικία και τη διαφύλαξη της πολιτιστικής τους ταυτότητας³⁰⁶. Στα ζητήματα που άπτονται περιβαλλοντικών προεκτάσεων, η συμμετοχή του κοινού επιτρέπει την παράθεση γόνιμου προβληματισμού για τις πιθανές παραμέτρους της ρύπανσης και δημιουργεί κανάλια διαλόγου με τις ενδιαφερόμενες και εν δυνάμει θιγόμενες ομάδες. Συμβάλλει στην οικοδόμηση ευρύτερης συναίνεσης και αποδοχής ενός αναπτυξιακού σχεδίου, εφόσον έχουν ληφθεί υπόψιν όλες οι περιβαλλοντικές παράμετροι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και η Οικονομική Επιτροπή για την Λατινική Αμερική και την Καραϊβική³⁰⁷.

3.7.3 Πρόσβαση στη δικαστική προστασία

Το Δικαστήριο έχει ήδη πει ότι η πρόσβαση στη Δικαιοσύνη αποτελεί κανόνα αναγκαστικού δικαίου³⁰⁸. Επίσης βάσει της Αμερικανικής Σύμβασης (άρθρο 25) τα κράτη μέρη οφείλουν να παρέχουν κατάλληλα μέσα δικαστικής προστασίας στα θύματα παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. και αποτελεσματικά μέσα αποκατάστασης (άρθρο 8). Αυτή η υποχρέωση εντάσσεται στη γενική υποχρέωση του κράτους να διασφαλίζει την αποτελεσματική άσκηση και ουσιαστική πραγμάτωση των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στην Αμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας, η πρόσβαση στη Δικαιοσύνη αποσκοπεί στην διαπίστωση ότι το εκάστοτε κράτος έλαβε όλα τα κατάλληλα μέτρα πρόληψης, προφύλαξης και τήρησε τις αντίστοιχες υποχρεώσεις και εγγυήσεις προς αποτροπή πρόκλησης σοβαρής περιβαλλοντικής ρύπανσης, η οποία θα οδηγούσε σε προσβολή κάποιου ανθρωπίνου δικαιώματος. Παράλληλα, το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαστική προστασία εγγυάται την πραγμάτωση των δύο ανωτέρω

³⁰⁵ Article 23(1)(a) of the American Convention establishes that “[e]very citizen shall enjoy the following rights and opportunities: (a) to take part in the conduct of public affairs, directly or through freely chosen representatives.”

³⁰⁶ Case of the Kichwa Indigenous People of Sarayaku v. Ecuador, παρ. 167, and Case of the Triunfo de la Cruz Garifuna Community and its members v. Honduras, παρ. 215.

³⁰⁷ Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Access to information, participation and justice in environmental matters in Latin America and the Caribbean: towards achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development* (LC/TS.2017/83), Santiago de Chile, October 2018, p.13, Available at: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/43302/1/S1701020_en.pdf.

³⁰⁸ Case of Goiburú et al. v. Paraguay. Merits, reparations and costs. Judgment of September 11, 2006. Series C No. 153, παρ. 131, Case of La Cantuta v. Peru. Merits, reparations and costs. Judgment of November 29, 2006. Series C No. 162, παρ. 160.

διαδικαστικών δικαιωμάτων, ήτοι της συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την έγκαιρη και έγκυρη ενημέρωση. Όπως άλλωστε έχει κρίνει και το ΕΔΔΑ «τα ενδιαφερόμενα άτομα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να εμφανισθούν ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου εναντίον κάθε απόφασης, πράξης ή παράλειψης, όταν θεωρούν ότι τα συμφέροντά τους δεν λήφθηκαν σοβαρά υπόψη κατά τη διαδικασία λήψης δημόσιων αποφάσεων³⁰⁹.

Πέραν του ΕΔΔΑ διάφορα διεθνή όργανα και συνθήκες κατοχυρώνουν το δικαίωμα στη δικαστική προστασία ακόμη και για περιπτώσεις διασυνοριακής ζημίας³¹⁰. Μεταξύ άλλων, η αρχή 10 της Σύμβασης του Ρίο³¹¹, το άρθρο 23 του Παγκόσμιου Χάρτη για τη Φύση³¹² και η παρ. 8.18 της Ατζέντα 21³¹³. Στην περίπτωση διασυνοριακής ζημίας έχει ήδη θεμελιωθεί ότι ένα πρόσωπο υπόκειται στη δικαιοδοσία του κράτους προέλευσης εφόσον θεμελιώνεται άμεσος αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της πράξης/παράλειψης του κράτους ή του αποτελέσματός της εν προκειμένω και της παραβίασης κάποιου δικαιώματος του θιγόμενου προσώπου. Για αυτό το λόγο τα κράτη οφείλουν να παρέχουν πρόσβαση στη δικαστική προστασία σε άμεσα και έμμεσα θιγόμενα πρόσωπα, καθώς και σε ομάδες-υπερασπιστές της φύσης αδιακρίτως.

Αυτή η άποψη στηρίζει και την προγενέστερη διατυπωθείσα θέση του Christopher Stone, ο οποίος εξέφρασε το επιχείρημα της διεύρυνσης της βάσης του εννόμου συμφέροντος και της δυνατότητας επίκλησης βλάβης και επιδίωξης δικαστικής προστασίας στο γνωστό άρθρο του *'Should Trees Have Standing? Towards Legal Rights for Natural Objects'*³¹⁴ το 1972, καλώντας τα δικαστήρια να επαναπροσδιορίσουν τη θέση τους στην παροχή δικαστικής προστασίας σε άμεσα και έμμεσα θιγόμενα άτομα και ομάδες συμφερόντων με περιβαλλοντικό ενδιαφέρον.

³⁰⁹ ECHR, *Case of Taşkin and Others v. Turkey*, No. 46117/99. Judgment of November 10, 2004, παρ. 119.

³¹⁰ Report of the World Commission on Environment and Development "Our Common Future" (Brundtland Report), adopted in Nairobi on June 16, 1987, Annex to UN Doc. A/42/427, Principle 20, ; Agenda 21, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), παρ. 20; Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention), entered into force on October 30, 2001.

³¹¹ Rio Declaration on Environment and Development, United Nations Conference on Environment and Development, Río de Janeiro, June 3 to 14 1992, UN Doc. A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. 1), Principle 10.

³¹² World Charter for Nature, adopted by the General Assembly of the United Nations in Resolution 37/7 of October 28, 1982, UN Doc. A/RES/37/7, παρ. 23.

³¹³ Agenda 21, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I), παρ. 8.18.

³¹⁴ Stone C., *Should Trees have Standing? - Toward legal rights for natural objects*, Southern California Law Review 45 (1972) 450-501

Λόγω της ευρύτητας του αντικειμένου και των άμεσων και έμμεσων συνεπειών που επιφέρει η περιβαλλοντική αλλοτρίωση και υποβάθμιση έχει πλέον διαμορφωθεί η σύγχρονη τάση αναγνώρισης ενός διευρυμένου εννόμου συμφέροντος σε διεθνείς οργανισμούς αλλά και ιδιώτες για την προστασία του περιβάλλοντος.

Κεφάλαιο 4

Η Σύγχρονη Τάση της Θεωρίας και της Νομολογίας για το Περιβάλλον και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα πριν και μετά τη Γνωμοδότηση OC-23/17

Η ιδέα των δικαιωμάτων της Φύσης δεν είναι καινούργια. Ήδη το 1972 ο Καθηγητής Christopher Stone έγραψε το περίφημο άρθρο του: “*Should Trees Have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects*”³¹⁵ για την προάσπιση των δικαιωμάτων των στοιχείων της Φύσης και την αναγνώριση της δυνατότητας παροχής δικαστικής προστασίας σε αυτήν. Όπως εξηγεί και ο Steven Wise κάποτε και οι γυναίκες, τα παιδιά και οι σκλάβοι λογίζονταν ως «νομικά αντικείμενα» δίχως τη δυνατότητα παράστασης ενώπιον Δικαστηρίου³¹⁶. Πλέον η αντίληψη για τον κόσμο που μας περιβάλλει εξελίσσεται και διευρύνονται οι φορείς νομικής υπόστασης και κατ’ επέκταση δικαιωμάτων σεβασμού και προστασίας. Εκφεύγουμε από τα στενά όρια του σπισισμού (speciesism) και η αρμονική συμβίωση γίνεται το ζητούμενο υπερβαίνοντας τις βλέψεις αμιγώς ανθρωποκεντρικής προσέγγισης και κυριαρχίας. Εξάλλου, οι εταιρίες και άλλες επιχειρηματικές οντότητες έχουν ήδη αναγνωρισμένη νομική προσωπικότητα και τους αποδίδονται δικαιώματα και υποχρεώσεις τα οποία ασκούνται μέσω των εκπροσώπων τους. Κατά την άποψη του Leimbacher μάλιστα η ικανότητα να φέρει κάποιος νομική προσωπικότητα έχοντας δικαιώματα αποσυνδέεται από την ικανότητα τόσο της αυτοπρόσωπης άσκησης τους όσο και από το να είναι φορέας αντίστοιχων υποχρεώσεων³¹⁷. Η κατασκευή ενός νέου νομικού συστήματος προτείνεται με την οικοδόμησή του πάνω στις σχέσεις που αναπτύσσονται εντός του, αναδεικνύοντας έντονα και την αδιαμφισβήτητη σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ ανθρώπου και φύσης σε μία διαρκώς εξελισσόμενη πραγματικότητα³¹⁸. Η εξέλιξη των σχέσεων οδηγεί στην εξέλιξη των δικαιωμάτων μεταξύ ανθρώπων και μεταξύ ανθρώπων και φύσης.

³¹⁵ Stone, C.D. *Should Trees Have Standing?—Towards Legal Rights for Natural Objects*. South. Calif. Law Rev. 1972, 45, σελ. 450–501.

³¹⁶ Wise, S. *Animal rights, one step at a time*. In *Animal Rights: Current Debates and New Directions*; Oxford Scholarship Press: Oxford, UK, 2005; p. 26.

³¹⁷ Leimbacher, H. *Gender and Nature in Comparative Legal Cultures*. In *Comparing Legal Cultures*; Nelken, D., Ed.; Routledge: New York, NY, USA, 2016; Chapter 8; As Leimbacher said, “*legal standing for nature is nothing but a consequential continuation of a century-long process of expansion of the group of legal subjects.*”

³¹⁸ Nedelsky, J. *Reconceiving Rights as Relationship* (1993), Volume 1, Issue 1.

4.1 Η υπόθεση Tamaka Borough στην Πενσυλβάνια

Η τάση της οικολογικής ευαισθητοποίησης σε επίπεδο νομικών διεκδικήσεων για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος per se ξεκίνησε το 2006 όταν ο Δήμος Tamaqua της Πενσυλβάνια έγινε η πρώτη κοινότητα, η οποία διεκδίκησε την αναγνώριση των δικαιωμάτων της φύσης και των στοιχείων της αυθύπαρκτα εντός της εδαφικής της περιφέρειας. Η προσφυγή έγινε από την κοινότητα κατά κάποιων εταιριών, οι οποίες απέρριπταν διαρκώς και παράνομα τοξικά απόβλητα στην περιοχή αλλοτριώνοντας τη σύσταση του εδάφους και προκαλώντας προβλήματα υγείας στους κατοίκους έως και θάνατο από αυτές τις τοξικές ουσίες. Το αξιοσημείωτο στην προσφυγή είναι η αντιστοιχία της φύσης με τις εταιρίες ως δυνητικό υποκείμενο δικαίου. Οι προσφεύγοντες τόνισαν ότι εφόσον μία εταιρία έχει νομική προσωπικότητα και δικαιώματα μέσω των αντιπροσώπων της, το ίδιο θα έπρεπε να ισχύει και για ένα οικοσύστημα, το οποίο παράγει φυσικό πλούτο και στηρίζει την επιβίωση και την ευζωία των κατοίκων του. Το Δικαστήριο δέχθηκε την προσφυγή και απαγόρευσε την απόθεση τοξικών αποβλήτων στην περιοχή του Δήμου Tamaqua. Επίσης έκρινε ότι κάθε πολίτης του Δήμου αυτού νομιμοποιείται να ασκήσει εκ νέου προσφυγή για να προστατεύσει όχι μόνο τα δικά του ατομικά δικαιώματα, αλλά και τα νεοσύστατα δικαιώματα της Φύσης. Τέλος διέταξε την αποκατάσταση της ζημίας, η οποία είχε ήδη προκληθεί στο περιβάλλον και τη λήψη μέτρων για την αναγέννησή του.

Η ιδέα της αναγνώρισης νομικής υπόστασης σε μη-ανθρώπινες οντότητες εκφεύγει της κλασικής νομικής αντίληψης περί νομικού υποκειμένου και φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, ωστόσο ακολουθώντας τη νομική κατασκευή που ήδη υπάρχει στο πρότυπο των εταιριών δεν φαντάζει εντελώς ακατανόητη. Όπως οι εταιρίες έχουν τη δυνατότητα δικαστικής προστασίας μέσω των εκπροσώπων τους, έτσι και η Φύση μπορεί να ιδωθεί ως φορέας δικαιωμάτων, η διεκδίκηση των οποίων εναποτίθεται στις ενδιαφερόμενες κοινότητες και τα άτομα δίχως την απόδειξη άμεσης ατομικής βλάβης και διευρύνοντας με αυτό τον τρόπο το πλαίσιο της περιβαλλοντικής προστασίας. Σε συνεργασία με Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς, όπως εν προκειμένω το Ταμείο για την Νομική Περιβαλλοντική Άμυνα στο Δήμο της Tamaqua η τοπική κοινωνία και κάθε άτομο ξεχωριστά μπορεί να διεκδικεί την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων³¹⁹.

4.2 Το Σύνταγμα του Εκουαδόρ

³¹⁹Tanasescu, M. Local, National, and International Rights of Nature. In Environment, Political Representation, and the Challenge of Rights; Palgrave Macmillan: London, UK, 2016; pp. 107–128.

Δύο μόλις χρόνια μετά τη ρηζικέλευθη αυτή απόφαση από το Δικαστήριο της Πενσυλβάνια, το Εκουαδόρ ψήφισε νέο Σύνταγμα στο οποίο αφιέρωσε ένα ολόκληρο κεφάλαιο για τα Δικαιώματα της Φύσης. Στο Προοίμιο ήδη αναφέρεται ότι πρωταρχικός σκοπός είναι η οικοδόμηση μίας νέας αρμονικής σχέσης συνύπαρξης των κατοίκων με τη Φύση³²⁰. Στο Κεφάλαιο 7 του Συντάγματος για τα Δικαιώματα της Φύσης συγκεκριμένα στο άρθρο 71 προβλέπεται ότι:

« Nature or Pachamama, where life is reproduced and exists, has the right to exist, persist, maintain and regenerate its vital cycles, structure, functions and its processes in evolution. Every person, people, community or nationality, will be able to demand the recognitions of rights for nature before the public organisms. The application and interpretation of these rights will follow the related principles established in the Constitution. The State will motivate natural and juridical persons as well as collectives to protect nature; it will promote respect towards all the elements that form an ecosystem.»³²¹

Και το άρθρο 72 εισάγει το το δικαίωμα στην αποκατάσταση της Φύσης per se πέραν της αποζημίωσης που οφείλει το κράτος στα άτομα που ζημιώθηκαν από την περιβαλλοντική υποβάθμισης³²².

Το άρθρο 73 εισάγει την αρχή της προφύλαξης και φθάνει μάλιστα στο σημείο να τη συγκεκριμενοποιήσει με την απαγόρευση εισαγωγής ουσιών που αλλοιώνουν σημαντικά το περιβάλλον³²³.

Από την ανάγνωση των διατάξεων συνάγουμε ότι το πνεύμα τους στοχεύει στο σεβασμό, τη διατήρηση και τη βελτίωση της λειτουργίας της Φύσης οριοθετώντας σε λογικά πλαίσια την ανθρώπινη και επιχειρηματική δραστηριότητα. Επιπλέον παρέχει σε

³²⁰ Constitution of Ecuador, Preamble “We women and men, the sovereign people of Ecuador recognizing our age-old roots, wrought by women and men from various peoples, Celebrating nature, the Pacha Mama (Mother Earth), of which we are a part and which is vital to our existence.... Hereby decide to build a new form of public coexistence, in diversity and in harmony with nature, to achieve the good way of living, the sumac kawsay.”

³²¹ Constitution of Ecuador, art. 71.

³²² Constitution of Ecuador, art. 72: “Nature has the right to restoration. This integral restoration is independent of the obligation on natural and juridical persons or the State to indemnify the people and the collectives that depend on the natural systems. In the cases of severe or permanent environmental impact, including the ones caused by the exploitation on non renewable natural resources, the State will establish the most efficient mechanisms for the restoration, and will adopt the adequate measures to eliminate or mitigate the harmful environmental consequences”.

³²³ Constitution of Ecuador, art. 73: “The State will apply precaution and restriction measures in all the activities that can lead to the extinction of species, the destruction of the ecosystems or the permanent alteration of the natural cycles. The introduction of organisms and organic and inorganic material that can alter in a definitive way the national genetic patrimony is prohibited”.

κάθε πρόσωπο το δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας εκ μέρους της Φύσης και με βάση την αρχή της προφύλαξης χάριν της διατήρησης των οικοσυστημάτων και των ειδών που διαβιούν σε αυτά. Βέβαιο στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι το άρθρο 408 του ίδιου Συντάγματος θέτει τις βάσεις για την κρατική ανάπτυξη και προβλέπει ρητά ότι όλοι οι φυσικοί πόροι αποτελούν περιουσία του κράτους, το οποίο έχει τη δυνατότητα να τους εκμεταλλεύεται στο έπακρο για λόγους εθνικής σημασίας, εφόσον διαβουλεύεται με τις τοπικές κοινότητες. Το αποτέλεσμα όμως της διαβούλευσης δεν είναι δεσμευτικό για το κράτος, το οποίο δρα με απόλυτη διακριτική ευχέρεια. Κάθε πρόβλεψη σαφώς απέχει από τη θεωρία στην πράξη, ωστόσο το σημαντικό είναι ότι έχουν τεθεί οι βάσεις για την αυξανόμενη φιλο- περιβαλλοντική προσέγγιση.

4.3 Το Σύνταγμα της Βολιβίας

Στο ίδιο πλαίσιο κινήθηκε και η Βολιβία, η οποία ακολουθώντας το παράδειγμα του Εκουαδόρ ψήφισε μόλις ένα χρόνο αργότερα, το 2009 νέο Σύνταγμα, το οποίο επίσης απένειμε δικαιώματα στη Φύση με πρωτοβουλία του Ενο Morales του πρώτου Προέδρου της χώρας, ο οποίος προέρχεται από φυλή ιθαγενών.

Συγκεκριμένα το άρθρο 33 προβλέπει ότι: *«Καθένας έχει το δικαίωμα σε ένα υγιές, προστατευμένο και ισορροπημένο περιβάλλον. Η άσκηση αυτού του δικαιώματος πρέπει να εγγυάται στα πρόσωπα και τις κοινότητες της παρούσας και των μελλοντικών γενεών, όπως επίσης και στα άλλα έμβια όντα, ώστε να αναπτύσσονται με φυσικό και διαρκή τρόπο³²⁴. Και το άρθρο 34 παρέχει τη δυνατότητα δικαστικής προστασίας προβλέποντας «Κάθε πρόσωπο, με βάση το ατομικό του δικαίωμα ή εκ μέρους μίας συλλογικότητας, έχει την εξουσία να αναλαμβάνει νομική δράση για την υπεράσπιση των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων, δίχως να περιορίζεται η υποχρέωση των δημόσιων θεσμών να δρουν αυτόνομα για την αντιμετώπιση επιθέσεων κατά του περιβάλλοντος.»³²⁵*

Το 2010 επίσης η Βολιβία ψήφισε τον Νόμο για τα Δικαιώματα της Μητέρας Φύσης καθώς και το Νόμο-Πλαίσιο για τη Μητέρα Φύση και την ενσωματωμένη Ανάπτυξη για την Ευζωία με βάση τον οποίο δημιουργήθηκε και το Ινστιτούτο για την Υπεράσπιση της Μητέρας Φύσης με βασικό στόχο τη διαφύλαξη των δικαιωμάτων της.

³²⁴ Constitution of Bolivia, art. 33 “Everyone has the right to a healthy, protected, and balanced environment. The exercise of this right must be granted to individuals and collectives of present and future generations, as well as to other living things, so they may develop in a normal and permanent way”

³²⁵ Constitution of Bolivia, art. 34 “Any person, in his own right or on behalf of a collective, is authorized to take legal action in defense of environmental rights, without prejudice to the obligation of public institutions to act on their own in the face of attacks on the environment”.

Έμφαση δίνεται και στην προστασία των αυτόχθονων κοινοτήτων που διαβιούν στην περιοχή και οι οποίοι εξαρτούν την επιβίωση και την πολιτιστική τους ταυτότητα από το περιβάλλον³²⁶. Η νοοτροπία και οι παραδόσεις τους εισρέουν διαλεκτικά στο νομικό κεκτημένο και επηρεάζουν το συνταγματικό και ευρύτερο κανονιστικό πλαίσιο προσδίδοντας μία ισχυρή οικολογική πτυχή³²⁷. Η σχέση αλληλεξάρτησης με τη φύση έχει ως συνέπεια την οικοδόμηση ενός μη αμιγώς ανθρωποκεντρικού κοινωνικού προτύπου στο οποίο η αρμονική συμβίωση παίζει πιο σημαντικό ρόλο από την κυριαρχία του ανθρώπου επί των φυσικών πόρων³²⁸.

Ίσως φαίνεται κάπως οξύμωρο το γεγονός ότι σε χώρες όπως η Βολιβία και το Εκουαδόρ ανθεί η βιομηχανία εξορύξεων³²⁹, ωστόσο η ένταξη των παραπάνω διατάξεων για την προστασία του περιβάλλοντος σε συνταγματικό επίπεδο αποτελεί μία αισιόδοξη κατεύθυνση προάγοντας την οικολογική ευαισθησία και επαναπροσδιορίζοντας τη θέση της Φύσης στον πολιτικό διάλογο και τη λήψη αποφάσεων με βάση περιβαλλοντικές υποχρεώσεις και την αρχή της προφύλαξης.

4.4 Η υπόθεση Vilcabamba River στο Εκουαδόρ

Η Vilcabamba River case (2011)³³⁰, ήταν από τις πρώτες αποφάσεις που έκαναν δεκτά τα δικαιώματα της φύσης αναγνωρίζοντας μία σειρά από αρχές, όπως την αρχή της προφύλαξης, με βάση την οποία κάθε κράτος οφείλει να λαμβάνει προληπτική δράση ακόμη κι αν ο κίνδυνος για το περιβάλλον δεν αποδεικνύεται με πλήρη επιστημονική βεβαιότητα. Αυτή η αρχή μετακινεί σε προγενέστερο στάδιο το πλαίσιο προστασίας και τις υποχρεώσεις των κρατών προκειμένου να αποτραπεί αποτελεσματικά η πρόκληση περιβαλλοντικής υποβάθμισης και η προσβολή των δικαιωμάτων τόσο της φύσης όσο και του ανθρώπου. Επίσης με βάση την αντιστροφή του βάρους απόδειξης που εισάγει η αρχή της προφύλαξης, οι ενάγοντες δεν χρειάζεται να αποδείξουν την επιγενόμενη ζημία στο περιβάλλον ή την υγεία τους, αλλά η ίδια η κυβέρνηση φέρει το βάρος να αποδείξει ότι έλαβε όλα τα απαραίτητα μέτρα

³²⁶ UNEP. Indigenous People and Nature: A Tradition of Conservation. 26 April 2017. Available online: <http://web.unep.org/stories/story/indigenous-people-and-nature-tradition-conservation>.

³²⁷ Indigenous Peoples, the International Trend Toward Legal Personhood for Nature, and the United States Hannah White, *American Indian Law, Review*, Volume 43, No. 1, 2018.

³²⁸ Crook M., Short D. and South N. *Ecocide, Genocide, Capitalism and Colonialism: Consequences for indigenous peoples and global ecosystems environments*, Theoretical Criminology 2018.

³²⁹ Schilling-Vacafior, A. *Contestations over Indigenous Participation in Bolivia's Extractive Industry: Ideology, Practices, and Legal Norms*; GIGA (Working Paper), No. 254, September 2014; GIGA German Institute of Global and Area Studies: Hamburg, Germany, 2014.

³³⁰ Provincial Court of Justice of Loja, sentence No. 11121-2011-0010, March 30, (Global Alliance for the Rights of Nature, the Ecuadorian Coordinator of Organizations for the Defense of Nature and the Environment [CEDENMA] and Fundación Pachamama v. the Provincial Government of Loja).

προκειμένου να ελαχιστοποιήσει το ρίσκο εμφάνισης περιβαλλοντικής ζημίας στην περιοχή με την ανάληψη του κατασκευαστικού έργου.

Και σε αυτή την υπόθεση το Δικαστήριο αναγνώρισε την αξία της φύσης αυθύπαρκτα αλλά και σε σχέση με την ανθρώπινη υπόσταση, επιβίωση και ευζωία³³¹. Συγκεκριμένα, η περιοχή γύρω από το ποτάμι Vilcabamba ήταν γνωστή για την πλούσια βλάστηση και τη βιοποικιλότητά της και από κάποιες κοινότητες θεωρούνταν μάλιστα ιερό μέρος. Vilca σημαίνει ιερός και Bamba σημαίνει κοιλάδα³³². Η πρωτοβουλία του κράτους να επεκτείνει την εθνική οδό για να εξυπηρετεί περισσότερα αυτοκίνητα και να διαπερνά μέσα από την κοιλάδα συνάντησε τις αντιδράσεις των κατοίκων, οι οποίοι διαμαρτυρήθηκαν πρωτίστως διότι δεν πραγματοποιήθηκε καμία μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων πριν την ανάληψη του έργου. Τροποποιήθηκε αυθαίρετα η ροή του ποταμού με τη χρήση δυναμίτη, ξεκίνησε μία διαδικασία τοποθέτησης βράχων και περιορισμού της ελεύθερης πορείας του με αποτέλεσμα να προκληθεί σοβαρή περιβαλλοντική αλλοτρίωση, πλημμύρες και υποβάθμιση στους φυσικούς πόρους αλλά και τη ζωή των κατοίκων.

Σε αυτή την υπόθεση δόθηκε η ευκαιρία να διευκρινίσει το Δικαστήριο ότι οι φυσικοί πόροι αποτελούν ένα σύνολο άξιο σεβασμού και ότι πέραν του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον, το ίδιο το ποτάμι έχει δικαίωμα να ρέει ελεύθερα στη φυσική του κατεύθυνση σύμφωνα με τις διατάξεις του Συντάγματος του Εκουαδόρ. Η συνταγματική αυτή κατοχύρωση έκανε βάσιμη την προσφυγή των κατοίκων και αναγνώρισε το δικαίωμα κάθε πολίτη να υπερασπίζεται την προστασία, τη διατήρηση και το σεβασμό του ποταμού³³³. Δεν διευκρίνισε βέβαια το Δικαστήριο εάν η ίδια η Φύση έχει *locus standi per se*. Εφάρμοσε όμως την αρχή της προφύλαξης και διέταξε την παύση του έργου κατασκευής του αυτοκινητόδρομου μέχρι να αποδειχθεί αντικειμενικά η έλλειψη πιθανότητας σοβαρής ζημίας και του κινδύνου περιβαλλοντικής υποβάθμισης με τη διενέργεια μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Συγκεκριμένα και επέβαλλε στην κυβέρνηση Loja κάποια μέτρα αποκατάστασης όπως η δημόσια απολογία, η ανάληψη σχεδίου επανόρθωσης και αναγέννησης του ποταμού Vilcabamba και η υποχρέωση να ζητά την άδεια των κατοίκων και να διενεργεί μελέτη

³³¹ Lidia Cano Pecharroman, *Rights of Nature: Rivers That Can Stand in Court*, Earth Institute, Columbia University, New York, Published: 14 February 2018.

³³² The rights of Nature.org, <https://therightsofnature.org/first-ron-case-ecuador/>

³³³ Provincial Court of Justice of Loja, sentence No. 11121-2011-0010 “The rights of nature had been violated—more specifically nature’s right “to exist, to be maintained and to the regeneration of its vital cycles, structures and functions.”

περιβαλλοντικών επιπτώσεων για κάθε περαιτέρω αναπτυξιακό έργο³³⁴.

4.5 Η προστασία της Φύσης στη Νέα Ζηλανδία

Τα δικαιώματα της Φύσης δεν κατοχυρώνονται σε συνταγματικό επίπεδο, όπως στο Εκουαδόρ και τη Βολιβία, ωστόσο υπάρχει ένα ισχυρό νομικό καθεστώς το οποίο αναγνωρίζει την ύπαρξη νομικής προσωπικότητας σε ορισμένα φυσικά στοιχεία και τοπία της Νέας Ζηλανδίας. Συγκεκριμένα αναγνωρίζεται η νομική προσωπικότητα του Πάρκου Te Urewara με έκταση 821 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Αυτή η κατοχύρωση στοχεύει στο να αποδώσει δικαιοσύνη μεταξύ των αποίκων και των αυτόχθονων πληθυσμών της περιοχής. Η φυλή Tuhoe διαμένει εντός του πάρκου και με την αποικιοποίηση μεγάλο μέρος της γης τους αφαιρέθηκε άνευ διαβουλεύσεων. Ωστόσο το 2012 η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας ανακοίνωσε ότι αναγνωρίζει την αυτόνομη νομική προσωπικότητα του πάρκου, στο οποίο απέδωσε δικαιώματα όπως και στο ποτάμι που το διατρέχει παρέχοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα δικαστικής προστασίας στις φυλές των αυτόχθονων πληθυσμών της περιοχής τόσο ατομικά όσο και εκπροσωπώντας τη γη τους και τα δικαιώματα σεβασμού και διαφύλαξής της. Το αξιοσημείωτο βήμα είναι ότι πλέον το πάρκο δεν θεωρείται ιδιοκτησία ούτε του κράτους ούτε των αυτόχθονων πληθυσμών αλλά αναγνωρίζεται ως αυθύπαρκτη νομική προσωπικότητα, υποκείμενο δικαιωμάτων. Την συν-διαχείριση του πάρκου έχουν αναλάβει από κοινού η κυβέρνηση της Νέας Ζηλανδίας μαζί με τη φυλή Tuhoe. Το 2014 μάλιστα εξεδόθη η Te Urewara Act η οποία αναγνωρίζει το μέρος ως ιερό τόπο, όπου η φυλή Tuhoe αναπτύσσει την πολιτιστική, ιστορική, γλωσσική και θρησκευτική της παράδοση και ταυτότητα.

Με μία παρόμοια διαδικασία η φυλή των Maori Iwi ανέλαβαν την πρωτοβουλία για την κίνηση της νομικής διαδικασίας αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας στον ποταμό Whanganui το 2014³³⁵. Ήταν το αποτέλεσμα μίας μακράς διαδικασίας διεκδικήσεων από τις φυλές που διέμεναν κατά μήκος του ποταμού και εξαρτούν την επιβίωση και την πολιτιστική τους ταυτότητα από την προστασία του και την αέναη ροή του. Κατάφεραν να επαναδιαπραγματευθούν τους όρους που είχαν τεθεί με τη Συνθήκη Waitangi με βάση την οποία ο ποταμός Whanganui αποτελούσε αντικείμενο εξορύξεων, εκμετάλλευσης από υδρο-ηλεκτρικά έργα και κανάλι ναυσιπλοΐας

³³⁴ María Valeria Berros, *Defending Rivers: Vilcabamba in the South of Ecuador*, *RCC Perspectives* No. 6, CAN NATURE HAVE RIGHTS?: Legal and Political Insights (2017), pp. 37-44, Published by: [Rachel Carson Center](#)

³³⁵ Roy, E.A. New Zealand River Granted Same Legal Rights as Human Being. *The Guardian*, 16 March 2017.

εμποδίζοντας την απρόσκοπτη ροή του³³⁶. Οι Μαορί διεκδίκησαν την προστασία του προβάλλοντας τα δικά τους πολιτιστικά δικαιώματα, αλλά και το αυτόνομο δικαίωμα του ποταμού σε ελεύθερη καθαρή ροή. Αυτή η βαθύτατα οικολογική ιδέα ανιχνεύεται σε πολλές πτυχές του πολιτισμού και των παραδόσεων των αυτόχθονων πληθυσμών, όπως για παράδειγμα αναφέρει και το ρητό της φυλής Μαορί στη Νέα Ζηλανδία “Ko au te awa, ko te awa ko au,”³³⁷ που σημαίνει «Εγώ είμαι το ποτάμι, το ποτάμι είναι εγώ».

4.6 Η προστασία της Φύσης στην Ινδία

Την ίδια εποχή περίπου με την αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας του πάρκου Te Urewara και του ποταμού Whanganui, το Ανώτατο Δικαστήριο της Ινδίας προέβη σε μία εξίσου σημαντική αναγνώριση. Έκρινε ότι ο ποταμός Γάγγης και ο βασικός του παραπόταμος, Yamuna, καθώς και όλοι οι παραπόταμοι, ρυάκια και φυσικές ροές νερού που κυλούν διαρκώς και απρόσκοπτα αποτελούν νομικές οντότητες αποδίδοντας τους το status της νομικής προσωπικότητας που φέρει ένας ζωντανός οργανισμός³³⁸. Η υπόθεση έφθασε ενώπιον του Δικαστηρίου της Ινδίας όταν οι αρχές παρατήρησαν ότι οι τοπικές κυβερνήσεις Uttarakhand και Uttar Pradesh δεν συνεργάζονταν με το κράτος για την προστασία και διαφύλαξη του ποταμού Γάγγη από την ακραία ρύπανση, η οποία επηρέαζε τη ζωή και την υγεία των κατοίκων. Το Δικαστήριο παρέπεμψε στην πρακτική της Νέας Ζηλανδίας, η οποία απένειμε νομική προσωπικότητα στον αντίστοιχο ποταμό Whanganui αναγνωρίζοντας τη σημασία και την ιερότητά του για την επιβίωση των κατοίκων³³⁹. Ανέφερε μάλιστα ότι στον προστατευτικό σκοπό της διατήρησης του ποταμού εμπίπτει και η λατρεία των θεοτήτων Hindu που αποτελεί μέρος της πολιτιστικής και θρησκευτικής κληρονομιάς γύρω από το ποτάμι. Βέβαια το Δικαστήριο επικεντρώθηκε στον ανθρώπινο παράγοντα με την ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων στην υγεία του με καθαρό νερό και τη θρησκεία του δίχως να επεκτείνει την αναγνώριση δικαιωμάτων και στο ποτάμι per se και ανεξάρτητα από την ανθρώπινη προσέγγιση³⁴⁰. Για την εξασφάλιση της

³³⁶ Davison, I. *Whanganui River Given Status of a Person under Unique Treaty of Waitang Settlement*. New Zealand Herald, 15 March 2017.

³³⁷ Herold, K. *The Rights of Nature: Indigenous Philosophies Reframing Law*. Deep Green Resistance 2017.

³³⁸ Vrinda, N. *Indian Court Recognizes Rivers as Legal Entities*. ICONnect, International Journal of Constitutional Law Blog.

³³⁹ Lidia Cano Pecharoman, *Rights of Nature: Rivers That Can Stand in Court*, Earth Institute, Columbia University, New York, 2017.

³⁴⁰ Safi, M. *Ganges and Yamuna Rivers Granted Same Legal Rights as Human Beings*. The Guardian, 21 March 2017.

προστασίας του όρισε τρεις εκπροσώπους ως *loco parentis*, ήτοι τους φορείς διαχείρισης και διασφάλισης του σεβασμού του. Δεν συζητήθηκε το αυτόνομο *locus standi* του ποταμού ούτε ορίστηκε ο βαθμός προστασίας και παρέμβασης επί του ποταμού μετ' ακριβείας.

Η προοδευτική αυτή όμως αυτή προσέγγιση βρήκε τα όριά της με την πρόσφατη απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου της Ινδίας, το οποίο ανέτρεψε την προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου του Uttarakhand περί απόδοσης νομικής προσωπικότητας στον ποταμό Γάγγη και τους παραποτάμους του με την αιτιολογία ότι η αναγνώρισή τους ως νομικών υποκειμένων και φορείς δικαιωμάτων θα οδηγούσε σε περίπλοκες νομικές καταστάσεις και αντιπαραθέσεις όσον αφορά στη διαχείριση και την προστασία τους. Αυτή η εξέλιξη αναδεικνύει γλαφυρά τον προβληματισμό με τον οποίο αντιμετωπίζει η διεθνής κοινότητα την απόδοση δικαιωμάτων στη Φύση και κατ' επέκταση την καχυποψία που περιβάλλει την αυτονόμησή της με την απόδοση των αντίστοιχων δικαιωμάτων.

4.7 Κολομβία: Η υπόθεση *Tierra Digna y otros v Presidencia de la República y otros* (Atrato River case) και τα βιο-πολιτιστικά δικαιώματα

Το 2016 η υπόθεση *Tierra Digna y otros v Presidencia de la República y otros* (Atrato River case) σηματοδότησε την έναρξη μίας φιλο-περιβαλλοντικής νομολογιακής τάσης στην Λατινική Αμερική, εκκινώντας και πάλι από την περιοχή της Κολομβίας όπου το 2015 η ομάδα *Tierra Digna* κίνησε τη δικαστική διαδικασία για τη διεκδίκηση της προστασίας του ποταμού Atrato και του παρακείμενου οικοσυστήματος όπου διαβιούσαν οι κοινότητες Αφρο-Κολομβιανών κατοίκων. Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Κολομβίας³⁴¹ στο οποίο προσέφυγαν εξέδωσε μία απόφαση ορόσημο, η οποία αναγνώριζε τη νομική προσωπικότητα του ποταμού Atrato αποδίδοντας του δικαιώματα για την προστασία, τη διατήρηση και την αναγέννησή του. Μέχρι τότε γινόταν κατάχρηση στους φυσικούς πόρους από παράνομες εξορύξεις και εναπόθεση αποβλήτων στο ποτάμι, υποβαθμίζοντας σημαντικά τη φυσική λειτουργία του επηρεάζοντας παράλληλα και τη ζωή των κατοίκων στη γύρω περιοχή. Το Δικαστήριο διέταξε τη λήψη μέτρων για την αποκατάσταση του οικοσυστήματος γύρω από το ποτάμι και όρισε δύο εκπροσώπους, ένα μέλος από την κοινότητα των κατοίκων και ένα μέλος από την κυβέρνηση της Κολομβίας. Δεν διευκρινίστηκε

³⁴¹ *Tierra Digna y otros v Presidencia de la República y otros*, Colombian Constitutional Court, Ruling T-622 of 10 November 2016, Expediente T-5.016.242. The decision was released to the public in May 2017.

ακριβώς το status του ποταμού Atrato και το κατά πόσον θα έχει αυτόνομο locus standi το οποίο, όπως είπε το Δικαστήριο, θα καθορίζεται ad hoc από τη συγκεκριμένη περίπτωση. Το αισιόδοξο σενάριο είναι ότι υπάρχει πλέον μία μονάδα φύλαξης του ποταμού ως συλλογικός αντιπρόσωπος και υποστηρικτής των δικαιωμάτων του για τις παρούσες και τις μέλλουσες γενεές³⁴².

Η απόφαση του Δικαστηρίου είχε στόχο στην παράλληλη προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος, εισάγοντας μία νέα κατηγορία δικαιωμάτων που ονομάζονται «βιο-πολιτιστικά δικαιώματα»³⁴³. Στην απλούστερη εκδοχή τους ορίζονται ως «τα δικαιώματα που έχουν οι κοινότητες, ώστε να ασκούν κυριαρχικά δικαιώματα στον τόπο κατοικίας τους σύμφωνα με τις δικές του παραδόσεις, κώδικα, ήθη και έθιμα»³⁴⁴. Ακριβώς επειδή έχουν αναπτυχθεί λόγω της ιδιαίτερης σχέσης των κοινοτήτων αυτών με τη φύση, το περιβάλλον παίζει καθοριστικό ρόλο στην φυσική και πολιτιστική τους επιβίωση και άρα χρήζει αυξημένης προστασίας. Οι κοινότητες αυτές δικαιούνται επομένως να φέρουν τις αξιώσεις προστασίας του ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων προκειμένου να εξασφαλισθεί η ευζωία τους, αλλά και η ευημερία της φύσης στην οποία διαβιούν³⁴⁵. Εκλαμβάνονται τα δικαιώματά τους και τα δικαιώματα της Φύσης ως αλληλένδετα και αδιαίρετα παρέχοντας μία πρόσθετη βάση διεκδίκησης και ισχυρής περιβαλλοντικής προστασίας, όπως γλαφυρά ανέδειξε και το dictum της απόφασης Atrato River.

“(I)t is the human populations that are interdependent of the natural world – and not the opposite – and that they must assume the consequences of their actions and omissions with the nature. It is a question of understanding this new sociopolitical

³⁴² As the Court explained, to protect nature for future generations, it’s time to move away from legal systems in which humans are the ‘dominator of nature.’ <https://celdf.org/2017/05/press-release-colombia-constitutional-court-finds-atrato-river-possesses-rights/>

³⁴³ Cher Weixa Chen and Michael Gilmore, *Biocultural Rights, A New Παρ.δigm for Protecting Natural and Cultural Resources of Indigenous Communities*, intercontinentalcry.org, September 2015.

³⁴⁴ Bolier D., *The Rise of Biocultural Rights*, “The term ‘biocultural rights’ denotes a community’s long established right, in accordance with its customary laws, to steward its lands, waters and resources. Such rights are being increasingly recognized in international environmental law. Biocultural rights are not simply claims to property, in the typical market sense of property being a universally commensurable, commodifiable and alienable resource; rather, as will be apparent from the discussion offered here, biocultural rights are collective rights of communities to carry out traditional stewardship roles vis-à-vis Nature, as conceived of by indigenous ontologies.”, Found in bolier.org, News and Perspectives of the commons, Published 13 April 2015.

³⁴⁵ [International Rivers.org, Colombia: The Atrato River Legal Decision](http://www.internationalrivers.org/resources/colombia-the-atrato-river-legal-decision-16827), (Monday 26 March 2018), <https://www.internationalrivers.org/resources/colombia-the-atrato-river-legal-decision-16827> Under this new παρ.δigm, the court has reasoned that the most effective way to protect ethnic communities’ rights is through biodiversity conservation and ecosystem restoration on the Atrato River.

reality with the aim of achieving a respectful transformation with the natural world and its environment, as has happened before with civil and political rights...Now is the time to begin taking the first steps to effectively protect the planet and its resources before it is too late...” – Colombia Constitutional Court, par. 5.10

Η εμφατική ανάδειξη της αλληλένδετης σχέσης ανθρώπου και Φύσης και η αναγνώριση της τελευταίας όχι πια ως περιουσιακό αντικείμενο αλλά ως υποκείμενο δικαιωμάτων προστασίας, σεβασμού και αναγέννησης διευρύνει τη βάση ατομικών και συλλογικών αξιώσεων για την πληρέστερη προστασία του ανθρώπου και του περιβάλλοντος³⁴⁶, όπως άλλωστε κατέδειξε και η Γνωμοδότηση OC-23/17.

4.8 Κολομβία: Η υπόθεση *Dejusticia y otros v Presidencia de la República y otros* (Amazon Basin case) του 2018

Λίγους μήνες μετά τη δημοσίευση της Γνωμοδότησης OC-23/17 του Διαμερικανικού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, το Ανώτατο Δικαστήριο της Κολομβίας εξέδωσε στις 5 Απριλίου 2018, την απόφαση STC4360-2018 για την υπόθεση *Amazon Basin*³⁴⁷ αναγνωρίζοντας τη νομική προσωπικότητα του οικοσυστήματος του Αμαζονίου στην περιοχή της Κολομβίας³⁴⁸. Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η επεμβατική δράση κατά του οικοσυστήματος και οι άδειες αποψίλωσης του δάσους του Αμαζονίου εκ μέρους της κυβέρνησης συνιστούν παραβίαση των δικαιωμάτων στη ζωή, την υγεία και την απόλαυση ενός υγιούς και κατάλληλου για την ευζωία των κατοίκων περιβάλλοντος. Οι παραβιάσεις αυτές τελούνται όχι μόνο κατά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και κατά των δικαιωμάτων της ίδιας της Φύσης με άμεσες επιπτώσεις στο περιβάλλον και το κλίμα³⁴⁹. Χαράζει με αυτή την απόφαση το μονοπάτι για την αναγνώριση και προστασία των δικαιωμάτων τόσο του Ανθρώπου όσο και της Φύσης³⁵⁰.

³⁴⁶ Mari Margil, CELDF’s Associate Director who heads the organization’s [International Center for the Rights of Nature](#) explained “*The collapse of ecosystems and species, as well as the acceleration of climate change, are clear indications that a fundamental change in the relationship between humankind and the natural world is necessary.*”

³⁴⁷ *Dejusticia y otros v Presidencia de la República y otros*, Colombian Supreme Court, Ruling STC4360 of 4 May 2018.

³⁴⁸ The Court declared that, “*for the sake of protecting this vital ecosystem for the future of the planet,*” it would “*recognize the Colombian Amazon as an entity, subject of rights, and beneficiary of the protection, conservation, maintenance and restoration*” that national and local governments are obligated to provide under Colombia’s Constitution (see p. 45 of the opinion;).

³⁴⁹ Marina Brilman “Environmental Rights and the Legal Personality of the Amazon Region”, EJIL Talk! Published on April 24, 2018.

³⁵⁰ Nicholas Bryner, Colombian Supreme Court Recognizes Rights of the Amazon River Ecosystem 20 Apr 2018, IUCN.

Για να στηρίξει την ατομική και συλλογική διάσταση των δικαιωμάτων στον ποταμό και την ευρύτερη λεκάνη του Αμαζονίου και να εξασφαλίσει το σεβασμό τους, το Δικαστήριο προχώρησε στην θέσπιση μίας σειράς μέτρων που συνοψίζονται στην υποχρέωση της κυβέρνησης να θεσπίσει προγράμματα δράσης για την αντιμετώπιση της αποψίλωσης του δάσους³⁵¹, την υπογραφή ενός Συμφώνου³⁵² για την προστασία της ζωής στον Αμαζόνιο και την προώθηση συλλογικής δράση με διακρατική συνεργασία προς αυτή την κατεύθυνση.

Η συγκεκριμένη απόφαση ακολούθησε και επέκτεινε το πνεύμα και το πλαίσιο περιβαλλοντικής προστασίας που έθεσε η Γνωμοδότηση OC-23/17 του Διαμερικανικού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ως προς το αυτόνομο περιβαλλοντικό δικαίωμα.

Η αποψίλωση σε μεγάλη έκταση αποτελεί παραβίαση του εθνικού δικαίου αλλά και των διεθνών υποχρεώσεων που έχουν αναλάβει τα κράτη από τη Συμφωνία των Παρισίων 2015, για να συμβάλουν στη μείωση των εκπομπών αέριων ρύπων που ευθύνονται για το φαινόμενο του θερμοκηπίου, την υπερθέρμανση του πλανήτη και κατ' επέκταση την κλιματική αλλαγή. Στην παράγραφο 4 της Απόφασης για τον Αμαζόνιο το Δικαστήριο κάνει ρητή αναφορά στην ευθύνη του ανθρώπου για την κλιματική αλλαγή³⁵³. Μεταξύ άλλων αναφέρει την ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των οργάνων και την ενεργοποίηση των θεσμών του διεθνούς δικαίου για την πάταξη του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, ώστε να συμβάλουν στη δημιουργία μίας «οικολογικής παγκόσμιας τάξης»³⁵⁴.

Το Δικαστήριο είπε ότι η δράση των αρχών της Κολομβίας αποτελεί παραβίαση των υποχρεώσεων σεβασμού της ζωής, της υγείας και των δικαιωμάτων σε ένα υγιές περιβάλλον. Έκανε επίσης αναφορά στην επαπειλούμενη αρχή της διαγενεακής δικαιοσύνης και την ανάγκη σεβασμού και διαφύλαξης των φυσικών πόρων για τις επόμενες γενεές που φέρουν επ' αυτών ένα δικαιολογημένο δικαίωμα προσδοκίας.

³⁵¹ Βλ. απόφαση παρ. 48.

³⁵² “*Intergenerational Pact for the Life of the Colombian Amazon*”, παρ. 49.

³⁵³ Supreme Court of Colombia, Judgment STC4360/5-4-2018, παρ. 4: “[h]umanity is primarily responsible for [climate change and] its hegemonic planetary position has led to the adoption of an anthropocentric and egoistic model”.

³⁵⁴ Supreme Court of Colombia, Judgment STC4360/5-4-2018, παρ. 6, it refers to international instruments of “hard and soft law” that have created a “world ecological public order”, specifically mentioning article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, articles 1.1 and 2 of the 1976 Convention on the Prohibition of Military or any other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, articles 35.3 and 55 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions, the Paris Agreement, and the Treaty for Amazonian Cooperation.

Επανέλαβε την ανάγκη περιορισμού των δράσεων αποψίλωσης και μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στις παραγράφους 13 και 14 της Απόφασης. Καταλήγει στο ότι χάριν της προστασίας του ζωτικού οικοσυστήματος για το παγκόσμιο μέλλον, ακριβώς όπως έκρινε και το Συνταγματικό Δικαστήριο στην υπόθεση *Atrato River*, η περιοχή του Αμαζονίου στην Κολομβία αναγνωρίζεται ως αυτόνομο υποκείμενο δικαιωμάτων έχον νομική προσωπικότητα ως μία εκ των σημαντικότερων πηγών βιοποικιλότητας του πλανήτη.

Τέλος έκρινε ότι το επείγον της κατάστασης προκρίνει την ανάληψη δράσης και την υιοθέτηση μίας κοινωνικής και νομικής σύλληψης με βάση την οποία η Φύση και το περιβάλλον πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψιν ως υποκείμενα δικαιωμάτων “*sujetos de derechos*”.

Τόσο η Γνωμοδότηση OC-23/17 του Διαμερικανικού Δικαστηρίου όσο και οι αποφάσεις του Δικαστηρίου της Κολομβίας για τον ποταμό *Atrato* και τον Αμαζόνιο διευρύνουν τη δυνατότητα ανάληψης περιβαλλοντικής δράσης και διεκδίκησης ισχυρότερης νομικής προστασίας επί των φυσικών πόρων φθάνοντας στο σημείο αναγνώρισης αυτόνομης νομικής προσωπικότητας στη Φύση. Αυτό το νομολογιακό προηγούμενο καθιστά ευχερέστερη και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα οποία επηρεάζονται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση. Για παράδειγμα κάθε πολίτης της Κολομβίας μπορεί πλέον να επικαλεσθεί την παραβίαση των δικών του δικαιωμάτων, όπως στη ζωή ή την υγεία του, αλλά μπορεί επίσης να προσφύγει στο Δικαστήριο χάριν της προστασίας της Φύσης ανεξάρτητα από την απόδειξη άμεσης βλάβης στη δική του υπόσταση. Αυτές οι αποφάσεις σταθμοί για την περιβαλλοντική προστασία ανοίγουν το δρόμο για την προβολή συλλογικών αξιώσεων χάριν της προστασίας του δάσους του Αμαζονίου και των ποταμών του³⁵⁵.

Ίσως η απόδοση νομικής προσωπικότητας σε όντα ή στοιχεία πέραν του ανθρώπου εκφεύγει της στενής νομικής μας αντίληψης και εισάγει νέες παραμέτρους πέραν της υπάρχουσας οντολογικής πραγματικότητας³⁵⁶. Ενυπάρχει σαφώς ένα κριτήριο αβεβαιότητας, ωστόσο μπορεί να αξιοποιηθεί προς μία δημιουργική κατεύθυνση χάριν της ισχυρότερης προστασίας τόσο του ανθρώπου όσο και του περιβάλλοντοςως αλληλένδετα στοιχεία³⁵⁷. Όπως έχει πει και ο Georges Canguilhem

³⁵⁵ *La Vie des Rivières*, Louis Roule writes: “*Fish do not lead their lives themselves, the river has made them lead it, they are persons without personality.*”

³⁵⁶ Pottage, *Fabricating Persons and Things* (2004), p. 3, 10.

³⁵⁷ In Darwin’s view, the fundamental biological relationship is a relationship of the living being to other living beings; it takes precedence over the relationship between the living being and the environment conceived as a set of physical forces. In Lamarck, there is less finalism than vitalism. Both are genuine biologists to whom life appears as a datum which they seek to describe without being too

“the environment seems to have become a category of contemporary thought”³⁵⁸.

Οι δύο παραπάνω αναφερθείσες υποθέσεις συνδιαλέγονται και κάνουν σαφείς οι αναφορές στην Γνωμοδότηση ΟΣ 23/17 του Διαμερικανικού Δικαστηρίου, κινούνται στην ίδια κατεύθυνση και πνεύμα οικολογικής συνείδησης και μάλιστα υπερβαίνουν την Γνωμοδότηση στο πεδίο που αναγνωρίζουν μία αυτόνομη νομική προσωπικότητα οικουσυστήματα, όπως ο ποταμός Atrato και η ευρύτερη περιοχή του Αμαζονίου, ενισχύοντας τη δυνατότητα της νομικής τους εκπροσώπησης και της αποτελεσματικότερης περιβαλλοντικής τους προστασίας.

4.9 Το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, στην υπόθεση *Certain Activities Carried Out By Nicaragua In the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) 2018*

Επιπλέον αξίζει να αναφερθεί η απόφαση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης (ΔΔΧ) στην υπόθεση *Certain Activities Carried Out By Nicaragua In the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)* όπου το Δικαστήριο για πρώτη φορά προχώρησε στην επιδίκαση αποζημίωσης για περιβαλλοντική βλάβη από τη Νικαράγουα υπέρ της Costa Rica προωθώντας την προοδευτική περιβαλλοντική νομολογία.

Είχε προηγηθεί η απόφαση του 2015 υπέρ της Κόστα Ρίκα, στην οποία το ΔΔΧ δήλωσε ότι η Νικαράγουα παραβίασε την εδαφική κυριαρχία της πρώτης και ήταν υποχρεωμένη να αποκαταστήσει τις υλικές ζημιές που προκάλεσε, από την ανάληψη παράνομων κατασκευαστικών έργων στην ευρύτερη περιοχή. Η συγκεκριμένη απόφαση περί αποζημίωσης για περιβαλλοντική βλάβη, την οποία εξέδωσε το ΔΔΧ στις 2 Φεβρουαρίου 2018 ήταν η πρώτη απόφαση που έκρινε και επιδίκασε αποζημίωση για τέτοιου είδους διασυνοριακή περιβαλλοντική ζημία.

Η ανωτέρω απόφαση του 2018 έπεται της απόφασης του ΔΔΧ του 2015 η οποία διαπίστωσε ότι η διαφιλονικούμενη περιοχή μεταξύ της Κόστα Ρίκα και Νικαράγουα ανήκε στην Κόστα Ρίκα, και ότι, με την εκσκαφή τριών *Caños* (κανάλια) για την εγκατάσταση στρατιωτικής παρουσίας στην περιοχή, η Νικαράγουα είχε παραβιάσει την εδαφική κυριαρχία της Κόστα Ρίκα. Η διαπίστωση αυτή κατέστησε παράνομες τις δραστηριότητες της Νικαράγουα βάσει του διεθνούς δικαίου, γεγονός που οδήγησε στην υποχρέωση αποκατάστασης. Με βάση την προηγούμενη νομολογία του, το

concerned about accounting for it analytically. These two genuine biologists are complementary. Lamarck thinks of life in terms of duration, and Darwin thinks of life in terms of interdependence, Darwin, Paris: E.S.I., 1938, σελ. 145-149.

³⁵⁸ Georges Canguilhem and John Savage, *The living being and its environment (milieu)*, *Journal Article*, No. 3 pp. 6-31, Published by: [The MIT Press](#) (Spring, 2001).

Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η αποζημίωση μπορεί να είναι μια κατάλληλη μορφή αποκατάστασης³⁵⁹, ιδίως όταν η επαναφορά στην προτέρα κατάσταση είναι πρακτικά και υλικά αδύνατη ή εξαιρετικά δυσανάλογη και χρονοβόρα³⁶⁰.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η Νικαράγουα πρέπει να αποζημιώσει την Κόστα Ρίκα για υλικές ζημιές, συμπεριλαμβανομένης της περιβαλλοντικής ζημίας, που προκλήθηκε από τις παράνομες δραστηριότητες της Νικαράγουας που πραγματοποιήθηκαν στην επικράτεια της Κόστα Ρίκα. Η υπόθεση αυτή υποβλήθηκε στο ICJ μετά από ανεπιτυχή προσπάθεια των μερών να καθορίσουν μεταξύ τους ένα αποδεκτό επίπεδο αποζημίωσης. Το κύριο ζήτημα που διατύπωσαν οι διάδικοι στην παρούσα υπόθεση ήταν η εύρεση της κατάλληλης μεθόδου για τον καθορισμό της αποζημίωσης για άμεσες και έμμεσες περιβαλλοντικές ζημιές.

Η Κόστα Ρίκα διεκδικούσε διττή αποζημίωση, πρώτον για την ποσοτικά μετρήσιμη περιβαλλοντική ζημία, την οποία προκάλεσε με τις εκσκαφές της στην περιοχή η Νικαράγουα και δεύτερον για το συνολικό περιβαλλοντικό κόστος που έπρεπε να καλυφθεί λόγω της διενέργειας παράνομων δραστηριοτήτων εκ μέρους της Νικαράγουα το οποίο συμπεριλάμβανε το κόστος ελέγχου και θεραπείας της προκληθείσης περιβαλλοντικής βλάβης³⁶¹. Η Κόστα Ρίκα κατά τους ισχυρισμούς της υιοθέτησε την προσέγγιση των υπηρεσιών του οικοσυστήματος (ecosystem services approach) - ή το πλαίσιο περιβαλλοντικών υπηρεσιών (environmental services framework)³⁶², η οποία θεωρεί ότι υπάρχουν αγαθά και υπηρεσίες που λαμβάνονται

³⁵⁹ *Certain Activities Carried Out By Nicaragua In the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)* παρ. 31. *The Court has held that compensation may be an appropriate form of reparation, particularly in those cases where restitution is materially impossible or unduly burdensome* (βλ. και *Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)*, Judgment, I.C.J. Reports 2010 (I), παρ. 273). Και παρ. 41. *The Court has not previously adjudicated a claim for compensation for environmental damage. However, it is consistent with the principles of international law governing the consequences of internationally wrongful acts, including the principle of full reparation, to hold that compensation is due for damage caused to the environment, in and of itself, in addition to expenses incurred by an injured State as a consequence of such damage. The Parties also agree on this point.*

Και παρ. 42. *“The Court is therefore of the view that damage to the environment, and the consequent impairment or loss of the ability of the environment to provide goods and services, is compensable under international law. Such compensation may include indemnification for the impairment or loss of environmental goods and services in the period prior to recovery and payment for the restoration of the damaged environment.*

³⁶⁰ Βλ. και *Gabcikovo-Nagymaros Project*, 1997 (Hungary v Slovakia); βλ. *Case concerning the factory at Chorzow*, 1927; Draft articles ILC on ARSIWA, article 34.

³⁶¹ *Certain Activities Carried Out By Nicaragua In the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, παρ. 36 *In the present case, Costa Rica claims compensation for two categories of damage. First, Costa Rica claims compensation for quantifiable environmental damage caused by Nicaragua’s excavation of the 2010 caño and the 2013 eastern caño [...]. Secondly, Costa Rica claims compensation for costs and expenses incurred as the result of Nicaragua’s unlawful activities, including expenses incurred to monitor or remedy the environmental damage caused.*

³⁶² *Certain Activities Carried Out By Nicaragua In the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)* παρ. 45. *In the present case, the methodology that Costa Rica considers most appropriate, which it terms the*

από το περιβάλλον και μπορούν να διατεθούν στην αγορά και έχουν «άμεση αξία χρήσης» και άλλα αγαθά και υπηρεσίες που δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο διαπραγμάτευσης ή αγοραπωλησίας, όπως η πρόληψη των πλημμυρών ή η ρύθμιση του φυσικού αερίου, οι οποίες έχουν «έμμεση αξία χρήσης» και επηρεάζουν με τη σειρά τους και την άμεση αξία χρήσης. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, η αποτίμηση των περιβαλλοντικών ζημιών πρέπει να λαμβάνει υπόψη τόσο την αξία της άμεσης όσο και της έμμεσης χρήσης περιβαλλοντικών αγαθών και υπηρεσιών, ήτοι συνολικά την αξία του περιβάλλοντος. Η Κόστα Ρίκα ισχυρίστηκε ότι αυτό το πλαίσιο συνολικής αποτίμησης άμεσης και έμμεσης περιβαλλοντικής αξίας και χρήσης είναι ευρέως αναγνωρισμένο διεθνώς και είναι κατάλληλο σύμφωνα με τη Σύμβαση Ramsar για τους υγροτόπους διεθνούς χαρακτήρα³⁶³.

Αντίθετα, η Νικαράγουα ισχυρίστηκε ότι η Κόστα Ρίκα δικαιούταν αποζημίωση μόνο για υλικές ζημιές, οι οποίες έχουν περιορισμένο πλαίσιο που εξαντλείται σε ζημιές στην ιδιοκτησία ή σε άλλα συμφέροντα του Κράτους τα οποία είναι αποτιμητά με οικονομικούς όρους³⁶⁴. Ως «έξοδα αντικατάστασης», εννοεί ότι η Κόστα Ρίκα «δικαιούται αποζημίωση για την αντικατάσταση των περιβαλλοντικών υπηρεσιών και αγαθών που έχουν χαθεί ή μπορεί να χαθούν πριν από την ανάκτηση της περιοχής που υπέστησε ζημιές»³⁶⁵. Η Νικαράγουα αναφέρεται στο κόστος που απαιτείται για τη διατήρηση μιας ισοδύναμης περιοχής έως ότου ανακτηθεί η περιοχή

“ecosystem services approach” (or “environmental services framework”), follows the recommendations of an expert report commissioned from Fundación Neotrópica, a Costa Rican non- governmental organization. Costa Rica claims that the valuation of environmental damage pursuant to an ecosystem services approach is well recognized internationally, up-to-date, and is also appropriate for the wetland protected under the Ramsar Convention that Nicaragua has harmed. Και παρ. 47 Costa Rica explains that, according to the ecosystem services approach, the value of an environment is comprised of goods and services that may or may not be traded on the market. Goods and services that are traded on the market (such as timber) have a “direct use value” whereas those that are not (such as flood prevention or gas regulation) have an “indirect use value”. In Costa Rica’s view, the valuation of environmental damage must take into account both the direct and indirect use values of environmental goods and services in order to provide an accurate reflection of the value of the environment. In order to ascribe a monetary value to the environmental goods and services that Nicaragua purportedly damaged, Costa Rica uses a value transfer approach for most of the goods and services affected.

³⁶³ *Certain Activities Carried Out By Nicaragua In the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, παρ. 45.

³⁶⁴ Άνωθεν παρ. 37: *“Nicaragua argues that Costa Rica is entitled to compensation for “material damages”, the scope of which is limited to “damage to property or other interests of the State . . . which is assessable in financial terms”.*

³⁶⁵ Άνωθεν παρ. 40: *Nicaragua does not contest Costa Rica’s contention that damage to the environment is compensable. In this connection, Nicaragua also refers to the approach adopted by the UNCC panels with respect to environmental claims arising from the first Gulf War. However, Nicaragua contends that, following that approach, Costa Rica is entitled to compensation for “restoration costs” and “replacement costs”. According to Nicaragua, “restoration costs” comprise the costs that Costa Rica reasonably incurred in the construction of a dyke across the 2013 eastern caño while remediating the impact of Nicaragua’s works. Nicaragua also recognizes that Costa Rica is entitled to “replacement costs” for the environmental goods and services that either have been or may be lost prior to the recovery of the impacted area.*

που επηρεάζεται. Προς στήριξη της μεθοδολογίας της, η Νικαράγουα δήλωσε ότι η Επιτροπή Αντιστάθμισης των Ηνωμένων Εθνών χρησιμοποιεί αυτή την προσέγγιση σε αντίθεση με την προτεινόμενη προσέγγιση της Κόστα Ρίκα.

Χρησιμοποιώντας την "προσέγγιση του οικοσυστήματος", η Κόστα Ρίκα ισχυρίστηκε ότι θα χρειαστούν περίπου 50 χρόνια για την ανάκαμψη της πληγείσας περιοχής και επομένως η Νικαράγουα χρωστά την Κόστα Ρίκα \$6.711 εκατομμύρια σε αποζημίωση, με προ εκτιμώμενο ποσό ύψους περίπου 500.000 δολαρίων ΗΠΑ. Αντιστρόφως, χρησιμοποιώντας τη θεωρία του "κόστους αντικατάστασης", η Νικαράγουα υποστήριξε ότι η περίοδος ανάκτησης θα ήταν μεταξύ 20-30 ετών και οι ζημιές στην Κόστα Ρίκα δεν υπερβαίνουν τα 188.504 δολάρια ΗΠΑ.

Κατά την εκδίκαση του ποσού της αποζημίωσης, το ΔΔΧ αποφάσισε να μην υιοθετήσει επακριβώς καμία προσέγγιση, αλλά μάλλον να υιοθετήσει ορισμένες μεθόδους και πτυχές από κάθε προσέγγιση η οποία παρείχε μία εύλογη βάση αποτίμησης της ζημίας³⁶⁶. Το Δικαστήριο δήλωσε ότι σε περιπτώσεις περιβαλλοντικής ζημίας μπορεί να προκύψουν ιδιαίτερα ζητήματα σχετικά με την ύπαρξη ζημίας και αιτιώδους συνάφειας. Από την άποψη αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι για να λάβει αποζημίωση ένα κράτος πρέπει να υπάρχει «επαρκής αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ του την αποζημίωση για την απομείωση ή την απώλεια περιβαλλοντικών αγαθών και υπηρεσιών κατά την περίοδο πριν από την είσπραξη και την πληρωμή για την αποκατάσταση του ζημιωθέντος περιβάλλοντος . Όσον αφορά τη μεθοδολογική προσέγγιση, το Δικαστήριο έκρινε ότι για την αποτίμηση της περιβαλλοντικής ζημίας πρέπει να ληφθεί υπόψιν το οικοσύστημα ως όλον, υιοθετώντας μία γενική εκτίμηση της επιβάρυνσης ή απώλειας των περιβαλλοντικών αγαθών και υπηρεσιών πριν την αποκατάσταση, αντί να αποδίδεται συγκεκριμένη αξία σε ορισμένες μόνο κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών³⁶⁷.

³⁶⁶ Άνωθεν παρ. 52. *The Court notes that the valuation methods proposed by the Parties are sometimes used for environmental damage valuation in the practice of national and international bodies, and are not therefore devoid of relevance to the task at hand. However, they are not the only methods used by such bodies for that purpose, nor is their use limited to valuation of damage since they may also be used to carry out cost/benefit analysis of environmental projects and programmes for the purpose of public policy setting (see for example UNEP, "Guidance Manual on Valuation and Accounting of Ecosystem Services for Small Island Developing States" (2014), p. 4). The Court will not therefore choose between them or use either of them exclusively for the purpose of valuation of the damage caused to the protected wetland in Costa Rica. Wherever certain elements of either method offer a reasonable basis for valuation, the Court will nonetheless take them into account. This approach is dictated by two factors: first, international law does not prescribe any specific method of valuation for the purposes of compensation for environmental damage; secondly, it is necessary, in the view of the Court, to take into account the specific circumstances and characteristics of each case.*

³⁶⁷ Άνωθεν παρ. 78. *The Court considers, for the reasons specified below, that it is appropriate to approach the valuation of environmental damage from the perspective of the ecosystem as a whole, by adopting an overall assessment of the impairment or loss of environmental goods and services prior to*

Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα στοιχεία, το Συνέδριο εξέτασε κάθε αξίωση της Κόστα Ρίκα και διαπίστωσε ότι υπήρχε *επαρκής "άμεση και ορισμένη αιτιώδης συνάφεια"* μεταξύ της ζημίας που υπέστη η Κόστα Ρίκα και των δραστηριοτήτων της Νικαράγουα. Τελικά, το Δικαστήριο επιδίκασε στην Κόστα Ρίκα \$ 378.890,59 ως αποζημίωση και τόκους πριν από την εκδίκαση μέχρι τις 2 Απριλίου 2018.

Σημασία της υπόθεσης:

Σε αυτήν την υπόθεση ορόσημο αποτελεί το ότι, για πρώτη φορά το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης αποφάσισε και διασαφήνισε μεθοδολογικά το επίπεδο αποζημίωσης σε περίπτωση διασυννοριακής περιβαλλοντικής ζημίας. Στην ανωτέρω απόφαση αποτυπώθηκε η τάση προς συνολική προσέγγιση του οικοσυστήματος και των περιβαλλοντικών αγαθών και υπηρεσιών που παρέχει ως ολότητα με ενιαίο χαρακτήρα υπερβαίνοντας τον αμιγώς κατακερματιστικό, χρηματικά αποτιμητό χαρακτήρα.

Η Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης (IUCN) έχει σημειώσει ότι η περίπτωση αυτή, "... επιβεβαιώνει σαφώς ότι η περιβαλλοντική ζημία περιλαμβάνει υπηρεσίες οικοσυστήματος"³⁶⁸. Το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει τη σημαντική αξία της βιολογικής ποικιλομορφίας και των υπηρεσιών του. Ενώ όμως το Συνέδριο απέρριψε τη στενότερη και πιο παραδοσιακή (και περιοριστική) μέθοδο αποτίμησης που διεκδικεί η Νικαράγουα, παραμένει ασαφής ο τρόπος με τον οποίο το Δικαστήριο κατέληξε στο τελικό αποτέλεσμα. Η υπόθεση αποτελεί ωστόσο ένα σημαντικό νομολογιακό προηγούμενο για την αναγνώριση των συμφερόντων διατήρησης ενός οικοσυστήματος συνολικά. Παρόλο που η υπόθεση αυτή δεν αναφέρεται στα ανθρώπινα δικαιώματα, αποτελεί μια βασική νομολογιακή εξέλιξη της νομικής προστασίας για τις περιβαλλοντικές ζημίες και παρέχει εργαλεία υπέρ των υπερασπιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για να προωθήσουν την εκδίκαση υποθέσεων και την υπεράσπιση για την προστασία του περιβάλλοντος.

4.10 Η πρόσφατη Απόφαση της Επιτροπής για τα Ατομικά και πολιτικά

Δικαιώματα του ICCPR στην υπόθεση *Portillo Caseres v. Paraguay, 2019*

recovery, rather than attributing values to specific categories of environmental goods and services and estimating recovery periods for each of them.

³⁶⁸ International Union for the Conservation of Nature, created in 1948 is the global authority on the status of the natural world and the measures needed to safeguard it. IUCN is a membership Union uniquely composed of both government and civil society organisations. It provides public, private and non-governmental organisations with the knowledge and tools that enable human progress, economic development and nature conservation to take place together. (<https://www.iucn.org/about>)

Στις 9 Αυγούστου 2019 η Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (Human Rights Committee, ICCPR) δημοσίευσε τις απόψεις της για την υπόθεση *Portillo Cáceres v. Paraguay*. Σε αυτή την υπόθεση ορόσημο η Επιτροπή είχε να κρίνει επί των υποχρεώσεων του κράτους (της Παραγουάης) όσον αφορά την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την επίδρασή της στα δικαιώματα της ζωής (άρθρο 6 του Διεθνούς Συμφώνου) και της οικογένειας (άρθρο 17 του Διεθνούς Συμφώνου). Οι απόψεις της Επιτροπής κατατείνουν στην αναγνώριση και ισχυροποίηση της θέσης ότι η προστασία του περιβάλλοντος καθώς και η διαφύλαξη της ποιότητάς του είναι ζωτικής σημασίας για την ουσιαστική πραγμάτωση και απόλαυση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων³⁶⁹.

Όσον αφορά στο ιστορικό της υπόθεσης, ενώπιον της Επιτροπής προσέφυγαν δύο οικογένειες χωρικών από την Παραγουάη παραπονούμενες ότι το υψηλό επίπεδο χρήσης τοξικών ουσιών σε γειτονικές βιομηχανικές εκτάσεις είχε ως συνέπεια προβλήματα στην υγεία τους και έφθασε στο σημείο να προκαλέσει το θάνατο ενός μέλους της οικογένειάς τους. Οι ουσίες δηλητηρίαζαν το έδαφος και ενώ μεν υπήρχε η σχετική νομοθεσία ελέγχου και απαγόρευσης χρήσης του, το κράτος δεν είχε λάβει τα κατάλληλα μέτρα προς την εξασφάλιση αυτού του ελέγχου και την εγγύηση των δικαιωμάτων τους στη ζωή, την υγεία και την οικογένεια. Πέραν της σωματικής τους ακεραιότητας, η ρύπανση του περιβάλλοντος προκάλεσε καταστροφές στη σοδειά τους και απώλεια των ζώων που είχαν στην κατοχή τους ως περιουσία. Ισχυρίστηκαν ότι το κράτος της Παραγουάης δια παραλείψεως είχε προσβάλλει τα δικαιώματά τους, καθώς δεν άσκησε τη δέουσα επιμέλεια στον έλεγχο και την πρόληψη χρήσης αυτών των ουσιών.

Ακολουθώντας τις κατευθυντήριες γραμμές του Γενικού Σχολίου Νο. 36 για το δικαίωμα στη ζωή (General Comment, 2018), η Επιτροπή ανέφερε συγκεκριμένα τις παραγράφους 26 και 62 που αναδεικνύουν ακριβώς αυτή τη στενή σχέση περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων καταδεικνύοντας την αλληλεξάρτηση και την ανάγκη προστασία τους³⁷⁰. Η Επιτροπή κατέληξε στο ότι τα κράτη φέρουν την υποχρέωση να λαμβάνουν θετικά μέτρα προκειμένου να εκπληρώνουν τις

³⁶⁹ Reeh G., *Human Rights and the Environment: The UN Human Rights Committee Affirms the Duty to Protect*, EJIL: Talk!, September 2019.

³⁷⁰ The Committee used strong language, stating that international tribunals have found an “undeniable link” between environmental protection and human rights, thus following the approach of the IACHR, and called their practice “established” (παρ.σ. 7.3, 7.4)

υποχρεώσεις προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο Σύμφωνο (παρ. 7.3) και να αναλαμβάνουν την απαιτούμενη δράση για να προστατεύουν τα άτομα από κάθε «λογικά προβλέψιμη» απειλή (παρ. 7.5).

Ενώ συνήθως η Επιτροπή παραπέμπει στη νομολογία του ΕΔΔΑ, σε αυτή την υπόθεση διαφοροποιήθηκε κάνοντας μία υπέρβαση όσον αφορά στην αναγνώριση της παραβίασης των δικαιωμάτων. Ενώ το ΕΔΔΑ επανειλημμένα έχει κρίνει ότι δεν υπάρχει ένα γενικό δικαίωμα στο περιβάλλον και τη διατήρησή του, δίνοντας βάρος μόνο στην διακριτική ευχέρεια του κράτους όσον αφορά στο περιθώριο εκτίμησης των αντιτιθέμενων συμφερόντων, η Επιτροπή απομακρύνθηκε από αυτή την προσέγγιση κατά την οποία μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις απόδειξης άμεσου και στενού αιτιώδους συνδέσμου ενεργοποιείται η ευθύνη του κράτους. Αναγνώρισε ότι υπήρχε σαφής παραβίαση όχι μόνο στο δικαίωμα στη ζωή του θανόντος αλλά και στο δικαίωμα στην οικογένεια, διαφοροποιούμενη από άλλες υποθέσεις στο παρελθόν³⁷¹. Εν τέλει έκρινε ότι η Παραγουάη είχε παραβιάσει τα άνωθεν δικαιώματα με βάση δύο κριτήρια: α) η ρύπανση είχε άμεση επίδραση στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή των ανθρώπων και β) ότι αυτή η επίδραση ήταν σοβαρή. (παρ. 7.8)

Η Επιτροπή δεν έφθασε βέβαια μέχρι το σημείο της παραδοχής του Διαμερικανικού Δικαστηρίου στη Γνωμοδότηση OC-23/17 το οποίο έκρινε ότι κάθε θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα επηρεάζεται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση, με έμφαση στο δικαίωμα της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας αλλά και τα πολιτιστικά δικαιώματα των αυτόχθονων πληθυσμών. Ωστόσο η Επιτροπή έκανε ένα παραπάνω βήμα και από την οπτική του ΕΔΔΑ για τον εντελώς εξαιρετικό χαρακτήρα της ευθύνης του κράτους σε περίπτωση σοβαρής περιβαλλοντικής ζημίας που επηρεάζει σημαντικά τα ανθρώπινα δικαιώματα και τοποθετήθηκε κάπου στη μέση Λατινικής Αμερικής και Ευρώπης, αναγνωρίζοντας τον αδιαμφισβήτητο σύνδεσμο μεταξύ της περιβαλλοντικής προστασίας και της πραγμάτωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ακόμη κι αν ο σύνδεσμος είναι αδιαμφισβήτητος, οι υποχρεώσεις των κρατών σε σχέση με το περιβάλλον δεν είναι ακόμη ξεκάθαρες, καθώς υπάρχει διαβάθμιση στην νομική και φιλο-περιβαλλοντική οπτική, όπως παρατηρήσαμε ανωτέρω.

4.11 Επίλογος και Συμπεράσματα κεφαλαίου

³⁷¹ Βλ. υπόθεση *Poma Poma v. Peru*, όπου η Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα δεν έφθασε στο σημείο να αναγνωρίσει παραβίαση του δικαιώματος στην οικογένεια λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Από ευρύτερη νομική και κοινωνική σκοπιά, η αναγνώριση της νομικής προσωπικότητας της Φύσης και η απόδοση δικαιωμάτων σε κάποια στοιχεία της, όπως τα δάση και τα ποτάμια, οδηγεί στη σύζευξη του ανθρώπινου με τον «φυσικό νόμο». Αυτή η μετάθεση, η αλλαγή παραδείγματος από την αμιγώς ανθρωποκεντρική σε μία πιο φιλο-περιβαλλοντική, οικο-κεντρική σκοπιά αναδεικνύει εναργέστατα την συνειδητοποίηση της θέσης και της σχέσης του ανθρώπου εντός και προς το οικοσύστημα που τον περιβάλλει³⁷².

Η μετάβαση αυτή εξηγείται με κάποιες απλές συγκρίσεις:

A) Η Φύση και οι φυσικοί πόροι δεν αντιμετωπίζονται πλέον ως περιουσιακά στοιχεία και προϊόντα κατανάλωσης, αλλά ως αυθύπαρκτες οντότητες και υποκείμενα δικαιωμάτων.

B) Η περιβαλλοντική βλάβη δεν λογίζεται (μόνο) ως περιουσιακή ζημία, αλλά ως συνολική υποβάθμιση του οικοσυστήματος, των ανθρώπων και των έμβιων όντων που διαβιούν σε αυτό.

Γ) Τα άτομα προσφεύγουν στο Δικαστήριο χάριν όχι μόνο των ατομικών τους συμφερόντων, αλλά χάριν της προστασίας και διατήρησης του περιβάλλοντος για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές.

Δ) Η αποκατάσταση και η αποζημίωση που επιδικάζεται δεν στοχεύει μόνο στην αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας ή της ατομικής βλάβης, αλλά αποσκοπεί στην εξισορρόπηση και αρμονική λειτουργία ολόκληρου του οικοσυστήματος.

Ε) Η παραδοχή της αυτονομίας της Φύσης και η προώθηση του σεβασμού, της διατήρησης και της ανάπτυξης της όχι μόνο προς την υπηρεσία του ανθρώπου αλλά ως αυταξία.

ΣΤ) Η ανάληψη από τα άτομα και τις κοινότητες ρόλου εκπροσώπου της Φύσης στο Δικαστήριο για την νομική διεκδίκηση των δικαιωμάτων της.

Παρατηρούμε ότι η αμιγώς ανθρωποκεντρική προσέγγιση κάμπτεται υπέρ της αρχής της συνολικής βιωσιμότητας των οικοσυστημάτων, η οποία εμπεριέχει και υπερασπίζεται την έννοια της διαγενεακής ισότητας³⁷³. Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ήδη από το 2010 υιοθέτησε το Ψήφισμα με τίτλο «Σε Αρμονία με τη

³⁷² Robin Milam, *The rights of Nature and Our Responsibilities as Earth Community*, Earth Law Center, 2013.

³⁷³ Quintana Adriano, E. *Natural Persons, Juridical Persons and Legal Personhood*. Mex. Law Rev. 2015, 8, 101–118

Φύση» ενσωματώνοντάς το στην Ατζέντα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη. Το 2011 σε νέο Ψήφισμα αναφέρθηκε μάλιστα ρητά στα δικαιώματα της Φύσης και την ανάγκη διαφύλαξής τους για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές³⁷⁴. Το 2015 αναγνώρισε ότι «μερικές χώρες αποδίδουν δικαιώματα στη Φύση στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης και εκφράζουν την πεποίθηση ότι προκειμένου να επιτευχθεί μία εύλογη ισορροπία μεταξύ οικονομικής, κοινωνικής και περιβαλλοντικής ανάπτυξης για τις παρούσες και τις μελλοντικές γενεές είναι αναγκαίο να προάγεται η αρμονία ανθρώπου και Φύσης»³⁷⁵. Επιπλέον, η Διεθνής Ένωση για τη Διατήρηση της Φύσης με το Πρόγραμμα 2017-2020 στοχεύει στην εδραίωση της νομικής προσωπικότητας της Φύσης και την προάσπιση των δικαιωμάτων της επικεντρώνοντας τις προσπάθειές της ταυτόχρονα στην προάσπιση των δικαιωμάτων των πιο ευάλωτων μελών της κοινωνίας που ζουν σε συγκεκριμένες περιοχές³⁷⁶. Συγκεκριμένα στον Στόχο 6, ο οποίος συνοψίζει και την φιλο-περιβαλλοντική προοπτική επί τη βάση της διαγενεακής ισότητας προβλέπει: «Η προώθηση της αφύπνισης και της ευαισθητοποίησης προς τα δικαιώματα της Φύσης περιλαμβάνει τις πολιτιστικές και θρησκευτικές προεκτάσεις και αξίες» δίνοντας έμφαση στην ανάγκη «να κατανοήσουν οι αστικοί πληθυσμοί και η νεολαία τις εγγενείς αξίες της Φύσης, ώστε να ισχυροποιήσουν το καθεστώς προστασίας της»³⁷⁷.

³⁷⁴ General Assembly Resolution 63/278, International Mother Earth Day, A/RES/65/164, 15 March 2011.

³⁷⁵ General Assembly Resolution, A/70/208, Harmony with Nature, 24 December 2015.

³⁷⁶ International Union for Conservation of Nature (IUCN).

³⁷⁷ IUCN, Programme 2017–2020. September 2016. Target 6.

Συμπεράσματα

Το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εξέδωσε μία Γνωμοδότηση ορόσημο, η οποία εδραιώνει μία εύλογη ισορροπία ανάμεσα στην περιβαλλοντική προστασία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, αποκαθιστώντας τη σημασία του περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων σε σχέση με την προστασία του ανθρώπου. Η σημασία της Γνωμοδότησης έγκειται και στο γεγονός ότι η εμφατική περιβαλλοντική προστασία και η αναγνώριση ενός αυτόνομου περιβαλλοντικού δικαιώματος μπορεί να πυροδοτήσει μία σημαντική σειρά νομοθετικών πρωτοβουλιών στα εθνικά Συντάγματα τόσο της Λατινικής Αμερικής όσο και παγκοσμίως για την εισαγωγή ρυθμίσεων, τη διεύρυνση και ισχυροποίηση του κανονιστικού πλαισίου για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και κατ' επέκταση της αλληλοσυνδεόμενης κλιματικής αλλαγής με πιο αποτελεσματικό τρόπο, ενισχύοντας την προληπτική δράση αλλά και την εκτελεστικότητα των ρυθμίσεων.

Επίσης έθεσε μία σειρά από διαδικαστικές υποχρεώσεις για την ουσιαστική και αποτελεσματική επίτευξη της προληπτικής δράσης που κάθε κράτος οφείλει να αναλαμβάνει πριν την εκπόνηση μίας αναπτυξιακής δραστηριότητας με σοβαρό περιβαλλοντικό ρίσκο, τις οποίες θα αναλύσουμε στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας. Οι αποφάσεις και οι γνωμοδοτήσεις του Δικαστηρίου ασκούν σημαντική νομική επιρροή και μπορούν να επηρεάσουν την παγκόσμια δικαιοδοτική κατεύθυνση σε σχέση με την περιβαλλοντική προστασία, καθώς η προστασία του περιβάλλοντος είτε αυτόνομα είτε διαμέσου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί ζήτημα παγκόσμιου ενδιαφέροντος με το οποίο έχουν ασχοληθεί τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα όπως το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.

Η παρούσα υπό ανάλυση Γνωμοδότηση έρχεται σε μία περίοδο έντονων προβληματισμών σχετικά με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας και τους τρόπους για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Το Διαμερικανικό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός θεμελιώδους δικαιώματος στο περιβάλλον, σύλληψη η οποία εκ πρώτης όψεως ενδεχομένως να φαίνεται αρκετά γενική και ασαφής, ωστόσο μέσω της κατάλληλης ερμηνευτικής διαδικασίας και τη σύνδεση με το προστατευτικό πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να αποκτήσει αγωγιμότητα και να συμβάλει

αποφασιστικά στην επίτευξη ισχυρότερης περιβαλλοντικής προστασίας. Το Δικαστήριο είπε ότι το δικαίωμα σε ένα κατάλληλο και υγιές περιβάλλον αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα για την προστασία της παρούσας και των μελλοντικών γενεών, θέτοντας και ζητήματα διαγενεακής δικαιοσύνης.

Βιβλιογραφία

- Alvarez, Ignacio J., *The Right to Water as a Human Right*, in *Linking Human Rights and the Environment*, (edited by R. Piccolotti and J.D. Taillant, Tuscon), (University of Arizona Press, 2003)
- Anderson, Michael R. and Boyle, Alan E., *Human Rights Approaches to Environmental Protection*, (Oxford: Clarendon Press, 1996)
- Anderson, Terry L. and Leal, Donald R., *Rethinking the Way We Think*, in *Debating the Earth: The Environmental Politics Reader*, edited by J.S. Dryzek and D. Schlosberg, (Oxford: Oxford University Press, 2005)
- Annecoos W., *The precautionary principle in environmental governance*, in *Research Handbook on Fundamental Concepts of International Environmental Law*, ed. Douglas Fisher (Edward Elgar, 2016)
- Attapatu A., *Emerging Principles of International Environmental Law, International Law and Development*, Volume: 7, BRILL 2007
- Barry J., *Rethinking Green Politics: Nature, Virtue and Progress*, (London: Sage Publications, 1999)
- Berry C- J. *Human Nature, Issues in Political Theory*, (London: Macmillan, 1986)
- Beyerlin U. and Thilo Marauhn T., *International Environmental Law* (Oxford: Hart, 2011)
- Bodansky D., Bruneel J. and Hey E.(eds.), *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (Oxford University Press, 2007)
- Bosselmann K., *A Vulnerable Environment: Contextualizing Law with Sustainability*, *Journal of Human Rights and the Environment* (2011) 2(1).
- Bosselmann K., *Losing the Forest for the Trees: Environmental Reductionism in Law*, *Journal of Human Rights and the Environment* (2010) Vol. 2
- Bosselmann K., *'Human Rights and the Environment: Redefining Fundamental Principles?'*, in *Governing for the Environment: Global Problems, Ethics and Democracy*, edited by B. Gleeson and N. Low, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2001
- Boyle A. & Anderson M.-R. (eds), *Human Rights Approaches to Environmental Protection* (Edward Elgar, 1996).
- Boyle A., Birnie P. and Redgwell C., *International Law and the Environment*, (Oxford, 2009)
- Brain G., *Global Environmental Constitutionalism* 40(4) *Boston College Environmental Affairs Law Review*, (2013)

- Bredimas A., *Transboundary Pollution: Internal, European and International Dimension* (Ant. Sakkoulas Publication, Athens-Komotini, 2006)
- Brownlie I., (ed), *Basic Documents in International Law*, (Oxford University Press, 1995)
- Bullard R., *The Quest for Environmental Justice: Human Rights and the Politics of Pollution* (2005).
- Cairo A. R. Robb, *International Environmental Law Reports, Human Rights and Environment, Volume 3*, (Cambridge University Press, 2001)
- Cullinan, C. *Wild law: a manifesto for earth justice* (2nd ed.). Vermont:Chelsea Green., 2011
- Dobson, A. (*Justice and the Environment: Conceptions of Environmental Sustainability and Dimensions of Social Justice*, Oxford: (Oxford University Press., 1998)
- Doyle T., *Sustainable Development and Agenda 21: the secular bible of global free markets and pluralist democracy*, *Third World Quarterly*, Vol.19, No.4, (1998) pp.771-786.
- Dryzek, J. S. *Ecology and Discursive Democracy: Beyond Liberal Capitalism and the Administrative State*, *Capitalism, Nature Socialism*, Vol.3, No.2, pp.18- 42. 1992.
- Dupuy P.-M. & J. E. Vinuales J. E. *“Harnessing Foreign Investment to Promote Environmental Protection: Incentives and Safeguards* (Cambridge University Press, 2016)
- Dupuy P.-M., *“International Environmental Law: Looking at the Past to Shape the Future”*, (Cambridge University Press, 2013)
- Dworkin, Ronald (1984) ‘Rights as Trumps’, in *Theories of Rights*, edited by J. Waldron, Oxford: Oxford University Press
- Fisher D.(ed.), *Research Handbook on Fundamental Concepts of Environmental Law* (Edward Elgar, Cheltenham UK 2016)
- Fitzmaurice M., Ong D and Merkouris P., *Research Handbook on International Environmental Law* (Edward Elgar, 2010)
- Foster S. R., Gallizi P., *Human Rights and Climate Change: Building Synergies for a Common Future*, Elgar Encyclopedia on Environmental Law, Michael Faure (ed.), 2016
- Foster, J.-B., *Marx’s Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press, 2000.
- Gavouneli M., Gkizari A., Patronos P., Patsioura L., *Issues on International Environmental Law*, (Ant. Sakkoula Publications, Athens-Komotini, 2000)

- Grear A. and Kotze L. (eds.), *Research Handbook on Human Rights and the Environment*, Research Handbooks in Human Rights series, (Edward Elgar, 2015)
- Hancock J., *Environmental human rights: power, ethics and law* (Ashgate Pub Ltd (October 1, 2003)
- Humphreys S., *Human Rights and Climate Change* (Cambridge University Press, 2009).
- Inga T. Winkler I. T., *The human right to water: Significance, Legal status and Implications for water allocation* (Hart Publishing, 2012).
- Joshua G., *Explaining the Emergence of Constitutional Environmental Rights: A Global Quantitative Analysis* 6(1) *Journal of Human Rights and the Environment* 75-97, 2015.
- Klabbbers J., *International Law* (2nd edition), (Cambridge University Press, 2017)
- Lavanya Rajamani L., *Differential Treatment in International Environmental Law*, (Oxford Monographs in International Law, 2006)
- Leimbacher, H. *Gender and Nature in Comparative Legal Cultures. In Comparing Legal Cultures*; Nelken, D., Ed.; Routledge: New York, NY, USA, (2016)
- Louka E., *International Environmental Law, Fairness, Effectiveness and World Order*, (Cambridge University Press, 2006)
- Maragkopoulou Foundation on Human Rights, *The Right to Environment: Insults and Protection*, (Ant. Sakkoulas Publication, Athens 1997)
- Mason M., *The new accountability: environmental responsibility across borders*, (London, UK : Earthscan, 2005)
- May J.-R. & Daly E., *Global Environmental Constitutionalism*, (Cambridge University Press, 2014)
- Miller C., *Environmental Rights: Critical Perspectives* (London, Routledge, 1998).
- Nollkaemper A. and Plakokefalos I. (Eds.), *The Practice Of Shared Responsibility In International Law* (Cambridge University Press, 2016)
- O' Riordan T., *The new Environmentalism and Sustainable Development*, *Science of the total environment*, Vol. 108, , Issues 1-2, (1991)
- Peter, S. *Practical Ethics*; Cambridge University Press: Cambridge, UK, (1979)

- Plakokefalos I., *Transboundary Environmental Pollution in Public International Law* (Nomiki Vivliothiki, Athens 2011)
- Richard R. P., *The human right to a green future: environmental rights And Intergenerational justice* (Cambridge University Press, 2009).
- Rodgers W., *Environmental Law (Hornbook)*, West Academic Publishing (3rd edition), (2000)
- Rodrick F. *The rights of nature: A history of environmental ethics*, University of Wisconsin Press; 4th ptg. edition (November 15, 1989)
- Samiotis G., Tsaltas G., *International Protection of the Environment, Vol.I, International Policies and Environmental Law*, (Papazisis Publications, Athens 1990)
- Sands P. and Jacqueline Peel J. (with Adriana Fabra and Ruth MacKenzie), *Principles of International Environmental Law*, 4th edition (Cambridge University Press, 2018)
- Schiele S., *Evolution of International Environmental Regimes, The Case of Climate Change*, (Cambridge University Press), 2015
- Shelton D. & Donald A., *Environmental Protection and Human Rights* (Cambridge University Press, 2011)
- Tanasescu, M. *Local, National, and International Rights of Nature*. In *Environment, Political Representation, and the Challenge of Rights*; Palgrave Macmillan: London, UK, (2016)
- Taylor P., *The concept of the common heritage of mankind*, in *Research Handbook on Fundamental Concepts of Environmental Law* (ed. Douglas Fisher), (Edward Elgar, 2016)
- Vanderheiden S., *Atmospheric Justice, A Political Theory of Climate Change* (Oxford University Press, 2008);
- Westa L., *Environmental Justice and the Rights of unborn and future generations: law, environmental harm and the right to health* (Routledge; 1 edition ,2008)
- Weston B. & Bollier D., *Green governance: ecological survival, human rights, and the law of the commons* (Cambridge University Press, 2013).
- Wouter A. *Democracy, Justice, and Risk Society: the Meaning and Shape of Ecological Democracy*, in *Sustaining Liberal Democracy: Ecological Challenges and Opportunities*, edited by J. Barry and M. Wissenburg, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2001
- Yang and Percival, *The Emergence of Global Environmental Law* Ecology Law Quarterly, Vol. 36 (2009)

ΑΡΘΡΑ-ΜΕΛΕΤΕΣ

- Agard J.B.R. and Cropper A., “*Caribbean Sea Ecosystem Assessment (CARSEA), A contribution to the Millennium Ecosystem Assessment*,” prepared by the Caribbean Sea Ecosystem Assessment Team, Caribbean Marine Studies, Special Edition, 2007
- Alston P., *A Third Generation of Solidarity Rights: Progressive Development or Obfuscation of International Human Rights Law?*, 29 Neth. Int’l L. Rev. (1982)
- Amiott J., *Environment, Equality, and Indigenous Peoples’ Land Rights in the Inter-American Human Rights System: Mayagna (Sumo) Indigenous Community of Awas Tingni v. Nicaragua*, 32 ENVTL. L. 873 (2002).
- Anaya J.-S. & Grossman C., *The Case of Awas Tingni v. Nicaragua: A New Step in the International Law of Indigenous Peoples*, 19 ARIZ. J. INT’L & COMP. L. 1 (2002).
- Anderson E., Douglas M., Jackson S., Tharme R. E., *Understanding rivers and their social relations: A critical step to advance environmental water management*, Article in Wiley Interdisciplinary Reviews: Water, (August 2019)
- Anderson J. and Lindroth M. *Ecologically unsustainable trade*, Ecological Economics, Vol.37, (2001)
- Andresen, S. and Hey E., *The effectiveness and legitimacy of International Environmental Institutions*, International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics, (2005)
- Atapattu S., *The Public Health Impact of Global Environmental Problems and the Role of International Law*, 30 AM. J. L. & MED. 283 (2004)
- Atapattu S., *The Right to a Healthy Life or the Right to Die Polluted?: The Emergence of a Human Right to a Healthy Environment under International Law*, 16 TUL. ENVTL. L.J. 65 (2002)
- Atapattu S., *Climate Change, Human Rights, and Forced Migration: Implications for International Law*, 27 Wisc. Int’l L.J. 607, 608 (2009)
- Atapattu S., *Global Climate Change: Can Human Rights (and Human Beings) Survive this Onslaught?*, 20 COLO. J. INT’L ENVTL. L. & POL’Y 35 (2008)
- Barry B., *Sustainability and Intergenerational Justice*, in *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, edited by A. Dobson, (Oxford University Press, 1999)
- Beck U., *Global Risk Politics, in Greening the Millennium? The New Politics of the Environment*, edited by M. Jacobs, (Oxford: Blackwell Publishers, 1997)

- Beckerman W., *Sustainable Development and our Obligations to Future Generations*, in *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, edited by A. Dobson, Oxford: (Oxford University Press, 1999).
- Beitz Ch.- R. (*Human Rights and Social Justice*, in *Human Rights and US Foreign Policy*, (edited by P.G. Brown and D. Maclean, Lexington, MA: Lexington Books, 1979)
- Bell D., *Climate Change and Human Rights*, WIREs Climate Change, (2013)
- Bell D., *How Should We Think about Climate Justice?*, *Environmental Ethics* 35 (2):189-208 (2013)
- Bell, D. R. *Creating Green Citizens? Political Liberalism and Environmental Education*, *Journal of Philosophy of Education*, Vol.38, No.1, 2004)
- Benton, T. *Sustainable Development and Accumulation of Capital: Reconciling the Irreconcilable?*, in *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, edited by A. Dobson, Oxford: Oxford University Press, 1999
- Berat L. *Defending the Right to a Healthy Environment: Towards a Crime of Geocide in International Law*, *Boston University International Law Journal*, 11, 1993
- Bernstein, R. J. *One Step Forward, Two Steps Backward: Richard Rorty on Liberal Democracy and Philosophy*, *Political Theory*, Vol.15, No.4, 1987
- Berros M. V., *Defending Rivers: Vilcabamba in the South of Ecuador*, *RCC Perspectives* No. 6, *CAN NATURE HAVE RIGHTS?: Legal and Political Insights* (Rachel Carson Center, 2017)
- Bodansky D., *Introduction: Climate Change and Human Rights: Unpacking the Issues*, 38 GA. J. INT'L & COMP. L. 511 (2009-10)
- Bolier D., *The Rise of Biocultural Rights*, *Found in bolier.org, News and Perspectives of the commons*, (Published 13 April 2015)
- Bosselmann K., *Human Rights and the Environment: Redefining Fundamental Principles?*, in *Governance for the Environment: Global Problems, Ethics and Democracy* (B. Gleeson & N. Low eds., 2001).
- Boyle A. and Anderson M., *"Human Rights Approaches to Environmental Protection"*, Oxford University Press, (1996)
- Boyle A., *Human Rights and the Environment, Where Next?*, *European Journal of International Law*, Vol. 23, (2012)
- Boyle A., *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*, 18 *FORDHAM ENVTL. L. REV.* 471 (2006)

- Bratspies R. M. , *Human Rights and Environmental Regulation*, 19 N.Y.U. ENVTL. L.J. 225 (2012)
- Breckenridge L. P., *Environmental Rights and International Peace: Protections of Biological and Cultural Diversity: Emerging Recognition of Local Community Rights in Ecosystems Under international Environmental Law*, 59 TENN. L. REV. 735 (1992)
- Brillman M., *Environmental Rights and the Legal Personality of the Amazon Region*, EJIL Talk! (Published on April 24, 2018)
- Bronen R., *Climate-Induced Community Relocations: Creating an Adaptive Governance Framework Based in Human Rights Doctrine*, 35 N.Y.U. Rev. L. & Soc. Change 357 (2011)
- Brown, C., *Universal Human Rights: A Critique*, The International Journal of Human Rights, Vol.1, No.2, (1997)
- Bruckerhoff J., *Giving Nature Constitutional Rights: A Less Anthropocentric Interpretation of Environmental Rights*, 86 TEX. L. REV. 615 (2008)
- Brundtland Report, *Our Common Future*, World Commission on Environment and Development, (Oxford: Oxford University Press, 1987)
- Bryner N., *Colombian Supreme Court Recognizes Rights of the Amazon River Ecosystem*, IUCN , (20 Apr 2018)
- Burdon P., *Earth Rights: the Theory*, IUCN Academy eJournal 2011(1)
- Burger M., *Bi-Polar and Polycentric Approaches to Human Rights and the Environment*, 28 COLUM. J. ENVTL. L. 371 (2003)
- Burleson E., *Making Sand Castles as the Tide Comes In: Legal Aspects of Climate Justice*, 2 J. Energy & Envtl. L. 42 (2011)
- Callicott B. J., *The Pragmatic Power and Promise of Theoretical Environmental Ethics: Forging a New Discourse*, 11 ENVTL. VALUES 3 (2002)
- Cameron E., *Human Rights and Climate Change: Moving from an Intrinsic to an Instrumental Approach*, 38 Ga. J. Int'l & Comp. L. 673 (2010)
- Cameron E., *The Human Dimension of Global Climate Change*, 15 Hastings W.- NW J ENvtl L and Pol'y 1 (2009)
- Cançado Trindade A. A., *Environmental Protection and the Absence of Restrictions on Human Rights, in Human Rights in the 21st Century, A Global Challenge*, 561, 561-93 (Kathleen E. Mahoney & Paul Mahoney eds., 1993).
- Cançado Trindade A. A., *The Contribution of International Rights Law to Environmental Protection, with Special Reference to Global Change, in*

Environmental change and international law: New challenges and dimensions
244 (Edith Brown Weiss ed. 1992)

- Cancado Trindade A.-A., *The developing case law of the Inter-American Court of Human Rights*, Oxford Journals.org (22 Sept 2015)
- Caney S., *Climate Change, Human Rights and Moral Thresholds* in *Climate Ethics* (Gardner, et al., eds. Oxford University Press, 2010)
- Caney S., *Human Rights, Responsibilities, and Climate Change*, in *Global Basic Rights* 227 (Charles R. Beitz and Robert E. Goodin, eds., Oxford 2009)
- Canguilhem G. and John Savage J., *The living being and its environment (milieu)*, *Journal Article*, No. 3 pp. 6-31, Published by: The MIT Press (Spring, 2001)
- Carlson J., *Reflections on a Problem of Climate Justice: Climate Change and the Rights of States in a Minimalist International Legal Order*, 18 *Transnat'l L & Contemp Probs.* 45 (2009)
- Collins L., *Are We There Yet? The Right to Environment in International and European Law*, 3 *McGill Int'l J. Sust. dev. l. & pol'y* 119 (2007)
- Collins L.-M., “*Strange Bedfellows? The Precautionary Principle and Toxic Tort: A Tort Paradigm for the Twenty-First Century*” 35 *Environmental Law Reporter* 10361, (2005)
- Crook M., Short D. and South N., *Ecocide, Genocide, Capitalism and Colonialism: Consequences for indigenous peoples and global ecosystems environments*, *Theoretical Criminology Journal* (2018)
- Davies K., Grear A., Adelman S., Magallanes C., Kerns T., *The Declaration on Human Rights and Climate Change: A new legal tool for global policy change*, The Author Journal compilation, (Edward Elgar Publishing Ltd, 2017)
- Davison, I. *Whanganui River Given Status of a Person under Unique Treaty of Waitang Settlement*. *New Zealand Herald*, 15 March 2017.
- Dommen C., *Claiming Environmental Rights: Some Possibilities Offered by the United Nations' Human Rights Mechanisms*, 11 *Geo. Int'l Envtl. L. Rev.* 1 (1998-99)
- Doyle M., *Nicaragua's Grand Canal: A Case Study in Political and Economic Culture*, *Global Advances in Business Communication* (Vol. 5, Iss. 1, Art. 5)
- Dumas G. F., Note, *A Greener Revolution: Using the Right to Food As A Political Weapon Against Climate Change*, 43 *N.Y.U. J. Int'l L. & Pol.* 107 (2010)
- Dupuy P. M and Vinuales J. E., “*Harnessing Foreign Investment to Promote Environmental Protection: Incentives and Safeguards* (Cambridge University Press, 2013)
- Dupuy P. M, “*International Environmental Law: Looking at the Past to Shape the Future*”, Cambridge University Press (2013)

- Eleftheriadis P.Z., *Environmental Rights in the EC Legal Order* (Oxford Legal Studies Research, Working Paper No. 24, 2007)
- Eleftheriadis P. Z., *The Future of Environmental Rights in the European Union*, in *THE EU AND HUMAN RIGHTS* 529, 529-49 (Philip Alston ed., 1999)
- Faure M. and Nollkaemper A., '*International Liability as an Instrument to Prevent and Compensate for Climate Change*' 43 *Stanford Journal of International Law* (2007)
- Feria-Tinta, M. & Milnes, S. C., *How international law could help victims of environmental degradation*, *The Guardian*, 21 February 2018.
- Feria-Tinta, M.; Milnes, S. C. *International Environmental Law for the 21st Century: The Constitutionalization of the Right to Healthy Environment in the Inter-American Court of Human Rights* (2019).
- Fitzmaurice M. & Marshall J., *The Human Right to a Clean Environment- Phantom or Reality? The European Court of Human Rights and English Courts Perspective on Balancing Rights in Environmental Cases*, 76 *NORDICJ. INT'L L.* 103 (2007)
- Fitzmaurice M., *Global Importance of Human Rights for Environmental Protection*, *The Global Community Yearbook of International Law and Jurisprudence* 73 (2009)
- Foster S. R., Gallizi P., *Human Rights and Climate Change: Building Synergies for a Common Future*, Chapter I.4, *Elgar Encyclopedia on Environmental Law*, Michael Faure (ed.), (2016)
- Francioni F., '*International human rights in an Environmental Horizon*' *European Journal of International Law* 41, 2010
- Francis O. Adeola, *Cross-National Environmental Injustice and Human Rights Issues: A Review of Evidence in the Developing World*, *American Behavioral Scientist* 686 (2000).
- Gibbs, S. & Elliott, L., "*China puts Nicaraguan canal plan on hold*", *The Times*, 19 June 2017
- Gillroy J. M., *Adjudication Norms, Dispute Settlement Regimes and International Tribunals: The Status of 'Environmental Sustainability' in International Jurisprudence*, 42 *Stan. J. Int'l L.* (2006)
- Giorgetta S., *The Right to a Healthy Environment, Human Rights and Sustainable Development*, 2 *INT'L ENVTL. AGREEMENTS: POLITICS, L. & ECON.* 173 (2002)
- Glazebrook S., *Human Rights and the Environment*, 40 *Vict. U. Wellington L. Rev.* 293 (2009)

- Gleason J. & Mitchell E., *Will the Confluence Between Human Rights and the Environment Continue to Flow? Threats to the Rights of Environmental Defenders to Collaborate and Speak Out*, 11 Or. Rev. Int'l L. 267 (2009)
- Gormley P. W., *The Legal Obligation of the International Community to Guarantee a Pure and Decent Environment: The Expansion of Human Rights Norms*, 3 GEO. INT'L ENVTL. L. REV. 85 (1990)
- Gormley P.-W., *Human rights and environment: The need for international Co-operation*, in American Journal of International Law (Leiden: A. W. Sijthoff, 1976)
- Gray, M.A. '*The International Crime of Ecocide*', California Western International Law Journal, (1996)
- Grear A. *Towards 'Climate Justice'? A Critical Reflection on Legal Subjectivity and Climate Injustice: Warning Signals, Patterned Hierarchies, Directions for Future Law and Policy*, Special Edition Journal of Human Rights and the Environment, Vol. 5, (2014)
- Gudmunder A. & Ovsiouk A., *Human Rights and the Environment*, 60 Nordic J Int'l L 19 (1991)
- Hardin G., *The Tragedy of the Commons*, Science, New Series, Vol. 162, No. 3859 (Published by: American Association for the Advancement of Science, Dec. 13, 1968)
- Herold, K. *The Rights of Nature: Indigenous Philosophies Reframing Law*. Deep Green Resistance, (2017)
- Hill B. E., Wolfson S & Targ N., *Human Rights and the Environment: A Synopsis and Some Predictions*, 16 GEO. INT'L ENVTL. L. REV. 359 (2004)
- Hohmann J., *Igloo As Icon: A Human Rights Approach to Climate Change for the Inuit?*, 18 Transnat'l L. & Contemp. Probs. 295, 298 (2009)
- Huggins A.E., Keel S. et al., *Biodiversity Conservation Assessment of the Insular Caribbean Using the Caribbean Decision Support System*, Technical Report, The Nature Conservancy, (2007)
- International Rivers.org, *Colombia: The Atrato River Legal Decision*, (Monday 26 March 2018)
- Kenneth F. McCallion & Sharma R. , *Environmental Justice without Borders: The Need for an International Court of the Environment to Protect Fundamental Environmental Rights*, 32 GEO. WASH. J. INT'L L. & ECON. 351 (1999-2000).
- Kiss A., *Concept and Possible Implications of the Right to Environment*, in HUMAN RIGHTS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY: A GLOBAL CHALLENGE 551, 551-59 (Kathleen E. Mahoney & Paul Mahoney eds., 1993)

- Knox J. H., *Diagonal Environmental Rights*, in Universal Human Rights and Extraterritorial Obligations (Sigrun Skogly & Mark Gibney eds., 2010)
- Knox J. H., *Linking Human Rights and Climate Change at the United Nations*, 33 Harvard Environmental Law Review 477 (2009) (symposium).
- Knox, J. H., *Climate Change and Human Rights Law*. Virginia Journal of International Law, Vol. 50, No. 1, (2009)
- Kravchenko S., *Is Access to Environmental Information a Fundamental Human Right?* Oregon Review of International Law, Vol. 11, No. 2, (2009)
- Malone L. A., *Exercising Environmental Human Rights and Remedies in the United Nations System*, 27 WM. & MARY ENVTL. L. & POL'Y REV. 365 (2002)
- May and Daly, *Vindicating Fundamental Environmental Rights: Judicial Acceptance of Constitutionally Entrenched Environmental Rights* (Oregon Review of International Law), Vol. 11, (2009)
- May J. and Daly E., *Vindicating Fundamental Environmental Rights: Judicial Acceptance of Constitutionally Entrenched Environmental Rights* (Oregon Review of International Law), Vol. 11, (2009)
- McClymonds J. T., *The Human Right to a Healthy Environment: An International Legal Perspective*, 37 N.Y.L. SCH. L. REV. 583 (1992).
- McCrudden C., *A Common Law of Human Rights?: Transnational Judicial Conversations on Constitutional Rights*, 20 OXFORD J. LEGAL STUD. 499 (2000)
- McGoldrick, *Sustainable Development and Human Rights: An Integrated Conception* 45 Int'l & Comp. L. Q. 796 (1996)
- Merrills J., *Environmental Rights*, in The Oxford Handbook of International Environmental Law (Bodansky et al. eds., 2007).
- Milam R., *The rights of Nature and Our Responsibilities as Earth Community*, Earth Law Center, (2013)
- Mowforth, M., *Indigenous people and the crisis over land and resources*, The Guardian, (23rd September 2014)
- Nedelsky, J. *Reconceiving Rights as Relationship* Review of Constitutional Studies, Volume 1, Issue 1 (1993)
- Nickel J. W., *The Human Right to a Safe Environment: Philosophical Perspectives on Its Scope and Justification*, 18 YALE J. INT'L L. 281 (1993)
- Nuffer S., *Human Rights Violations and Climate Change: The Last Days of the Inuit People?*, 37 Rutgers L. Rec. 182 (2010)

- Palmer G., *New Ways to Make International Environmental Law* ,86 American Journal of International Law, (1992)
- Pecharrroman L. C., *Rights of Nature: Rivers That Can Stand in Court*, Earth Institute, Columbia University, New York,(Published: 14 February 2018)
- Pedersen O. W., *Climate Change and human Rights: Amicable or Arrested Development?* Journal of Human Rights and the Environment 236 (2010)
- Pedersen O. W., *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?*, 21 GEO. INT'L ENVTL. L. REV. 73 (2008).
- Petersmann M.-C., *Narcissus Reflected in the Lake: Anthropocentric Environmental Law and Untold Narratives*, Journal of Environmental Law 1, 2018
- Prudence E. T., *From Environmental to Ecological Human Rights: A New Dynamic*, 10 Geo. Int'l Env'tl. L. Rev. 309 (1997-1998)
- Quintana A.- E. *Natural Persons, Juridical Persons and Legal Personhood*. Mex. Law Rev. (2015)
- Raustiala K., *The "Participatory Revolution" in International Environmental Law*, 21 HARV. ENVTL. L. REV. 537 (1997)
- Reeh G., *Human Rights and the Environment: The UN Human Rights Committee Affirms the Duty to Protect*, EJIL: Talk!, September 2019
- Rodriguez-Rivera L. E., *Is the Human Right to Environment Recognized Under International Law? It Depends on the Source*, 12 COLO. J. INT'L ENVTL. L. & POL'Y 1 (2001)
- Roht-A. N., *"First, Do No Harm": Human Rights and Efforts to Combat Climate Change*, 38 Ga. J. Int'l & Comp. L. 593 (2010)
- Roy, E.A. *New Zealand River Granted Same Legal Rights as Human Being*. The Guardian, (16 March 2017)
- Safi, M. *Ganges and Yamuna Rivers Granted Same Legal Rights as Human Beings*. The Guardian, (21 March 2017)
- Shelton D., *Environmental Rights in the European Community*,16 HASTINGS INT'L & COMP. L. REV. 557 (1992-93)
- Shelton D., *Environmental Rights*, in Peoples Rights, 185, 185-258 (P. Alston ed., 2001)
- Shelton D., *Human Rights and Environment: Past, Present and Future Linkages and the Value of a Declaration*, Draft Paper prepared for the High Level Expert Meeting on the New Future of Human Rights and Environment: Moving the Global Agenda Forward, Nairobi, (30 November-1 December2009)

- Shelton D., *Human Rights and the Environment*, 13 Y.B. INT'L ENVTL. L. 199 (2004).
- Shelton D., *Human Rights and the Environment: Substantive Rights*, Research Handbook International Environmental Law, M. Fitzmaurice, D. Ong και P. Merkouris (eds.), (2010)
- Shelton D., *Human Rights and the Environment: What Specific Environmental Rights Have Been Recognized?*, 35 DENV. J. INT'L L. & POL'Y 129 (2006)
- Shelton D., *Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment*, 28 Stanford Journal of International Law 103 (1991)
- Stephens P., *Applying Human Rights Norms to Climate Change: The Elusive Remedy*, 21 COLO. J. INT'L ENVTL. L. & POL'Y 49 (2010)
- Stone, C.D. *Should Trees Have Standing?—Towards Legal Rights for Natural Objects*. South. Calif. Law Rev. (1972)
- Symonides J., *The Human Right to a Clean, Balanced and Protected Environment*, INT'L J. LEGAL INFO. 24 (1992).
- The Times of India. *Supreme Court Stays Uttarakhand High Court's Order Declaring Ganga and Yamuna 'Living Entities'*. (7 July 2017)
- Thompson T., *Getting over the Hump: Establishing A Right to Environmental Protection for Indigenous Peoples in the Inter-American Human Rights System*, 19 Journal of Transnational Law and Policy 179 (2009)
- Thorne M., *Establishing Environment as a Human Right*, 19 DENV. J. INT'L L. & P.301 (1990-91)
- Underdal A. *The Concept of regime "effectiveness" Cooperation and Conflict*, NISA, Volume: 27 Issue: 3, page(s): 227-240, (Published: 1 September 1992)
- Vrinda, N. *Indian Court Recognizes Rivers as Legal Entities*. ICONnect, International Journal of Constitutional Law Blog.
- Ward T., *The Right to Free, Prior, and Informed Consent: Indigenous Peoples' Participation Rights within International Law*, 10 NW. U. J. INT'L HUM. RTS. 54 (2011)
- Weiss E. B., *In Fairness to Future Generations*, 32 Environment 7 American University Int'l Rev., Vol. 8, Issue 1 (1992)
- Weiss E. B., *Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment*, 84 Am. J. Int'l L. 198 (1990)

- Weixa Ch. and Gilmore M., *Biocultural Rights, A New Paradigm for Protecting Natural and Cultural Resources of Indigenous Communities*, intercontinentalcry.org, (September 2015)
- Westra L., *Ecological Integrity and Biological Integrity: The Right to Life and the Right to Health in Law*, 18 *Transnat'l L. & Contemp. Probs.* 3 (2009)
- White H. *Indigenous Peoples, the International Trend Toward Legal Personhood for Nature, and the United States*, *American Indian Law, Review*, Volume 43, No. 1, (2018)
- Wise, S. *Animal rights, one step at a time*. In *Animal Rights: Current Debates and New Directions*; Oxford Scholarship Press: Oxford, UK, (2005)

REPORTS, RESOLUTIONS, DECLARATIONS, ILC ARTICLES

- 2006 ILA Conference Report, Committee on Transnational Enforcement of Environmental Law, Rule 2, and Commentary; OECD policy on equivalent treatment of domestic and transboundary effects, section 3(2)(d).
- 2006 ILA Conference Report, Committee on Transnational Enforcement of Environmental Law, Rule 2, and Commentary; OECD policy on equivalent treatment of domestic and transboundary effects, section 3(2)(d).
- Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights (“Protocol of San Salvador”), entered into force November 16, 1999,
- African Charter on Human and Peoples’ Rights (26 June 1981)
- African Commission on Human and Peoples’ Rights, Resolution 153 on climate change and human rights and the need to study its impact in Africa. November 25, 2009
- Agenda 21, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, June 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26 (Vol. I),
- American Convention on Human Rights, (San Jose Pact), 22 November 1969
- American Declaration of the Rights and Duties of Man, (Bogota Declaration, 2 May 1948)
- Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, adopted by the International Law Commission in 2001 and annexed to UN General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, UN Doc. A/RES/62/68.

- Bolivia, (2017) ‘Proposal *Universal Declaration of the Rights of Mother Earth*’, *World Conference on Climate Change and The Rights of Mother Earth*(Bolivia: April 22, 2010).
- Convention for the Protection and Development of the Marine Environment of the Wider Caribbean Region,(Cartagena Convention), 24 March 1983
- Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, entered into force on August 17, 2014
- Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC), *Access to information, participation and justice in environmental matters in Latin America and the Caribbean: towards achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development* (LC/TS.2017/83), Santiago de Chile, October 2018
- ESCR Committee, General Comment No. 15: The right to water (articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/2002/11, January 20, 2003
- ESCR Committee, General Comment No. 15: The right to water (articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/2002/11, January 20, 2003
- ESCR Committee, General Comment No. 15: The right to water (articles 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), UN Doc. E/C.12/2002/11, January 20, 2003
- General Assembly Resolution 63/278, International Mother Earth Day, A/RES/65/164, 15 March 2011.
- General Assembly Resolution, A/70/208, Harmony with Nature, 24 December 2015.
- General Assembly, Resolution A/Res/61/197: Towards the sustainable development of the Caribbean Sea for present and future generations, adopted on December 20, 2006,
- General Assembly, United Nations, “Provisional report of the Special Rapporteur on the right to food,” A/67/268, 8 August 2012
- Guidelines for Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters (Bali Guidelines) adopted in Bali on February 26, 2010, by the UNEP Governing Council, Decision SS.XI/5, part A,
- Guidelines for Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters (Bali Guidelines) adopted in Bali on February 26, 2010, by the UNEP Governing Council, Decision SS.XI/5, part A, Guideline 1

- Human Rights Council, Analytical study of the relationship between human rights and the environment, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, adopted on December 16, 2011, UN Doc. A/HRC/19/34
- IACHR, Report of the situation of human rights in Ecuador, OEA/Ser.L/V/11.96, Doc. 10 rev. 1, April 24, 1997, Chapter VIII, 2.
- ILC, *Articles on Prevention of transboundary harm from hazardous activities*, adopted by the International Law Commission in 2001 and annexed to UN General Assembly Resolution 62/68 of December 6, 2007, UN Doc. A/RES/62/68.
- International Union for Conservation of Nature (IUCN), the World Declaration on the Environmental Rule of Law of the International Union for Conservation of Nature adopted at the IUCN World Environmental Law Congress, held in Rio de Janeiro from April 26 to 29, 2016, Principles 1 and 2.
- OAS, General Assembly Resolution entitled “*Human Rights and the Environment in the Americas*,” adopted at the fourth plenary session held on June 10, 2003, AG/RES. 1926 (XXXIII-O/03)
- OAS, General Assembly Resolution με τίτλο “*Human Rights and the Environment*,” adopted at the third plenary session held on June 5, 2001, OEA/Ser.P AG/ RES. 1819 (XXXI-O/01)
- Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Analytical Study on the Relationship between Human Rights and the Environment, 16 Δεκεμβρίου 2011, UN Doc. A/HRC/19/34
- Rio Declaration on Environment and Development. United Nations Conference on Environment and Development, Río de Janeiro, June 3 to 14, 1992, UN Doc. A/CONF.151/26/Rev.1 (Vol. 1)
- Stockholm Declaration on the Human Environment, in the *Report on the United Nations Conference on the Human Environment*. UN Doc. A/CONF.48/14/2 and Corr.1 (1972).
- The Convention for the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area (Helsinki Convention)
- The Convention for the Protection of the Marine Environment of the North- East Atlantic (OSPAR).
- The Barcelona Convention for the Protection of the Marine Environment and the Coastal Region of the Mediterranean (Barcelona Convention)
- The Convention for Cooperation in the Protection and Development of the Marine and Coastal Environment of the West and Central African Region (Abidjan Convention)

- The Convention for the Protection of Natural Resources and Environment of the South Pacific Region (Noumea Convention)
- The Convention for the Protection of the Marine Environment and Coastal Area of the South-East Pacific (Lima Convention)
- The Convention on the Protection of the Black Sea against Pollution
- The Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea (Tehran Convention)
- The Nairobi Convention for the Protection, Management and Development of the Marine and Coastal Environment of the Western Indian Ocean (Nairobi Convention)
- The Kuwait Regional Convention for Co-operation on the Protection of the Marine Environment from Pollution;
- The Protocol Concerning Specially Protected Areas and Wildlife (SPAW Protocol), adopted in 1990 and entered into force in 2000
- The Regional Convention for the Conservation of the Red Sea and Gulf of Aden Environment (Jeddah Convention);
- UN HRC, Report of the OHCHR on the relationship between climate change and human rights, UN Doc. A/HRC/10/61, 15 January 2009
- UN Human Rights Council, Analytical study of the relationship between human rights and the environment, Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights, adopted on December 16, 2011, UN Doc. A/HRC/19/34
- UN Human Rights Council, Preliminary report of the Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment, John H. Knox, December 24, 2012, UN Doc. A/HRC/22/43
- UN Human Rights Council, Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation in Costa Rica, UN Doc.A/HRC/12/24/Add. 1, 23 June 2009
- UN Human Rights Council, Report of the independent expert on the issue of human rights obligations related to access to safe drinking water and sanitation in Costa Rica, UN Doc.A/HRC/12/24/Add. 1, 23 June 2009
- UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Democratic People's Republic of Korea, Doc. A/HRC/10/18, 24 February 2009
- UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Democratic People's Republic of Korea, Doc. A/HRC/10/18, 24

- UNEP, “*Specially Protected Areas and Wildlife of the Wider Caribbean Region: a Regional Biodiversity Protocol*”, July 2000; Annex I
- UNEP. *Indigenous People and Nature: A Tradition of Conservation*. 26 April 2017.

NΟΜΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

ARBITRATION

- *Trail Smelter Arbitrations*, III UNRIAA, Award of March 11 1941
- *Lac Lanoux Arbitration*, Spain v. France, 1957 Decision of November 16, 1957

ECtHR and European Committee on Human Rights

- *Case of Tyrer v. UK*, Series A, No. 26, Judgment of January 18, 1978
- *Case of Powell and Rayner v. United Kingdom*, Series A, No 172, Judgment of February 21, 1990
- *Case of Fredin v Sweden*, Series A No 192; Judgment of February 18, 1991
- *Case of Zander v Sweden*, Series A, No 279, Judgment of November 25, 1993
- *Case of López Ostra v. Spain*, No. 16798/90. Judgment of December 9, 1994
- *Case of Chapman v United Kingdom*, Application No. 27238/95 Reports 2001-I 41; Judgment of January 18, 2001
- *Case of Al-Adsani v. The United Kingdom*, No. 35763/97, Judgment of November 21, 2001
- *Case of Banković and Others v. Belgium*, Application No. 52207/99. Decision on admissibility of December 12, 2001
- *Case of Kyrtatos v. Greece*, Application No. 41666/98 Judgment (Merits and Just Satisfaction) 22 May 2003
- *Case of Hatton and Others v. The United Kingdom*, Application No. 36022/97. Judgment of July 8, 2003
- *Case of Taşkin and Others v. Turkey*, Application No. 46117/99. Judgment of November 10, 2004
- *Case of Moreno Gomez v. Spain*, Application No. 4143/02. Judgment of November 16, 2004
- *Case of Önerlydiz v. Turkey*, Application No. 48939/99. Judgment of November 30, 2004

- *Case of Giacomelli v. Italy*, Application No. 59909/00. Judgment of November 2, 2006
- *Case of Borysiewicz v. Poland*, Application No. 71146/01. Judgment of July 1, 2008
- *Case of Tatar v. Romania*, Application No. 67021/01. Judgement of January 27, 2009
- *Case of Ivan Atanasov v. Bulgaria*, Application No. 12853/03, Judgement 11 April 2011
- *Case of Di Sarno and others v. Italy*, Application No. 30765/08, Judgment, 10 January 2012
- *Portillo Cáceres v. Paraguay*, Communication No. 2751/2016, Views of 9 August 2019, *Human Rights Committee*

IACHR and Committee

- *Case of Yanomani Indians v Brazil*, Decision 7615, Brazil, March 5, 1985
- *Case of Loayza Tamayo v. Peru*. Merits. Judgment of September 17, 1997. Series C No. 33
- *Case of Saldaño v. Argentina*, Inadmissibility Report No. 38/99 of May 11, 1999
- *Case of Armando Alejandro Jr. et al. v. Cuba*, Merits Report No. 86/99 of September 29, 1999
- *Case of Coard et al. v. United States*, Merits Report No. 109/99 of September 29, 1999
- *Case of the “Street Children” (Villagrán Morales et al.) v. Guatemala*. Merits. Judgment of November 19, 1999, Series C No. 63
- *Case of The Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua*. (Merits, Reparations and Costs), Judgment of August 31, 2001. Series C No. 79
- *Case of Juan Humberto Sánchez v. Honduras*. Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of June 7, 2003. Series C No. 99
- *Case of Myrna Mack Chang v. Guatemala*, Judgment of November 25, 2003. Series C No. 101
- *Case of the Gomez Paquiyauri Brothers v. Peru*. Judgment of July 8, 2004. Series C No 110
- *Case of the Juvenile Re-education Institute v. Paraguay*. Judgment of September 2, 2004. Series C No. 112

- *Case of the Yakye Axa Indigenous Community v. Paraguay.* (Merits, reparations and costs). Judgment of June 17, 2005. Series C No. 125
- *Case of Pueblo Bello Massacre v. Colombia,* (Merits, Reparations and Costs). Judgment of January 31, 2006. Series C No. 140
- *Case of López-Álvarez v. Honduras.* (Merits, Reparations and Costs). Judgment of February 1, 2006, *Series C No.141.*
- *Case of Acevedo-Jaramillo et al. v. Peru,* Judgment of February 7, 2006. Series C No.144
- *Case of the Sawhoyamaya Indigenous Community v. Paraguay.* (Merits, reparations and costs). Judgment of March 29, 2006. Series C No. 146
- *Case of Claude Reyes et al. v. Chile,* Judgment of September 19, 2006, *παρ. 73.*
- *Case of Albán Cornejo et al. v. Ecuador.* Merits, reparations and costs. Judgment of November 22, 2007. Series C No. 171
- *Case of the Saramaka People v. Suriname.* Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of November 28, 2007. Series C No. 172,
- *Case of the Xákmok Kásek Indigenous Community v. Paraguay.* Merits, reparations and costs. Judgment August 24, 2010. Series C No. 21
- *Case of Franklin Guillermo Aisalla Molina (Ecuador v. Colombia),* Admissibility Report No. 112/10 of October 21 2011
- *Case of Indigenous People Kichwa de Sarayaku v. Ecuador,* Judgement (merits and compensation) 27 June 2012, Series C No. 245
- *Case of the Río Negro Massacres v. Guatemala.* Preliminary objection, (Merits, reparations and costs). Judgment of September 4, 2012. Series C No. 250
- *Case of Artavia Murillo et al. (“In vitro fertilization”) v. Costa Rica.* Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of November 28, 2012. Series C No. 257
- *Case of Gonzales Lluy et al. v. Ecuador.* Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of September 1, 2015. Series C No. 298
- *Case of the Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname,* (Merits, Reparations and Costs), Judgment of November, 25, 2015
- *Case of Maria Ines Chinchilla Sandoval v. Guatemala,* Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of February 29, 2016
- *Case of the Hacienda Brasil Verde Workers v. Brazil.* Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of October 20, 2016. Series C No. 318

- *Case of Valencia Hinojosa et al. v. Ecuador*. Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of November 29, 2016. Series C No. 327
- *Case of I.V. v. Bolivia*. Preliminary objections, (Merits, reparations and costs). Judgment of November 30, 2016. Series C No. 329
- *Case of Ortiz Hernández et al. v. Venezuela*. Merits, reparations and costs. Judgment of August 22, 2017. Series C No. 338,
- *Case of Lagos del Campo v. Peru*. Preliminary objections, merits, reparations and costs. Judgment of August 31, 2017. Series C No. 340
- *Metropolitan Nature Reserve v. Panama*, Case 11.533, Report No. 88/03, Inter-Am. C.H.R.,
- Petition to the Inter American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States
- British Petroleum Oil Spill in the Gulf of Mexico case, Case of Defenders of Nature Vs. BP filed with the Constitutional Court of Ecuador November 2010

ICJ

- *Case of the North Sea Continental Shelf (Germany v. Denmark)*. Judgment of February 20, 1969
- *Case of Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996
- *Case of the Gabcikovo-Nagymaros Project Case, Hungary v. Slovakia*, Judgment of September 25, 1997
- *Case of the Legal consequences of the construction of a wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion of July 9, 2004
- *Certain activities carried out by Nicaragua in the border area (Costa Rica v. Nicaragua)* and *Construction of a road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)*. Judgment of December 16, 2015 and 2018

ITLOS

- ITLOS, *The MOX Plant case (Ireland v. The United Kingdom)*. Case No. 10. Order on provisional measures of December 3, 2001
- ITLOS *Responsibilities and Obligations of States sponsoring persons and entities with respect to activities in the Area*, Advisory Opinion of February 1, (2011)
- ITLOS, *Dispute concerning delimitation of the maritime boundary between Ghana and Cote d'Ivoire in the Atlantic Ocean (Ghana v. Cote d'Ivoire)*. Case No. 23, Order for provisional measures of April 25, 2015

PCA

- PCA, *Iron Rhine Arbitration (Belgium v. The Netherlands)*. Award of May 24, 2005
- PCA, *Kishanganga River Hydroelectric Power Plant Arbitration (Pakistan v. India)*. Partial award of February 18, 2013 and Final award of December 20, 2013
- PCA, *South China Sea Arbitration (Philippines v. China)*. Award of July 12, 2016

National Courts

- *Wiwa v. Royal Dutch Petroleum Company*, 226 F.3d 88,101 on September 14, 2000
- *Aguinda v. Texaco, Inc.*, 142 F.Supp. 2d 534 (S.D.N.Y. 2001)
- *Telstra Corporation Limited v Hornsby Shire Council*, Land and Environment Court of New South Wales NSW 133, reported in (2006) 146 LGERA 10, Case No. 11097 of 2005
- *Tamaka Borough case*, Schuylkill County, Pennsylvania Ordinance No. 612 of 2006
- *Vilcabamba River case*, Provincial Court of Justice of Loja, sentence No. 11121-2011-0010, March 30, 2011
- *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum Co.*, 569 U.S. 108 (2013), United States Supreme Court, Decision of April 17, 2013
- *Tierra Digna y otros v Presidencia de la República y otros (Atrato River case)* Colombian Constitutional Court, Ruling T-622 of 10 November 2016
- *Te Awa Tupua, (Whanganui River Claims Settlement case)*, New Zealand, Decision of March 20, 2017
- *Dejusticia y otros v Presidencia de la República y otros (Amazon Basin case)*, Supreme Court of Colombia, Judgment STC4360/5-4-2018